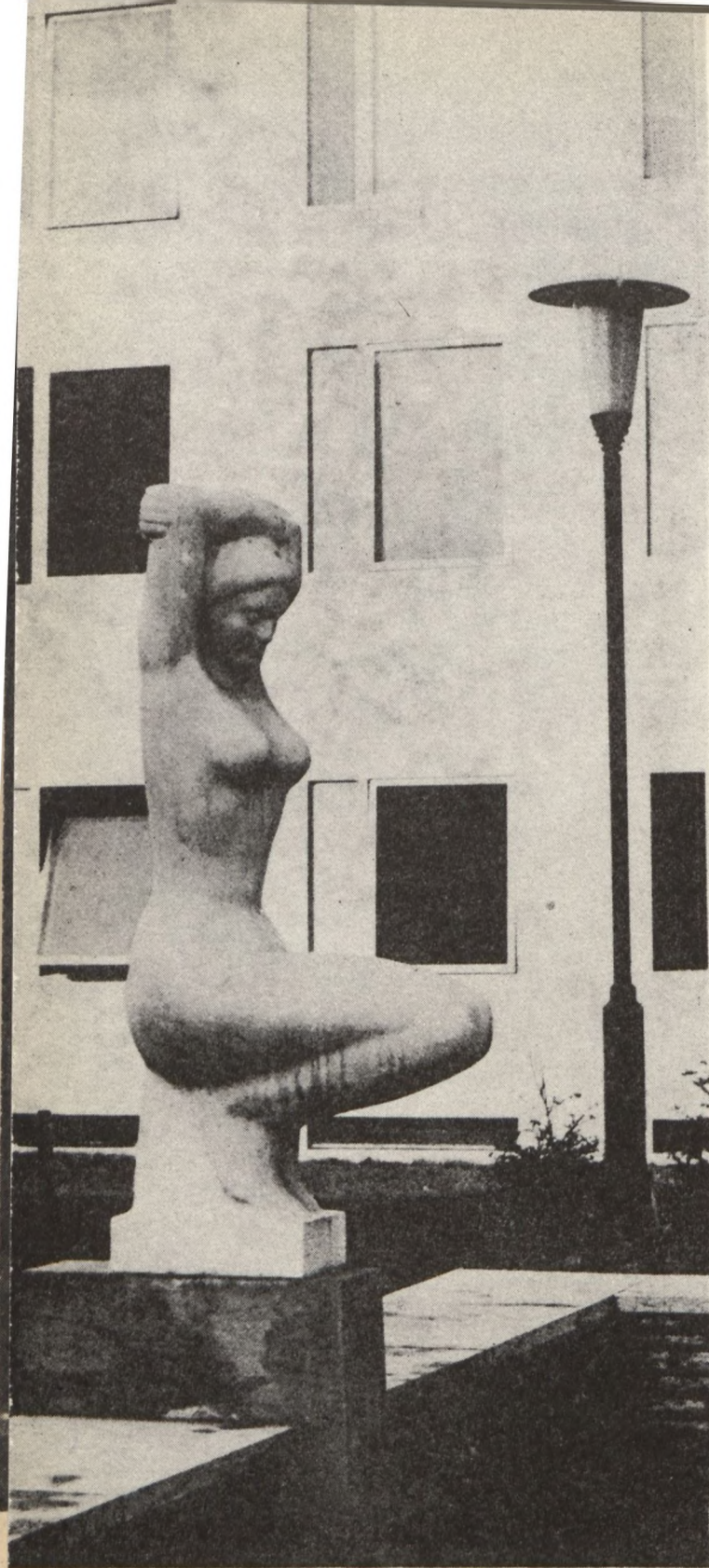

**palóc-
föld 4**

ODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT * 1968.

KALLÓ VIKTOR: Gugló nő

palóc- föld 4

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT
II. évfolyam 1968.

TARTALOM

Örsi Ferenc: Legenda a páncélvonatról	3
Papp Lajos: Ikarus, Közgyűlés	16
Erdős István: Látomás nyári viharhoz	20
Vihar Béla: A nyár álmai, Pillanatkép a vonatból	22
Polgár István: Aki naponta feléled	23
Gara János: Dömper Anna megpróbáltatása	25
Hann Ferenc: Az Ipoly, Stációk	33
Bencze József: Cselédek	34
Becsey-Tóth György: Látomás	35

FORRADALMAK KORA

Horváth István: Nógrád megye az őszirózsás forradalom idején	36
Nagy Ferenc: A KMP megalakulása Salgótarjánban	47
Belitzky János: Az 1918–1919-es politikai pártok Nógrád megye történetéhez	55

TANULMÁNYOK

Kerényi Ferenc: A Madách-család leveleiből	65
Török Gábor: A költői fene (József Attila-kommentár)	76
Csongrády Béla: Az összehasonlító irodalomtudomány új vonásai	80

KORKÉP

Madách—emlékermesek 1968. (Nyilatkozatok)	86
Arcképvázlat Jobbágy Károlyról (Csukly László)	91
Kunszabó Ferenc: A hegy alatt (Danyi Gábor)	94
A Salgótarjáni Kohászati Üzemek száz éve 1868—1968. (Schneider Miklós)	95
Jubileumi kiállítás (Molnár Pál)	98
Üvegművészeti kiállítás Salgótarjában (Kovács A. Béla)	99
Halhatatlan műkedvelők (Barna Tibor)	103

KÉPZŐMŰVÉSZET

Műmellékleten és borítókon: Salgótarjáni szobrok
(A felvételeket Veres Mihály készítette)
Címoldalon: Tar István: Tanácsköztársasági
emlékmű (részlet)

PALÓCFOLD

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat
A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja
Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Danyi Gábor, Erdős István, Gordos János,
Kerekes László

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

Szerkesztőség: Salgótarján, Megyei Könyvtár

Kiadja

a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Vida Edit

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a postahivatalokban

Egyes szám ára: 5,— Ft

INDEX: 25 708

ŐRSI FERENC

Legenda a páncélvonatról

A sötét éjszakában közélgő dübörgés erősödik.

Egy középkorú vasúti bakter riadtan ül fel fáradtan szuszogó felesége mellett az egyetlen ágyban.

A dübörgés közeledik. A bakter kiugrik az ágyból, gyufát lobbant, és reszkető ujjakkal meggyújtja a vasúti lámpát. Az asztalon a lámpa alatt lévő felnagyított menetrendre bámul.

Nincs ideje a töprengésre.

Az őrház ablaka előtt eldübörög a páncélvonat.

Először, lámpával a kezében kiugrana a sínek mellé. De megretten, hiszen ingben, gatyában van. Sietve csapja fejébe a sapkát. A telefonszekrényhez ugrik, és ijedten, izgatottan csengetni kezd.

Egyszer, kétszer, ötször csenget.

– Halló! Halló! A hatvanhatos őr beszél! A hatvanhatos őrház előtt a hatvanhetes felé egy páncélvonat robogott át. Láttam az ágyúkat! Páncélvonat! Biztosan az volt! Nem tudom, honnan jött, nem... nem tudom!

Leteszi a kagylót, magára teríti köpenyét és kisiet az őrház elé.

Egyre távolodva olvadnak az éjszakába a páncélvonat körvonalai.

Egy másik őrház ajtaján kiugrik egy másik bakter. Látszik hogy csak magára kapkodta a szolgálat komolyságához szükséges ruhadarabokat. Lámpáját lóbálva áll a sínek közé, és „Állj!” jelzéseket ad.

A távolból, megrengtetve a síneket, közeledik a páncélvonat. A dübörgés erősségén érződik, hogy nem fékez, nem áll meg a jelzésre.

Csak jön, jön, mindjobban közeledve és mind erősebben dübörögve.

A bakter kilép a sínek közül, és lámpáját a földre téve a ház sarka meilé húzódik. Onnan lesi az elzúgó vonatot.

Besiet a szobáckába. Csenget a telefonszekrényénél.

– Ismeretlen páncélvonat halad a pályán! Jelzésre nem állt meg! Ismeretlen páncélvonat robog a hatvannyolcas őrház felé!

A bakter felesége alsószoknyában riadozik mellette.

– Mit akart ez a vonat?

A férfi elgondolkodva mondja:

– Az isten tudja – akasztja a horogra a telefont, és átöleli az asszonyt. – Mintha üres lett volna... Akárha magától robogott volna... Ilyenkor legálább a masiniszta füttyül. Ha nem áll meg, akkor füttyül...

Az asszony keresztet vet.

– A szent Jézus irgalmazzon.

A 68-as őrháznál

A 68-as őrház előtt lámpával a kezében áll a harmadik bakter. Indulna – elszántan – a sínek közé, hogy megállást jelezzon. Kezében lendül a lámpa.

A vonat dübörgését kísértetiesen hozzák a sínek. Aztán fékezni kezd a szerelvény. Súlyosan, zihálva, csattogva fékez.

A bakter kilép a sínek közül, várja, hogy megálljon a vonat.

Sisteregve ragad a sínekhez a mozdony, döccenve megáll.

A páncélvonat sötét. Csak a bakter lámpája világítja meg. Kutatva siklik a fény a fekete kocsikon.

Az ágyúskocsi ágyúcsövei mintha távoli célokat keresnének a sötétben.

A géppuskás kocsi ajtaja csikorogva húzódik félre. A bakter lámpája megáll az őrházra meredő géppuskákon.

Az ágyúskocsiról leugrik egy katonaruhás, harminc év körüli férfi. Tiszti zubbonyán csak parancsnoki jelzés van.

A mozdonyról egy bőrkabátos, Lenin-sapkás, ugyanolyan idősnek látszó férfi lép le. A géppuskás kocsinál találkoznak.

A parancsnoki jelzést viselő tompán mondja a bőrkabátosnak:

– Teljes harci készség.

– Igen – hangzik a válasz.

A parancsnek beszél a géppuskás kocsiba.

– Teljes harckészség!

– Igenis! – csattan bentről egy hang, de semmit sem látunk.

– Menjünk! – mondja a bőrkabátos.

A parancsnok bólint, és a bakter felé indulnak.

A bakter kezében megremeg a lámpa. A közeledők felé lép, és szabályosan tiszteleg.

– Alázatosan jelentem... – szedi össze magát a bakter. – Ezt a vonatot nem jelezték előre... Csak a szomszéd őrház, a havanhetes adta a hírt...

Alázatosan kérdezem, hogyan tetszettek idejönni?

– Síneken, teljes gőzzel – mondja röviden a parancsnok.

– Alázatosan... – szólalna meg a bakter, de a bőrkabátos félbeszakítja.

– Ne alázatoskodjon!

– Kérem alázattal... – riad meg a bakter.

A bőrkabátos közelebb lép, és halkán, de határozottan kérdi:

– Milyen híreket kapott mostanában?

A vasutas kutatva nézi a két embert, és kényszeredett vállvonogatással motyogja.

– Hiszen éppen ez az, kérem alázatosan...

– Világosabban beszéljen! – mordul rá a komisszár.

A bakter megrezzen.

– Csak azt mondhatnám, ami a távmondásban van – néz rettegve, kutató bizonytalansággal a két emberre.

– Hogyan szól a távmondat? – kérdi a bőrkabátos.

A bakter riadtan ajánlja:

– Nézzék meg! Talán maguk többet olvasnak ki belőle.

– Hol van?

– Bent az őrházban... Pontosan vételeztem és iktattam! – bizonykodik a bakter.

– Elolvassuk – indul az őrház ajtaja felé a bőrkabátos.

A parancsnok bólint, majd a vonat felé fordulva kiáltja:

– Mihály! Bemegyünk az őrházba!

A géppuskás kocsiból jön a válasz.

– Igenis! – majd megjelenik az ajtóban Mihály, és leugrik a vonat mellé.

Kezét pisztolytáskáján nyugtatva, öntudatosan sétálni kezd a vonat mellett.

A parancsnok és a bőrkabátos belépnek az őrházba.

Erre, mintha jeladás lenne, az ágyúskocsi mellvédje felett fejek jelennek meg.

A géppuskás kocsiból is kibukkan néhány ember. A mozdonyvezető és a fűtő arcát is meglátjuk a pánccélok mögött.

De Mihály, csak rendíthetetlen nyugalommal sétál a vonat mellett.

A mozdony utáni, második kocsinál megnyikordul a tolóajtó. Arasznyi résen világoosság szűrődik ki.

Mihály megtorpan a résnél, bepillant a konyhakocsiba.

Odabentről a szakács szikáran sovány feje jelenik meg.

– Hol tartunk? – szólítja meg Mihályt.

– A hatvannyolcas őrháznál.

– Mikor oszthatom a reggelit? – kérdi a szakács.

– Majd parancsot adnak rá – mondja nyugodtan Mihály.

– Megfőztem a zupát – folytatja a szakács. – Adhatok egy csajkával, ha kívánja.

– Jöhet – bólint Mihály.

A résen át látjuk, hogy a szakács a petróleumkályhán lévő fazék tetejét leveszi, mélyen megmeríti a kanalat, és egy csajkába merít.

Mihály átveszi a csajkát, félresimítja a bajuszát, és issza a levest.

A szakács várakozva nézi.

– Köménymagos!

– Őlég meleg, őlég sós... – adja vissza a csajkát Mihály.

– Holnapra már nincs mit adnom... Nem tudom, hol vételezünk? Hol szerezhetünk ennivalót! Maga egy vagonban utazik a parancsnokkal... Mit hallott? Mi lesz? – tudakolja a rántottlevessel puhított Mihálytól a szakács.

Mihály az őrház felé néz.

– Megtudjuk. Azért mentek be – mondja elzárkózva.

– Csak... kérdeztem, mivel ilyenkor ugyebár a szakácsot szidják. Mindig a szakácsokat szidták a fronton is, a fogságban is. Mintha ők tehetnének arról, hogy nincs mit megfőzni – szabadkozik a szakács.

– Mára van? – kérdi Mihály.

– Csak mára van! – mondja szenvedélyesen a szakács.

– Csöndesebben, hé! – mordul rá Mihály.

A szakács csattanva rántja be az ajtót.

Mihály visszafelé indul a vonat mentén. A mozdonyról, géppuskás kocsiból, ágyúskocsikról figyelik minden mozdulatát.

Mihály az őrház felé pillant.

Az ablak mögött világító lámpa fényénél látja, hogy a bőrkabátos átad egy papírlapot a parancsnoknak.

Az őrházban

A vasutas lámpájának fénykörében áll a bőrkabátos és a parancsnok. A bakter illően hátrahúzódik.

– Te tudod, hogy ez mit jelent? – néz a papír fölött a másikra a parancsnok.

A bőrkabátos a bakter felé fordul.

– Vasúti vonalon kapta?

– Igenis kérem, vasútin, azzal, hogy küldjem be a faluba a párthoz. Mivel a postai távirta 12 kilométerre van.

– Beküldte?

A bakter nehezen mondja ki:

– Az volt a parancs. A feleségem vitte be. Elolvasták, megköszönték... megköszönték, kérem!

A bőrkabátos a parancsnokhoz fordul:

– Világos beszéd: „az antanttal kötött megállapodás alapján a szakszervezetek vezetőiből alakult **munkáskormány** vette át a kormányzást” – nyúl a papír után.

A parancsnok átadja a távmondatot, a bőrkabátos belepillant.

– A párt legfőbb feladata a rendfenntartás – hangsúlyozva fejezi be – a legszigorúbb statárium hirdetendő ki. E távirat szó szerint kiplakatirozandó!

A parancsnok tompán megszólal:

– Aláírás?

A bőrkabátos olvassa.

– Központi párttitkárság.

A parancsnok a bakterhez fordul:

– Menjen ki!

A vasutas zavartan kimegy.

– Mit akarsz? – kérdi a bőrkabátos, furcsálva.

A parancsnok nyugalmat erőltetve, beszélni kezd.

– Nekem nem világos ez a beszéd. Ha a hatalmat egy szakszervezeti vezetőkből álló kormány vette át, akkor hogyan hirdethet statáriumot a központi párttitkárság?

– Ezt te nem érted...

– Egy pillanatra, kérlek – veszi vissza a szót a parancsnok – ha „az antanttal kötött megállapodás szerint” történt a kormányváltás, akkor ennek a kitételnek is megvan a jelentősége. Akkor ebben az országban már az antant parancsol. Ha **leváltotta** a Tanácskormányt, akkor az antant parancsol.

A bőrkabátos kérdi:

– Hova akarsz kilyukadni ezzel?

– Egyelőre csak megpróbálom kibogozni, hogy mit jelent ez a távmondat.

– Statáriumot! – teszi pisztolyára a kezét a bőrkabátos.

– Nem az érdekel, hogy ma és holnap mit jelent, hanem az, hogy holnapután és azután mit jelent?!

– Csak annyit, hogy ez a kormány megköti a békét, ez „a **munkáskormány**”.

Három nap óta végre egy konkrét hír. Ebből következtethetünk.

Csengeni kezd a telefon.

A parancsnok és a bőrkabátos a készülékre pillant.

– Vedd fel – mondja tompán a parancsnok.

A bakter benyit az ajtón.

– Cseng a telefon! – mondja riadtan. – Alázatosan kérek engedélyt... Szolgálat...

– Vegye fel! – bólint a bőrkabátos.

A vasutas visszacsenget, és kapkodva jelentkezik.

– Halló, a hatvannyolcas őrház jelentkezik... a hatvannyolcas őrház jelentkezik... Igenis kérem: távmondatot... írom, kérem!

Az asztalon lévő papírra kezdi írni.

– A... belügyminiszter elrendelte a Vörös Őrség feloszlátását, és a rendőrség visszaállítását. Ezt az utasítást minden faluban dobolják ki – mondja a bakter, miközben írja a távmondatot.

A parancsnok kiveszi a kagylót a vasutas kezéből.

– Halló, hogy hívják a belügyminisztert? Halló! A belügyminiszter nevét mondja meg!

Süketen kattán a készülék.

– Ezt nem volt szabad... – kap a telefon után a bakter, és izgatottan csengetni kezd.

A parancsnok a bőrkabátosra néz.

– Hallottad? A munkáskormány feloszlátja a Vörös Őrséget! Ez is világos beszéd?

– Halló! Halló! Igen, a hatvannyolcas őrház beszél... Páncélvonat? Kérem... – néz riadtan a két férfi felé, majd befogja a mikrofont. – Azt kérdik, hogy láttunk-e páncélvonatot a pályán?! Mondhatom?

A parancsnok a bőrkabátosra pillant.

– Adja ide a telefont! – veszi el a kagylót. – Halló! Kivel beszélék? Ki érdeklődik? A nevét mondja meg! – figyel a telefonból érkező, de a nézők számára nem érthető hangokat, majd szinte ordítva mondja: – Megtagadok minden felvilágosítást, amíg nem jelzi ellenőrizhető pontossággal, hogy ön kicsoda, és milyen jogcímen kér tájékoztatást! – üvöltve folytatja, kis szünet után: – Ne fenyegetsen, kérem! Én ötödik éve tudom a kötelességem! – dühösen visszahagyja a horogra a telefonkagylót.

A bakter rémülten kap a kagyló után.

A parancsnok megfogja a kezét.

– Ne nyúljon hozzá!

– Kérem... nekem kötelességem – hebegi riadtan a vasutas. – Én állami ember vagyok! Nekem kötelességem felvenni a telefont, ha csöngetnek! Én... én... alázatosan jelentem: az állásommal játszom!

Vadul csöng a telefon.

Pillanatokig egymásra merednek, majd a bőrkabátos leveszi a kagylót, és rövid fontolgtatás után átadja a bakternek. Halkan, figyelmeztetően mondja:

– A páncélvonatról egy szót sem!

A vasutas remegve átveszi a telefont.

– Halló! A hatvannyolcas őrház jelentkezik! – kis szünet után, gyötrődő félelemmel: – Nem! Az előbb nem én beszéltem – riadtan néz fel a két férfira, és befogja a kagylót. – Azt kérdik, hogy ki ordított az előbb?!

A komisszár mondja:

– Ismeretlen katonák!

– Ismeretlen katonák! – ismétli a bakter.

– Elementek! – segíti ki a komisszár.

– Elmentek! – mondja a vasutas. – Nem... nem tudom, kicsodák. Kérem-alázattal, isten bizony nem tudom kicsodák! Igenis kérem, írom – papírt simít, kapkodva az asztalra, és ceruzát fog. – Lehet mondani! – írja fel a papírra eközben:

„Távmondát”.

Majd szótagolva ismétli a telefonból hallottakat és írja:

– A kormány nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy a fegyveres alakulatok akadályozzák meg a menekülő kommunisták szökését, és tartóztassák le a helyi bolsevista vezetőket...

A bőrkabátos komisszár dermedten nézi a körmölő baktert. A parancsnok a komisszárra pillant, és tompán mondja:

– Ez is világos beszéd...

A komisszár felrebben és a parancsnokra mered, de közben a bakter rendületlenül szótagol és ír.

– Ezen rendelkezést minden **katonai** parancsnok azonnal foganatosítsa, de bizalmasan kezelje. Aláírás: Peidl Gyula miniszterelnök. Vettem! – teszi le a ceruzát a vasutas. – Igenis, pontosan! – akasztja vissza a telefonkagylót a horogra.

A komisszár felveszi a papírlapot, és megrökönyödve olvassa:

– A menekülő kommunistákat...

A vasutas tétován áll

A parancsnok döbbenetén nyúl a papír után, elveszi és olvassa:

– Katonai parancsnok azonnal foganatosítsa... – néz a komisszárra, majd fásultan az asztalra teszi a papírlapot.

A vasutas tétován nyúl a papír után.

A komisszár felkapja a lapot, és széttépi.

– Gyalázat!

A parancsnok a vasutasra pillant, pattan a parancsa:

– Menjen be a szobájába!

– Igenis! – csapja össze a bokáját a bakter. Elmegy a kis ház szobájába.

A vasutas lámpájában – amit az asztalon hagyott – pislákol a láng.

Mélységese, feszült csend. Kint világosodik.

A széttépett papírlapot a parancsnok összeilleszti, és tompán kérdi:

– Ki az a Peidl Gyula?

A komisszár vállat von.

– Azt írja: miniszterelnök. – felcsattant – Most mit akarsz?

A parancsnok egy gyékénnyel font parasztszékre zökken. Tompán, szinte önmagának fogalmazva a gondolatait, mondja:

– Mi a hadseregpárancsnoksághoz tartozunk... csak tőlük fogadok el parancsot.

– A miniszterelnök...

– Köpök rá! – ugrik fel a parancsnok. – Mi katonák vagyunk. Eddig harcoltunk. Nekem parancs kell, és nem ilyen... ilyen civil pofázás!

– Hallottad! Az a parancs, hogy a menekülő kommunistákat fogd le! – tör ki elkéseredetten a komisszárból.

– És akkor?! – visszahanyatlik a székre. – Akkor... akkor... megállíthatjuk a románokat, akik ellen a „kommunistákkal” együtt harcoltam?!

A komisszár elkeseredett egykedvűséggel mondja:

– Te tudod...

A parancsnok kipillant az ablakon.

A páncélvonat körvonala: a derengő hajnalban kirajzolódnak az ég elé.

Mihály, fegyelmezett dölyfösséggel rója a távolságot az elejétől a végéig.

Az ágyúkosci palánkja fölött fejek körvonala látszanak.

– Most mit mondjak nekik?! – gyötrődik a parancsnok. – Álljak elébük? Léptessem ki a kommunistákat, és fogassam le azokkal, akik ma nem vallják annak magukat?

– Először magadban dönts el, hogy mi vagy, és mit akarsz? – hangzik a komisszár hangja. – Aztán: közöld velem, mi a szándékod.

A parancsnok felugrik, kinyitja az ajtót, és kikiált:

– Mihály! Vecsei Mihály!

– Parancs! – perdül arra a szólított.

– Hozzám! – csattan a parancs.

Mihály az ajtóhoz siet.

– Parancsára!

– Osszák ki a reggelit!

– Igenis! – tiszteleg Mihály, majd a páncélvonat felé fordul, és harsányan elkiáltja magát: – Reggelihez sorakozó!

A parancsnok indulatos töprengéssel járkál föl-alá.

– Itt mindenki csak táviratozik! Egyikben statárium, a másikban meg ez! – csap a széttépett papírlapra. – Központi párttitkárság! Miniszterelnök! Belügy-miniszter! Azt hiszik, ha lediktálnak egy táviratot, akkor megállnak a románok.

Kopogtatnak az ajtón.

A parancsnok hirtelen elhallgat.

– Lépjen be!

Nyílik az ajtó. Szántó tiszteleg katonáskodó fegyelemmel.

– Mit akarsz?

– Parancsnok elvtárs, jelentem, a szolgálatvezető elvtárs kérdezteti, hogy hol tetszenek elfogyasztani a reggelit – jelenti.

A parancsnok odalép, végigméri, a zsebet dudorító kenyérré mutat:

– Az ott mi?

– Kenyér – rebben meg Szántó.

– Gombold be a zsebedet! – hangzik határozottan de kissé mosolyogva: – Legalább.

– Igenis.

– Megint repeta kéne? – oldódik most már a parancsnok kissé cinkos mosollyal.

– Tetszik tudni, a Józsi meg én... fejlődő szervezet... biztosan ezért vagyunk mindig éhesek.

– Nos, hol reggelizünk? – fordul a komisszárhoz a parancsnok.

– Itt... – mondja a komisszár.

– Jelentsd a szolgálatvezető elvtársnak! A többit osszák ki!

– Igenis! – tiszteleg Szántó, és csukná be az ajtót.

– Szántó! – szól utána a parancsnok. – A szolgálatvezető jöjjön hozzám!

– Igenis! – csukja be az ajtót a fiú.

– Mit akarsz velem? – kérdi kissé gyanakodva a komisszár.

- Gondolkodnunk kell! Újabb híreket kell szereznünk! Valami bizonyosságot!
- A komisszár csendesen kérdi:
- És ha a kommunisták letartóztatására adott utasítás a bizonyosság?
- A parancsnok ránéz, töprengve fontolgatja a szavakat:
- Te, ameddig együtt voltunk... katona voltál... a páncélvonat katonája!
- hangsúlyozza a végét.
- A komisszár megfontolt, de rekedtessé váló elszánt hangon mondja:
- És kommunista!
- A parancsnok szembefordul vele.
- Hogy te minek érzed magad, az a te dolgod. Én a harcostársamnak, bajtársamnak tartalak, akivel együtt harcoltam Magyarországért. Én csak erről tudok! Mint ahogy ezeket az embereket is magyar katonáknak tekintem, egyszerűen: magyar katonáknak, akikért felelős vagyok... ameddig a parancsnokok vagytok.
- Kopogtatnak.
- Tessék! – mondja hangosan a parancsnok.
- Mihály és a szakács jelenik meg az ajtóban.
- Parancsára megjelentem!
- A szakács kíváncsian néz körül:
- Tisztelettel... hová tehetem?
- Ide! – mutat az asztalra a parancsnok.
- A szakács besiet, leteszi az asztalra a csajkákat, terítés ürügyén rakosgat az az asztalon, de árgus szemekkel kutatja a papírokat.
- A komisszár észreveszi.
- Köszönöm, elmehet! – hangzik parancsolóan.
- A szakács felrebben, tiszteleg és kimegy.
- Mihály! – fordul a parancsnok a szolgálatvezető felé. – Tizenöt perc múlva vonatszamlét tartunk. Mindenki megmosakodva, megborotválkozva! További parancsot akkor adunk!
- Igenis – tiszteleg pattogva és elmegy.
- Amikor becsukódik az ajtó, a komisszár csendben kérdi:
- Tizenöt perc múlva milyen parancsot adsz?
- Nekem csak a hadsereg-parancsnokság adhat utasítást. Az utolsó parancs az irányadó: harcolva visszavonulni. Ez határoz meg mindent, ameddig újabb parancsot nem kapunk **tőlük!**
- És ha nem kapsz több utasítást a **Vörös Hadsereg** parancsnokságától? Akkor mi lesz a mérce? – lobban fel a komisszár.
- Akkor is megmarad sarkcsillagnak a bajtárs-becsület! A beosztottjaimért való felelősség! Én nem állok eléjük, és nem adok parancsot arra, hogy menjen, ki merre lát!
- Ne azt mondd, hogy mit nem csinálsz! Mit csinálsz?! – fordul szembe vele a komisszár.
- A parancsnok kis csend után:
- Megmentem ezt a páncélvonatot a magyar hadsereg számára.
- Melyik magyar hadsereg számára? – kérdi a komisszár.
- A parancsnok szinte dühöngve mondja:
- Tessék! Mondd! Te mit csinálnál? Mit tegyünk? Ne csak kérdezz! Adj tanácsot! Parancsolj! – egy székre dobja magát.

A komisszár töprengve a parancsnok felé fordul.

– Itt nemcsak erről a tizenöt emberről és a páncélvonatról van szó... Itt... most sokkal többről... – keserűen fakad fel benne – Itt most mindenről... mindenről, amiért érdemes volt élni és harcolni... amiben reménykedtem... hittem... Erről van szó!

A parancsnok tompán kérdi:

– A szocializmusról?

– Igen... arról – néz vele szembe a komisszár.

– És Magyarországról! – áll föl a parancsnok. – Erről az elétkozott országról! Keletről a románok, északról a csehek, délről a szerbek... Te csak a reményeidet vesztetted el egy olyan világról, amelyről még senki sem tudja, hogy milyen lett volna, ha megvalósul. De alattam egy ezeréves ország mállik szét, az az ország, amelyért ötödik esztendeje harcolok... s nem rajtam múlott, hogy életben maradtam – keservesen sóhajt. – Mennyivel egyszerűbb lett volna Limanovánál meghalni, vagy beledöglenni az Iszónóba!

– Meghalni a legkönnyebb...

Cseng a telefon.

A parancsnok kinyitja a bakter szobájának az ajtaját.

Odabent riadtan kapaszkodik egymásba a bakter és felesége.

– Vegye föl a telefont! – int a parancsnok.

– Igenis, kérem alázattal – botladozik a készülékhez a bakter. – Itt a hatvannyolcas órház! – jelentkezik.

A parancsnok és a komisszár figyelik a baktert.

– Alázatosan jelentem! Jelentem, szabad a pálya! – nyögi rémulten. – Igenis! Vettem a jelzést: román katonai szerelvény közeledik. Igenis kérem! – akasztja vissza a telefont, majd könyörgő riadalommal fordul a két emberhez. – Román katonavonat jön a pályán! Ha istent ismernek, tovább mennek. Ezek Budapest felé tartanak! Kápolna, Aldebrő, Kisterenye felé talán még mehetnek. Ha itt találják magukat... Velem is végeznek... Hallották: azt mondtam, hogy szabad a pálya! Könyörüljenek rajtam!

– Hallottuk – mondja tompán a parancsnok. – Jelezze Kápolnának, Kisterenye felé biztosítsanak szabad utat egy magyar páncélvonatnak!

– Igenis! – nyúl a telefon után a bakter és csenget.

A páncélvonatnál

A parancsnok és a komisszár sietve jönnek ki az órházból. Az emberek a kocsik mellett állnak.

Mihály jelenti:

– Jelentem, vonatszempléhez együtt áll a legénység!

– Felszállni! Indulás! – kiáltja harsányan a parancsnok, majd a komisszár-hoz fordul:

– Maradj a mozdonyon! Megállás nélkül megyünk, ameddig lehet.

A komisszár a mozdonyra kapaszkodik, a parancsnok az ügyúskocsira mászik fel.

A mozdony füttyent, a szerelvény elindul.

Vasút-útkeresztződés

Előttünk 200–300 méterre sorompó nélkül keresztezi egy út a síneket.

Az úton egy parasztszekér robog a kereszteződés felé. A szekéren nyolc ember körvonalai bontakoznak ki.

Négy egyenruhás vöröskatona, két civil férfi. Egy 35 év körüli nő, és egy 16–17 évesnek látszó lány.

Az egyik civil veri-hajtja a lovakat, a többiek kapaszkodnak a szekér oldalába, a löcsökbé.

Mögöttük a dombon hat lovas vágatva közeledik. Azok lövöldöznek. Üldözik a szekéren menekülőket.

A mozdonyvezető a fékhez kap. Sűvöltve száll ki a gőz, üvölt a síp, csikorgognak a fékpofák.

Az ágyúskocsin dülöngélve kapaszkodnak az emberek.

A parancsnok elkapja Vas Péter kezéből a távcsövet.

A szekér eszeveszetten robog a kereszteződés felé.

A vonat is.

A géppuskás kocsiban, visszanyeri egyensúlyát Mihály.

– Tűzkészültség! – ordítja.

Bányik a jobboldali géppuska mögé veti magát. Szántó a hevederes rakasz mellé kapaszkodik.

A másik oldalon Lipták és Éles Józsi teszik ezt.

Mihály, kihajolva a vagonból, izgatott arccal figyeli a robogva közeledőket.

– Ezek meg ki az ördögök!?

A hat lovasnok szól a felkiáltás.

Egy tiszt egyenruhás vezeti őket. Kettő rendőr egyenruhát visel. Hárman civilek; jól szabott lovaglóruhában, csizmában és „reitpantallóban”.

A mozdonyvezető eszeveszetten sípol.

A kocsi nem áll meg.

Átrobog a síneken. Kifordul a kereke.

A vonat nagyot döccenve megáll a kereszteződésben, és elzárja az utat a lovasok előtt.

A konyhakocsiban lefordul a fazék a petróleumkályháról. Szétfolyik a víz, a bab a vagon padlóján. A szakács az ajtó részéhez lapul és figyel kifelé.

A vonat másik oldalán a törtkerekű kocsiró! már lefordultak négyen.

A kocsis tépi, húzza a gyeplőt, hogy megállítsa az ide-oda verődő kocsit vonszoló lovakat.

A parancsnok Mihály felé ordít.

– Figyelmeztető!

Mihály félkézszel lenyomja a géppuskát, és a lovasok fölé löv egy sorozatot.

A hat lovas visszarántja a vágatóba hevült állatokat. 50–60 méterre torpannak meg a vonattól.

A kocsisnak is sikerül megfékezni a lovakat.

A földrezuhant emberek és a kocsiról leugrálók rémülten nézik, tapogatják egymást.

A parancsnok az ágyúskocsi mellvédje mögül felemelkedve harsányan kiáltja:

– Önök kicsodák, és mit akarnak?

A hat lovas kezében pisztoly, karabély. Összenéznek. Várakozóan a tiszt egyenruhás férfira tapad a tekintetük.

Egyenruhója gallérján frissen csillog három aranycsillag. Elteszi a pisztolyát, majd kihívóan a vonat felé léptet.

10-12 méterre a szerelvénytől megáll.

– Görgényi százados vagyok. Karhatalmi osztagommal menekülő bolsevik-ekeket üldözök. Azonnal nyújtsanak segítséget az elfogásukhoz! – mondja hutározottan.

A páncélvonatról figyelő arcok, szemek merednek rá, követik minden mozdulatát, figyelik minden szavát.

– Mit tettek ezek az emberek? – kérdi a parancsnok.

A százados sötét pillantással méri végig a parancsnokot.

– Én bemutatkoztam. Azt hiszem, ildomos lenne, ha ön is megtenné. Ha volt gyerekszobája.

A parancsnok arcát látjuk. Kissé megrándul a szeme szöglete. Átveti magát az ágyukocsi oldalán, és a földre toppan.

Megrántja zubbonya szélet, nyugodtságot erőltetve megigazítja a derékszíját, és négy-öt lépést a lovas felé lép.

– Én Széky Miklós páncélvonat-parancsnok vagyok – mondja hangosan, hogy a vonaton is hallják.

– Széky? – csodálkozik a százados önkéntelenül. – A torjai Székyek közül?

– Igen – mondja tompán.

– A huszár főhadnagy, aki zászlósként Limanovánál azt a bravúrstiklit csinálta? – hangzik az elismerő kérdés.

– A páncélvonat-parancsnok – hangzik nyomatékkal.

– Jó, jó – pillant a vonatra a százados, amelyről géppuska és ágyúcső mered feléjük. – Minden bizonnyal nem tudod még – mondja csendesen – a bolsevizmus megbukott, a vörösörséget feloszlatták, a letartóztatott politikai foglyokat kiengedték, és a kommunisták lefogására a katonaság és rendőrség parancsot kapott.

– Kitől?

– A kormánytól.

– A románok? – kérdi sötéten Széky.

A százados egykedvűen vállat von.

– Ma megkezdték a bevonulást Budapestre. Holnap, holnapután ide is bejönnek – sürgetővé válik a hangja. – Addig kell néhány „adósságot tisztázni” – int a szemével cinkosan.

– A kommunistákat? – néz föl rá Széky.

– Rövid úton, mielőtt a románok és a franciák beleavatkoznának – bólint.

– Ezek kicsodák? – kérdi a vonaton túl lévők felé mutatva.

– A helybeli urak tudják részletesebben – int a civilek felé.

– Mit tettek?

– Kommunisták! – hangzik kissé csodálkozva.

– Mi a bűnük? – kérdi makacsul a parancsnok.

– Az, bolsevikok! – mondja indulatosabban a százados. – Megérdemlik a kötelet.

– És ha azok a katonák harcoltak a románok ellen?

– Na és! Akkor is vörösök.

– De magyarok! – csattan föl a parancsnok.

A százados gúnyos csodálkozással néz rá.

– Attól még megérdemlik az akasztófát! – halkan, kissé közelebbhajolva mondja: – Ha nem bízol a vonat legénységében, mondd, hogy rablók, gyilkosok, fosztogattak.

– Egy pillanat türelmet – fordít hátat a parancsnok, és Mihályhoz lép.
– A nyolc embert felszállítja a vonatra! Ha megtörtént, jelenti!

– Igenis! – lódul Mihály a másik oldal felé, és leugrik a kocsiról.

A parancsnok a mozdonyhoz lép.

– Mit teszel? – kérdi a komisszár.

– Mozdonyvezető! Ha sípolok, indulás! – mondja halkan, majd ismét a századoshoz indul.

– A szolgálatvezetőm már intézkedik – mondja nyugodtan.

– Megbízható? – rebben meg a százados.

– Arany, nagyezüst, kizezüst vitézségi érem – hangzik tompán.

A százados elmosolyodik.

– Helyes.

A vonat másik oldalán Mihály gyözködik.

– Parancs! Velem ne cirkusozzanak, mert lövetek!

– Én... én nem hagyom a lovaimat – tépi le az istrángot a kocsis. – A lovaikat nem hagyom! – kapaszkodik fel az egyik lóra, és a másikat száron fogva elvágat.

A hét ember rémülten kapaszkodik a vonatra. A négy katona az ágyúkoscsira, a két nő és a civil a géppuskás kocsi.

Mihály is fent van már.

– A parancsot végrehajtottam! – kiáltja harsányan.

Széky a századoshoz fordul.

– A menekülők ügyét majd tisztázzuk – mondja szárazon. Röviden tiszteleg, és az ágyúkoscsi felé lépked.

A százados a pisztolya felé nyúl.

A géppuska csőve megmozdul, és rászégeződik. Bányik irányozza a lovasra.

– Nyugalom! – harsan Mihály hangja.

A parancsnok felkapaszkodik a kocsi, és sípol.

A vonat megindul.

Az élelmiszeres kocsi másik oldalán megcsikordul az ajtó, és hátizsákkal a hátán kiugrik a szakács.

A vonat elgördül mellette.

Amikor nyitlta válik az útkereszteződés, a szakács meglapul az árokban.

A parancsnok tajtékozva intézkedik.

– Ti hárman a lovas után mentek. Mi a vasútra indulunk.

A három civil elvágat.

– Ez meg kicsoda? – pillantja meg az egyik rendőr a szakácsot.

– Alázatosan jelentem, a szakács! – áll fel tisztelegve – Standovár Vilmos, civilben gazdálkodó, hentes és mészáros. – büszkén mondja: – Megszöktem a vörösöktől.

A százados nézi, majd az egyik rendőrnek int.

– Kengyelhez kötni! Gyorsan!

A rendőr leugrik a lóról. Kötelet vet a szakács csuklójára, és a kengyelhez köti.

Ikarus

Fiam
jaj ne szállj magasabbra

Mily csodálatos ott fenn
apám nézd
az a kék-tűzű ragyogás
a sirály hogyha félne
sosem kacagna

Fiam fiam
büntetlenül jaj
senkisé nem nézhet a napba

Mit az a tűzgömb
messzi van innét
s velünk Poseidon nézd csak
tükörsíma a tenger
Csak ez a mosolygó fényáradat van
hej ez a lebegő mámor

Jaj fiam
az ismeretlen küszöbénél olykor
hajtson fejet az ember

Só lepte be szakálladat
alga moszat a hajadban
Miért sirsz itt öregember?
Kérges-cserepes a bőröd
sebesre mart az ég tüze
Fák hűsége mért nem bújtál?
Apollónak dühe elől
mért nem rejtőzködöl mondd csak?

Hét éjjel és hét nap óta
itt ülök itt zokogok már
s nem mehetek maradnom kell
hátha láttán fájdalmamnak
megkönyörül s visszaadja
az én fiamat a tenger
Olyan szép volt és oly bátor
ékessége nemzetünknek
jajjaj aláhullott mégis
kalimpáló sárkoloncként
s a víz bezárult fölötte

Honnan jöttél és ki vagy te
fiad-vesztett szegény öreg?
Mely hajó tett itt a partra
ruhátlanul s éték nélkül?
Mik e tollak közeledben?
Milyen madár szárnya volt ez
s hogy fogtad te gyöngé kézzel
a sebesen-fennen szállót?

Nem madár volt Én szállottam
szökve Minos börtönéből
hová munkánk végeztével
bezárt jó fiammal együtt
az a bikafejű zsarnok
hogy új palotája titkát
soha el ne árulhassuk
s négy fal között és ott fenn a
napkoszorús ég felettünk
madarakat láttunk szállni
s azt gondoltuk – hátha mint ők
szárnyat építvén magunknak
átrepülhetnénk a tengert
s otthonunkba megtérhetnénk

Ó te szerencsétlen féreg!
Nem tudtad tán hogy repülni
tenéked nem adatott meg
az isteni törvény által?
Lásd mit tettél! hát zokogj csak
hátha megszán s megbocsátja
az ég bűnös merészséged
beérve hogy megbűnhődjél
szörnyű vesztével fiadnak!

Mit beszélnek szegény fiam!
Mit tudtok ti a törvényről?!
Mely igazgat minden élőt
s élettelen a világban
Én Daedalus már repültem
s velem repült az én fiam
szálltunk szélgyors madarakként
mert tudtuk hogy szállni mint kell!
Halak tanították úszni
valamikor azt az embert
ki először ereszkedett
a szikrázó mély habokba
Hát akkor mért ne tanulnánk
repülni a madaraktól?
Vak-véletlen s nem a sértett

törvény bánt így a fiammal
Menjetez hát! hagyjatek itt
bánatommal szembenézmem

... hullócsillag zuhanása
s kihunyása? Ennyi volna?
Maroknyi por melynek neve
nem emberi név már többé?
Hová lesznek a holnemvoltak?
Hullám jön megáll s visszafut
E verdeső szárnyas-világban
az ember léte gyalogút
Gondolkodhat a lassan-járó?
Tekinget Néha visszanez
Hálóján áttillant a tenger
S a háló ettől is nehéz. . .

Töröld le könnyed öregember!
Fiad meghalt hogy bennünk éljen
Mégis-hatalmas szárnyai
nem félnek se napban se szélben
Bátorsága a bátóság lesz
Ember a társát így segítse
Hogy keze segítsen kezünknek
s arcunk mosolya földerítse

Közgyűlés

Sz. F. festőművészek

A félsötétben vesztegelnek
kaszák kapák közt porosodva
céltalan-rossz kötédarabkák
kikeshedt szíjak célszerűtlen
öreg masinák romjai közt
a tegnapi kezekhez formált
rangú-rendű segítőtársak
Volt hivatásuk betelt immár
hát néma vasukat a rozstda
rögja s fáik megrepedeztek
a tengelyük hiába sír még
mozgás után – csupán a tétlen
szemlélődés eztán a dolguk
A földeken motor zúg gépek
mint csodatévő óriások
szántanak-vetnek és az ember

a tegnap törpe változott át
egyenesült háttá és hitté
letéve mohó ujjaihoz
szoktatott játék-szerszámocskák
olcsó önzését gyávaságát
és padlás vagy a kamra lomja
egérrágott szemete lesz majd
a kuporgatás megszokása
a mások baján csemegéző
kajánság a pöffedő dölyf is
s a kapzsiság a lopni sem rest
míg kint a sivár pusztaságon
az elültetett venyigékből
fel nőnek a távoli erdők

Erdők! zöldül ismét a tavasz
öröm sarjad ki ágaikból
Hideggel-széllel szembenéztek
s megmaradtak a viharokban
Gyűrűző évek vonulása
jón-rosszon át egyforma renddel
mért s méretett Felnövekedtek
Akaratuk nem hajladozó
tétovázás a levegőben
Derekek kemény és hatalmas
Rájuk tapadtak vad bogáncsok
élősködő férgek nyüzsögtek
mohó fogakkal körülöttük
lesve hogy egyszer elgyöngülten
a korhatag avarba buknak
és mégis megtanultak élni
Megtanulták hogy lábuk alatt
a föld egyformán mindükért van
a fény egyformán árad rájuk
s a tápláló víz zuhogása

Szálkás durva fenyőfa lócán
a füstös szobában megülnek
fakéreg-arcú görcsös lábú
szikkadt lelkű öregemberek
nénikék varjúsárnyú kendők
kárógó kopott melegében
s fiatalabbak harminc-negyven
esztendővel a talpuk alatt
helyükre nyugton ülök s állók
Lohiggadtak A család gondját
vállukra vették s asszonyukkal
amikor elfújták a lámpát

lefekvés után álmodoznak
már csak merészen-hangosabban
képzeletük lovára kapván
meg ha egy-két fröccsöt megittak

Hátul ülnek-állnak a jövő
holnapra felnőtt emberei
piros lányok suhanc legénykék
s a szombati táncról meg másról
susognak s néha vihorásznak
Mint az erdő fái tavasszal
itt vannak karjuk fölemelni
hogy levelük mind kinyilhasson
a rájuk tűző napsütésben
Eljöttek mivel dönteni kell
s fölemelt öklük erejétől
a sárpadlós szűk szoba mintha
fényes teremmé tágasulna
és a mennyezet fejük fölött
megemelkedik egyszeriben
s fölizzik szemük sugarában

Azután lassan elszélednek

Elindulnak a távollakók
sorban-szaporán hazafelé
a többiek még diskurálnak
arról hogy eső kellenék tán
meg a marháknak jobb istálló
hogy az ellető huzatos lett
és nehezebb a munkaegység
s tán mégis haza kéne menni
Idő munka holnap sem állhat
Odakinn elnyugszik az este
Lehajtják fejüket a házak

Látomás nyári viharhoz

Gyakran úgy vagyok én, mikor feketére borul az ég,
s a hullani kész esőre ablak mellett állva várok,
fáj a derült ég fényének hiánya.

Kék-tiszta- fény. Kék tiszta fény. Egyedül motyogom
újra, újra, pedig a villámtitokkal úszó felhők komor fenségét
is szeretem. Kék tiszta fény. Kék tiszta fény.

A vésses sötéttel ijesztő ég apokaliptikus képében
áll előttem az ember, a mindenség végtelen kicsiny paránya,
a világ legnagyobb óriása; áll felemelt karral
villámok közt rendet intő nyugalommal, küszöbön áll.

Küszöbön állni kényszerül? Pedig mihelyst szeme tágra nyílik
s a világra figyel, beleremeg a csoda izgalmába,
hogy itt a perc, valóvá tudja varázsolni régmúlt ezerévek
botorkáló álmait.

Zúdul a zápor az ablaküvegre, már én vagyok az az ember,
már te vagy az az ember. . .

A szived mellé vont világ forgatagából hirtelen
mosolygó krétai öregasszony tűnik eléd, lehetne nagyanyád,
s bár csak képes magazinok címlapjáról ismered, él már benned:
domblábra felkapó csűr előtt tavalyi kendert gerebenez,
a csuklójára csavart kendercsomó mint tündérlány aranyhaja lobog.

Mosolyog rád, a váratlan vendégre,
majd sóhajtvá int a tenger felé, ahol egymaga, kinlódva
húzza a hálót férje, a halász.

A tisztaszoba tenyérszerű ablakán behulló fénycsomó
a falon egy képre esik; a fiú. Forradalmár.

Még él talán valahol, szöges drótokkal forró sziklákra feszítve.

Annyi évet, örömet élhetett, mint te is éltél: tíz évesen
ő is büszke volt háborúból visszamaradt katoncsi gombjára,
tavasszal a megáradt hegyipatak hullámain épp úgy tutajozott
mint te az lpoly közepén; és mikor szeme tágra nyílt,
a világra lobogva figyelt, beleremegett, éppúgy mint te a csodába,
hogy valóra tudja majd varázsolni a régmúlt ezerévek emberének
botorkáló álmait.

Könyveket szorított magához máskézzel, míg a tengerparton
a legszebb lánnyal összefogózva szaladt, aztán, hogy meglódult a föld
körülette

biztosan tudta, fegyvert kell keresnie,

társakat kell keresnie,

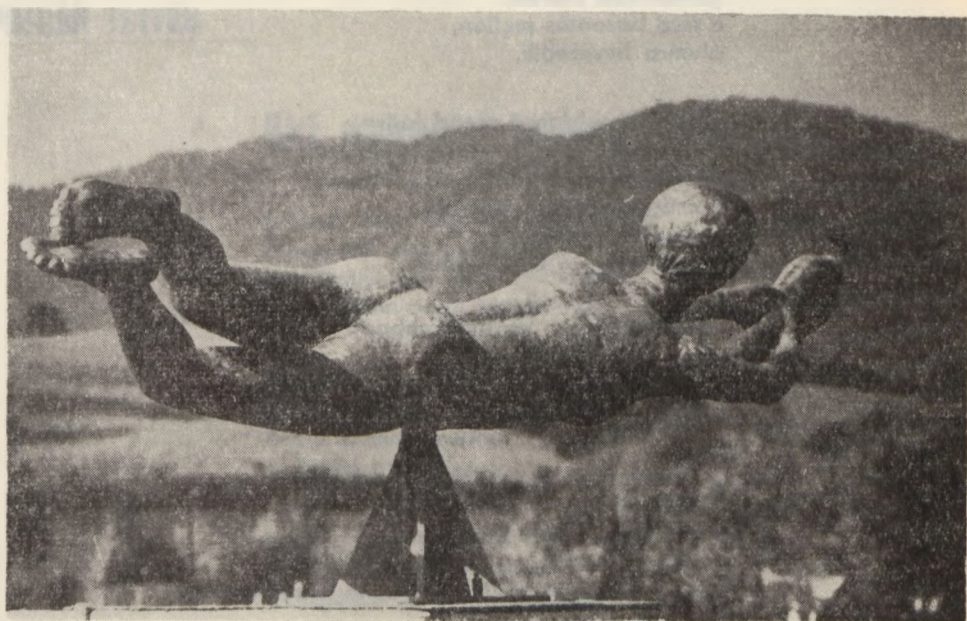
búvóhelyet kell keresnie,

rejtekkutakat kell keresnie, hogy éljen, és el kell indulnia

a napról napra mutatósabb groteszk hatalom ellen,
amely napja elé emelte azt a jólismert zöldesfekete katonasisakot,
és a riasztó sötétben hurkokat vetett szerte szét Prométheuszok után.
Te valahol egy széles tavaszi rét közepén
libák fehér sorompója előtt csodálad a virággal nyíló tájat,
amikor őrá rácsattant a fabarakk rácsa egy embertelenül kopár
sziklaszigeten.

Hallottad is a csattanást, rács csapódott az emberre megint,
az emberre aki te is lehetnél ott éppen.

Hogyne kiáltanál érte-utána, hogyne mélyesztenéd körmeidet a földbe,
ha haláláról fecsegnek hirt a folyóparti fák,
hogyne indulnál remegő lábbal mellé állni, ha lehull a rács,
s harca hegyi barlangoktól, rejtektutakról
a nagy szabad síkra leér?

Ífj. Szabó István alkotása

A nyár álmai

**Az égbolt kék sapkájára
fellegtollas bokrétáját tűzi
egy szellőbeli kéz,
varázsló ujjaival.**

**Az aranyarcú nyár
most zsenge füvek
göndörödő szőrén,
a föld bozontos mellén,
álomra heveredik.**

**Álma: a szalagozó csend fodra,
s a repülő virág, e kecses pillangó,
amint absztrakt mintázatú szárnyát,
a csöppnyi páros palettát,
kétkedően mutogatja
a báméskodó kankalinnak.**

**Álma: a hegyre vonuló lombpajzsos fák
dárdarázó, királyi serege,
a fehér labdaként felröppenő gerle,
a tarka kockát vető napsugár.**

**S jómagam is az ő álma vagyok itt,
visszapillantva a dombhajlatról
a távolban pirosuló háztetőre,
amely, mint rúzzsal festett leányajk,
karcú cigaretájából, a parázsló kéményből,
karikázó füstöt ereget
fel, fel a magasba.**

Pillanatkép a vonatból

Leánysereg a távoli mezőben,
némán szedi a hagymát, paprikát,
virít a kötény, görnyedez a hát,
s a lemenő Nap sugarával szötteen,
mint ős-szertartás fölszentelt papnői,
hódolattal így hajolnak meg ők,
a Földanya arcára leborultan,
a Munka örök eszméje előtt.

POLGÁR ISTVÁN

Aki naponta feléled

A sínek közt megyek. Riasztva
zuhog elő egy gyorsvonat.
Kék füstje fojt, akár az asztma,
nem hallom saját hangomat.

Itt piszmozg már a bakter este,
vállán kopottas, ősz suba.
Vezet a sínpárvonta mezsgye,
az őrház alvó öz-suta.

Láng sziszeg a fűben s a fában.
A sötét részvétlen, sivár.
Emelgetem botlogva lábam.

Siessek? Kihez? Mért? Ki vár?
Nincs, kinek mondhatnám: – Te drága...
A kertekben gőzöl a trágya.

A kertekben gőzöl a trágya.
Egy kutya felémkap, ugat.
Mebontva már mindenki ágya,
becsukták már a kapukat.

Szobámban gesztenyét sütök még.
Nincs tévé, rádió, vita,
csak csend, csak csend, s pár dérütött légy,
zöngnek – kis éji muzsika.

De asztalom fölé borulva
bezúg, s rámsuhan hirtelen
a világ, kibomló vitorla,

űrhajó, emel, s ami benn,
énbennem él, az is előtör...
Ember vagyok, vérből s velőből.

Ember vagyok, vérből s velőből,
tört gerinccel is egyenes
tartású ember, kit felőrl,
s naponta megfojt, lefejez,

karóba húz a megnemértés,
a méltánytalanság, a vak
főnökgóg, s ki ha néha szétnéz,
semerre sem lát kiutat,

de aki naponta feléled
s akinek naponta kinő
levágott feje s aki végleg

így pazarolja el tűnő,
többrehivatott életét e
földön, hol nem lelt menedékre.

Dömper Anna megpróbáltatása

Akkoriban már fel sem tűnt, hogy Anna ül a titkársági asztal mögött, noha elődje – Picurka-Ilonayó-Illuska harmincötös lábain, kefefrizurájával emelt fővel távozott egy agronómus karjába kapaszkodva, aki valami helyreigazítás ürügyén többször is felkereste a szerkesztőséget – távozását általános gyász követte. Am a munkatársak változatlanul ott üldögéltek a titkárságon, vizet hordtak a kávéfőzéshez, tanácsokat adtak egymásnak a szobanövények kezelését illetően – éppen úgy mint Picurka idejében.

Az új titkárnőt maguk között Dömper Annának nevezték. Seregi ő divattanácsadó ajándékozta meg e névvel – igaz, némi meditálás után – mert kezdetben Oltári-Bulának becézgette, ám a Dömper Anna karakterisztikusabban hangzott és elnyerte a közvélemény tetszését is.

A vezetéknévben rejtőző hasonlat nem tűnt túlzásnak, a titkárnő külsejét szemügyre véve aigha lehetett máshová sorolni, mint a közúti forgalomba rendszeresített géperejű járművek és a speciális földmunkagépek közé.

Súlya meghaladta a középkorú túltáplált nők két és félszeresét – ez arányosan oszlott el közel kétméteres alakján – s ennek megfelelően más adottságok tekintetében is a normális többszöröseivel rendelkezett. Ha fölemelkedett az íróasztal mögött, hátával elfedte az ablakot és a szoba árnyékba borult, nevetése a hangverseny zenekarok rézfúvós kórusaként zengett, illata néha a belvárosi ódon bérházakra emlékeztette a munkatársakat – ahol a leválasztott lakásokból nehéz ételek illata örvénylik felfelé a szűk udvarokban – máskor meg a P. Howard regényekben hízalt képzelet megtestesítőjeként, a szaharai oázisokat idézte fel, pálmafákon nyüzsgő majmokkal, kecskék és oszló teve-hullák bűzével együtt.

A munkatársak előtt mindez alig bírt jelentőséggel!

Dömper Annát éppen úgy megszokták mint Seregi „hollandus” szakállát, amivel egy hetven dolláros turista útról tért haza – akkoriban ez nem volt olyan mindennapos jelenség, s csak az igazán európai tájékozottsággal rendelők viselték – miként megszoktak volna a portásfülkében akár egy csörgőkígyót is, ha történetesen portás sapkában találják a tolóablak mögött.

Dömper Anna meglepetést is csak egy ízben keltett, amikor jóval a munka-kezdés után fekete, vállpántos kisestélyiben libegett be a szerkesztőségbe. Lába mint a messzi útról megtért vándoroké: fényes és poros volt, és a páró oroszlánok illatát hozta magával. Miután az üres főszerkesztői szobában magára húzta fehérnek mondott köpenyét, s mosolya, akár a zsiros nap jóllakottan felragyogott, így szólt a hallgatag munkatársakhoz:

– Mit csodálkoznak! Persze maguk azt hitték, egy kis senki vagyok, ugye?! Hát tudják meg, én az Angolkisasszonyoknál nevelkedtem!

Eme bejelentéssel hosszasan birkózott a munkatársak képzelete, miközben döbbenet bámulták a közszemlére kiakasztott fodros, selyem estélyi ruhát.

Répa – a levelezési rovatból – emlékezetében a gyermekkor titokzatos mélyéről felbukkant az angol nevelő nő képe, aki reggelente a hatórás misét látogatta,

s ők, a környék kis suttyói az ablakokból lesték mikor bukkan fel a kastély gazdasági udvarán, egészen a patakig rohantak elébe, s miközben kezdetét vette a szokásos cukorka osztogatás, ők „hadujudu” ordításokkal ünnepezték a bőkezűséget. Seregi elgondolkozva vakarta szakállát, elképzelte Dömper Annát miniszoknyában – amit éppen az angolkisasszonyok indítottak hódító útra – és megborgongott. Pászka, a komor politikai főmunkatárs egy angol újságírónőre gondolt, akivel „annak idején” Prágában jött össze, s aki a sötét szobában, amikor felsírtak az ágybetét rúgói, fondorlatosan azt kérdezte tőle: igaz-e, hogy Magyarországon nem lehet nylon harisnyát kapni?

Ekként vergődtek szótlantul státuszos, szerződéses, vagy éppenséggel külső munkatársak – miközben Dömper Anna győzelemként könyvelte el a hallgatásukat.

Répa valaha a paraszti ügyek specialistójaként indult el a karrier útján, főként népi ízű hasonlataival aratott sikert és hosszú évekre megalapozta vele újságírói biztonságát – ám egyszer csak bekövetkezett a törés, és Répa alighogy megkapaszkodott a levelezési rovatban. Arra kényszerült, hogy lelki ügyekben kamatoztassa kivételes képességeit.

Polgári miskulancia az egész, persze a szakértelem pendelyébe burkolják – mondogatta búsan és egy pillanatra sem tett le arról, hogy visszakerül a riporter rangos pozíciójába. Nagyhorderejű témákkal bombázta Tuzát a főszerkesztőt, s hacsak tehetné, a titkárságon üldögeelt.

A kérdéses napon, amelyen a lavina elindult, Tuza a megszokottnál később, gondterhelten érkezett – évek óta dolgozott egy történelmi tanulmányon, amely Mátyásról hivatott volna lehántani mindazt a legendát, amit a nacionalizmus rakott e reneszansz uralkodó köré, és most holtpontra jutott a munkával – s amikor megpillantotta Répát, az átlagosnál alacsonyabb, rövidlátó főszerkesztő nyakán izzani kezdtek a háborús fagysebek: kurtán köszöntötte és leszegett fejjel megcélozta a párnázott főnöki ajtót. Adósa volt Répának egy válasszal, de a téma olvasatlanul hevert a fiókjában.

– Ennek mi baja velem – kérdezte Dömper Anna sértődötten, amikor becsukódott az ajtó.

– Ne is törődjön vele, Annuska. Szerintem szerelmes magába, csak nem meri kimutatni.

– Répa, maga teljesen megőrült! – kiáltott fel a titkárnő lángvörösen. Tartani lehetett tőle, hogy az íróasztal fölé magasodó kebleitől lángra gyúlnak a papírosok.

– Higgyen nekem, Annuska – bizonygatta Répa meggondolatlanul. – Amikor én kiskanász voltam odahaza, gyakran megfigyeltem, hogy bármi állat legyen, a kiválasztott párját űzi, hajtja, amíg csak meg nem kapja.

Dömper Anna hatalmasat sóhajtott. Gumipántok pattanáig feszültek, selymek szegélyén recsegett a varrás, csatok nyüzszítettek a megpróbáltatástól és a sóhajtas nyomában támadó légmozgás kocoatni kezdte a rosszul záródó ajtót.

A dolgok megértéséhez tudni kell, hogy Dömper Anna igen szerelmes természetű leányzó volt. Ezért juthatott Répa felelőtlen megjegyzése könnyen a célba. Ha azt is hozzá kalkuláljuk, hogy ilyen rendkívüli méret – amely éppen úgy lehet vonzó mint taszító is – mekkora vágyakozásnak adhat otthont, valamint a harmincadik életév betöltésével a kielégítetlenség áttörve a szemérem korlátait,

minőségi változást eredményezve az angolkisasszonyoknál kétséget kizáróan jó nevelést kapott teremtésnél, megérthetjük, mekkora vihar támadt e rendkívüli iélekben, s mekkora veszély fenyegette magát a főszerkesztőt is!

Hiszen Dömper Anna titkárkodása alatt egészen más stílus nyert polgárjogot a szerelmi líra hivatali dialógusaiban! Annak előtte Picurka törekeny alkattával megálljt parancsolt a szókimondásnak és inkább a raffinált, franciás pikantéria uralkodott a feltételes módon fogalmazott szerelmi ostromok idején – ebben részt vett a hím és nőnemű munkatársak mindegyike, az egy Zatyi bácsi kivételével, aki a hivatalsegédi teendőket látta el – bár Répa szerint egyszer a szemközi talponállóban ő is megkopogtatta falábát, amely azt adta tudtul, Picurkával kapcsolatban mire lenne képes – de Picurkának még ez is sok volt, s talán éppen ezért libegett el az agronómus karján. Dömper Anna megjelenésével a helyzet alapvetően megváltozott és a dolgok nevéen nevezése mindennapos jelenség lett.

A helyzet odáig fajult, hogy amikor kettesben maradtak Seregivel, elővett a fiókjából egy marék szászat – valami hóvégi kifizetés céljára vette fel a pénztárban – és tréfásan meglobogtatta a divat-tanácsadó orra előtt:

– Na, Seregi eljön velem? Egy éjszakára. . .

A divat-tanácsadónál köztudott volt, hogy harminc éve pénzzavarban szenved. Pénzzavara vele született és létének annyira sajátja volt, mint a főkönyvelőknek az álmatlanság, de becsületére legyen mondva, szeme se rebbent. Higadtan lépett az asztalhoz és kivette a titkárnő kezéből a pénzt.

– Mennyi ez, Annuska?

– Öt!

– Vagyis pontosan a fele . . . – Visszahúzta a gyűrűt a szásasokra. – Gyűjtson még hozzá! Ha már nem fér a szalag alá, **akkor** jelentkezzen nálam!

Ez a kis epizód készítette Dömper Annát arra a kijelentésre egy szerkesztőségi értekezlet előtt, hogy szerinte az újságírók mind impotensek!

A megállapítást egyedül Répa vette zokon, miután az ellenkezőjét nem bizonyíthatta – évek óta élt szerelmi házasságban egy miniszterhelyettes lányával – elhozta legjobb barátját, Téglás Boldizsár kitűnő népi író, „A lábbeli” című nagyszerű regény szerzőjét, aki szerkesztőségi berkekben **ilyen** jellegű vállalkozásairól volt nevezetes, s aki alaposan szemügyre vette Dömper Annát, elmenőben nyugott szusszantott a folyosón:

– Szencségít testvér én se vagyok isten!

Az események további alakulásában nagy szerepet játszott a liberalizmus – ami annyi bajt okoz még napjainkban is – s amely hamis növényként élte virágkorát a „Képeslap” szerkesztőségében.

A munkatársak hamar fölfigyeltek Dömper Anna érzelmeire és kétirányú lehetőséget láttak benne: a beavatottak mosolyával szították a titkárnő rendkívüli méretű kebelében izzó tüzet, másrészt semmibeveve a korlátokat, amelyek kötelezően választják el egymástól a főnököt és a beosztottakat, elhitették Tuzával, hogy akaratán kívül megbántotta titkárnőjét.

Tuza járatlan volt az efféle ugratásokban és gyanakvás nélkül elhitte, amit a munkatársak állítottak, s a lány nevenapján egy cserép ciklámennel állított be a szerkesztőségbe.

– Béküljünk ki Annuska – mondta zavartan dadogva. – Nekem mindennél többet jelent a magával kialakult jó viszony megtartása... És az isten éltesse – tette hozzá, mielőtt becsukódott volna mögötte a párnázott ajtó.

A jelenlevő munkatársak megilletődve hallgattak, miközben a titkárnő lángragyúlt arccal keresett megfelelő helyet a virágoknak: feltette az alacsony szekrény sarkára, de akkor kikerült a látószögéből, márpedig minden pillanatban látni akarta a becses ajándékot, s nem foroghatott munka közben, akár egy ventilátor, így azután a postakönyv került fel a szekrény tetejére és a cserép megállapodott az asztal sarkán.

A „Képeslap” szerkesztőségében kedden volt lapzárta, szerdán elvégezték az utolsó simításokat, csütörtökön forogtak a gépek, pénteken került utcára a lap. A csütörtök volt a „csendes-nap”, ilyenkor rendszerint egymaga Tuza üldögélt a szerkesztőségben kedves tanulmánya fölött. A munka pénteken délután folytatódott szerkesztőségi értekezlettel.

Egy csütörtöki napon Dömper Anna bocsánatkérő arccal kopogtatott be a főszerkesztő szobájába.

– Elnézést Tuza elvtárs – mondta tisztelettel, mert bár közelállónak érezte az alacsony, rövidlátó férfiút, tudta, hogy a formaságokat tartani kell, legalább is addig, amíg megnyilatkozik – szeretnék kérni valamit.

– Parancsoljon Annuska!

– Egy életbevágó ügyet kellene elintézni...

– És mibe lehetek a segítségére?

– Holnap tessék egy kicsit később bejönni és akkor nekem is jutna idő, hogy az ezt a dolgot megoldjam.

– Ha ezen múlik... nagyon szívesen!

– Ezen múlik – mondta a titkárnő lángvörösen, s kifelé haladtában tekintetével még egyszer magához ölelte a főszerkesztőt íróasztalostól, tanulmányostól együtt. – Tetszik kérni kávét?

Tuza persze megfeledezett ígéretéről, fél kilenckor kéziratokkal tömött aktatáskával a szerkesztőség felé loholt, miközben a történelem nagy historikusai, hadvezérei, dalnokai vették körül, akikkel fél évtizede vitázott, akiket felelősnek tartott Mátyás korának torzításáért – ez volt a nagy találmány, ez az anakronisztikus párbeszédes forma – szerencsére idejében észbe kapott, s az egész csizmás, bocskoros, csuhás, gatyás népséggel levonult a dunaparti lépcsőkre „vitázni” és csak déltájban támolygott be a szerkesztőségbe.

A titkárságon egyedül Répa üldögélt, ám a főszerkesztő hiába akart elshanni mellette – a tervezet még mindig olvasatlanul hevert fiókjában – a főnöki ajtó nem engedett a nyomásnak.

– Ki zárta be az ajtót? – kérdezte megütközve.

– Bent van ez a moha – válaszolta Répa, aki újabban egész korszerű kifejezésekkel bővítette szókincsét.

– Kicsoda?!

Répa egy gyufaszálat rágott, most kiköpte:

– Annuska. Valakivel tárgyal, azt üzeni ne zavarjuk.

– Ja, értem! – A főszerkesztő beletörődve huppant le a székre. – Hogy vagy?

Répa megvonta a vállát, aztán csak ültek szótlanul. Tuza pislogva szorította magához a tömött aktatáskát, büntudattal gondolt Répa tervezetére, amelyet bizvást elolvashatott volna akár a zsákutcába futó délelőtti „vita” helyett is.

Később gyülekezni kezdtek a munkatársak, közeledett az értekezlet ideje, az ajtó azonban továbbra is zárva maradt. Az okát mindenkinek el kellett ismételni. Beszélgetni kezdtek hát és figyelték a kiszűrődő hangokat, az elfojtott nyögéseket, a sok sóhajtást, a számonkérő mondatfoszlányokat.

Háromnegyed kettőkor Seregi erélyesen megzörgette az ajtót.

– Azonnal – hallatszott, aztán résnyire nyílt az ajtó, s megjelent Dömper Anna diadalmas arca. – Egy kis türelmet, nekem is lehet fontos dolgom!

Újabb negyedórát váraoztak, most már Szedlacsek elvtárssal együtt, aki a Kulturális Osztályról érkezett, váratlanul, s akinek körülményesen elmagyarázták a dolgok mibenlétét, míg végre kettő után megfordult a zárban a kulcs és feldőlt arccal kilépett a szobából Stolc Zsigmond, a dunavecsei másodosztályú hajóállomás természetes kapitánya: aransujtásos ruhájában keresztülgázolt a várakozó munkatársak sűrű cigarettafüstjén és egy becsületsértéssel felérő kurta „jónapot”-tal eltűnt a folyosóra vezető ajtó mögött.

– Szakitottam, Répa! – susogta Dömper Anna győzelmesen a közelében álló újságírónak. – Mit szól hozzá?

Az értekezletre rányomta bélyegét a megelőző incidens, noha természetesen nem került már szóba – Szedlacsek elvtárs túláradó humanizmusával képes volt minden helyzetben az események fölé kerekedni – de Tuzában szokatlan módon növekedett a harag. Alig figyelte az értekezlet menetét. Egyre azt fogalmazgatta, mit is mond majd a titkárnőnek. Kemény kifejezések között válogatott. Emlékezetébe idézte irodalmi élményeit, ahol a titkárnőket szigorúan, de igazságosan megleckéztetik – ő még nem került hasonló helyzetbe, noha nem először töltött be vezető pozíciót – s az indulat annyira felhalmozódott benne, hogy távoztában csak ennyit volt képes kinyögni: ezt a viselkedést egyszer és mindenkorra kikérem magamnak!

Ezek után természetesnek tűnt, hogy Dömper Anna beteget jelentett és másnap nem jelent meg a szerkesztőségben. Sőt! Betegsége makacsnak bizonyult!

Eltelt két hét, az ügyről senki sem beszélt, amikor egy este szokatlan órában berregni kezdett a főszerkesztői lakás telefonja. A család már elpihent, egyedül Tuza gubbasztott az ernyős lámpa fénykörében, meghitt beszélgetést bonyolított Mátyás és Bonfini között. A berregés felriasztotta a fotelban horkoló sziámi macskát: az állat félszemét kinyitva sárgán villogott a telefonra.

– Szeretném ha végighallgatna – mondta a telefonba látó, fagott hangon egy magát megnevezni nem akaró „jóbarát” – Mi nők gyakran követünk el hibákat, de ez abból származik, hogy érzelmeink elragadnak bennünket, de a férfi azért férfi, hogy bölcsességével korigálja azt, amivel a természet oly mostohán látott el minket. Egyébként maguk felnőtt emberek. Magukhoz nem illik a civódás, a marakodás. Ha szeretik egymást, nincs értelme a veszekedésnek. Akkor beszélni kell. Beszélni és beszélni, amíg bekövetkezik az oldódás. Higgyen nekem, tapasztaltam egyet-mást az életben!

És ő... nagyon szenved! Várja, hogy hívják...

– Kicsoda? – akarta kérdezni Tuza, de kattant a készülék, jelezve, hogy a vonal tulsó végén befejezettek nyilvánítják a beszélgetést. A főszerkesztő hiába rázta a kagylót. Süket maradt.

A titokra egészen addig nem derült fény, amíg néhány nappal később Tuzát raporra nem hívták. A minisztériumba! Szedlacsek elvtárs kérette magához.

Szedlacsek elvtárs arcán a megértés minden határozott vonalat feloldott, mintha ezzel is jelezni akarta volna, hogy fogékony mindenre, ami emberi, s szinte kézenfogva vezette a főszerkesztőt a fotelhoz.

– Hát hogy is állunk Tuza elvtárs – kezdte, miután kellő mennyiségű humanizmust sugárzott szerteszét a zord helyiségben. – Csak őszintén!... Tudod, hogy nálam csak az igazság jöhet számításba. Nincs olyan igazság, amit ne lehetne elviselni, csak a helyes megközelítési módot kell kiválasztani!

A főszerkesztő a lap ügyeiről kezdett beszélni. Amúgy is esedékes volt a negyedévi beszámoló.

– Most nem erről van szó – vágott közbe Szedlacsek elvtárs.

Tuza tanácstalanul rága a száját, aztán más területen próbálkozott:

– Te nagyon jól tudod Szedlacsek elvtárs hányszor kértem, hogy helyeztetek megfelelő helyre... Ez a lap nem nekem való!

– Véleményünk szerint a lap vezetése megfelelő kezekben van – szögezte le Szedlacsek elvtárs. – Úgy látszik nem akarod megérteni, hogy másról... akarok beszélni veled!

– Másról?!

– Másról... Engedd, hogy én kérdezzek. Hány éves vagy te Tuza elvtárs?

– Negyvenhárom – válaszolt csodálkozva a főszerkesztő.

– Negyvenhárom. És gyermekeid vannak.

– Három.

– A legidősebb most érettségizik – bólintott Szedlacsek elvtárs mindentudóan. És szerelmes vagy.

– Hát... ha ezt annak lehet még nevezni...

– Beszéljünk őszintén Tuza elvtárs: szerintem az embernek addig van joga a szerelemhez, amíg fogékony rá. Ezen nincs mit szégyellni. Emberek vagyunk! A kérdés, milyen áldozatokat követel a szerelem!

– Áldozatot?

– Szólj, ha nem értesz velem egyet!

– Egyetérték, természetesen.

– Akkor egy lépéssel közelebb jutottunk a célhoz.

Szedlacsek elvtárs cigarettával kínálta a főszerkesztőt, maga is rágyújtott, és töprengve sétálni kezdett.

– Gondolkoztál azon – folytatta – milyen neveltséges helyzetbe sodródsz, ha továbbra is ezt csinálod?

– Természetesen gondolkoztam – válaszolta és közben ámulva pislogott. – Csak nem értem pontosan mire gondolsz...

– Ej, Tuza elvtárs, mért tetteted magad!... Eljuttatták hozzám ezt a levelet – lépett az íróasztalhoz és magasba emelte a tárgyi bizonyítékot.

A panaszos azt állítja, hogy a szerelmeddel üldözöd... ahol lehet lehetetlenné teszed... miattad szakított a vőlegényével, éjszakánként a lakása körül mászkálsz, több ízben életveszélyesen megfenyegetted, hogy ha nem enged a kívánságodnak, végzel velem, meg magaddal is satöbbi, satöbbi...

– És ezt a levelet – nyögött a főszerkesztő elsápadva – egyenesen neked címezték, Szedlacsek elvtárs?

– Nem. A főigazgató küldte át, hogy próbáljak beszélni a fejeddel.

– Vagyis idebent a minisztériumban mindenki tudja, hogy éjszakánként egy nagy késsel sétálok a holdfényben, akár egy hibbant kandúrl!

- Úgy látom Tuza elvtárs te nem akarsz komolyan venni!
- A főszerkesztő nyakán veszedelmesen izzani kezdtek a fagysebek.
- Nem mondanád meg névszerint, hogy kit üldözök a szerelemmel?
- Valami... Markusovszky Anna – olvasta Szedlacsek elvtárs a borítékról.
- Dömper Anna! – hörögte a főszerkesztő.

Ezek után már könnyedén sikerült Szedlacsek elvtársnak az igazságot a magyarázat fényében felvillantani és ekképp összegezte a helyzetet: ez a nő alighanem bolond.

Természetesen a főszerkesztő nem elégedett meg azzal, hogy Szedlacsek elvtárs nagyvonalúan csak úgy... napirendre térjen az események fölött, elégtelként azt követelte, hogy felmondhasson a titkárnőnek, s noha megkapta a felettes hatóság hozzájárulását – Szedlacsek elvtárs fájdalmas arcáról lerítt, hogy tudna emberibb megoldást, de mit tehet egymaga, amikor az emberiség nagytöbbsége képtelen az eseményeket társadalmi és történelmi szempontokból megítélni – Tuza mégis nehéz szívvel hagyta el a minisztérium hivatali helyiségeit. A nevetségessé válástól való félelem gyötörte. A szerkesztőségben mélyen eltitkolta a történeteket, s szorongása is csak akkor kezdett oldódni, amikor fölbukkant Dömper Anna következő áldozata.

Néhány nappal később Seregi a divat-tanácsadó vádiratot lobogtatva rontott be a szerkesztőségbe.

- Ez egy rossz vicc!

Éretlen tréfa – lihegte feldúltan. Azt hitte a szokásos szerkesztőségi tréfának esett áldozatul. – Még szerencse, hogy én vettem át!... Nagyon jól tudjátok, hogy a feleségem szíve milyen állapotban van!

Miközben Seregi rikácsolva ugrándozott a vádirat kézről kézre járt.

- Rágalmazás, hitelrontás, szerelmi üldöztetés... hát ez súlyos! – jelentette ki Pászka a komor politikai főmunkatárs és szúrós tekintettel nézett Seregire – És mondd, csakugyan megtámadtad? Magunk között vagyunk, nyugodtan beszélhetsz.

- Én?! – szökelt fel kétségbeesve a divat-tanácsadó. – Még elképzelni is rossz!!

- Alperes nyilvános helyen olyan kijelentéseket tett – olvasta Répa fejcsóválva – amelyek alkalmasak arra, hogy a felperes Markosovszky Anna jóhírére, becsületére rontsák, illetve csökkentsék. Idézem az inkriminált kijelentést: „megcsaltál bestia, kitaszítalak a szivemből!”

- Mondjátok, hogy ez is csak tréfa – könyörgött Seregi. – Ott állt a villamosmegállóban azzal a tűzoltóval, aki a multkor itt járt nála, de esküszöm vicceltem, ahogy itt is szoktuk... .

- Estéenként megleste, nyomába szegődött és obszcén szavakat suttogott a fülébe – olvasta most a főszerkesztő, azután megkönnyebbülve nyújtotta vissza a bírósági keresetet jogos tulajdonosának. – Valami ilyesmi volt abban a levélben is, amit miattam küldött a főigazgatóságra... .

- Ha a feleségem megtudja, nem éli túl – nyögött a divat-tanácsadó letörtén. – De akkor kinyújtóztatom ezt a... .

Nem sok időnek kellett eltelni és Pászka, a komor politikai főmunkatárs ült kétségbeesve a titkárságon: menyasszonyát, aki adjunktus volt egy nagy kórház idegosztályán, felvilágosította egy telefonáló, hogy milyen ember a vőlegénye.

Mit művel azon az alapon, hogy politikailag jól fekszik. „Ezt nézze meg Annuska, ha **igazit** akar látni” – idézte a telefonáló elcsukló hangon a menyasszonynak a sérelmes esetet – aztán kitakarta a... szeméremtestét!

Répa apósának, a miniszterhelyettesnek megírták, hogy a veje el akar válni, de ő, az ismeretlen, magát megnevezni nem akaró levélíró, képtelen feldújni egy többgyermekes család életét. Csak kéri a magasrangú elvtárs segítségét e képtelen helyzet megoldására!

Lassanként sorra került minden munkatárs. Ez így ment hónapról-hónapra, a vádakat egymásnak adták, akár a stafétabotot, s aki már túljutott, némi kárörömmel figyelte a következő áldozatot. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ezt is megszokták, mint mindent, ami a szerkesztőségben történik, s talán csak akkor szinleltek némi meglepetést, amikor híre jött, hogy Dömper Annát elfogták a hűvösvölgyi nagyréten. Akkor már harmadik napja sikoltozva menekült fekete, selyem estélyi ruhájában képzeletbeli támadói elől. Négy ápolót vezényeltek ki a leküzdésére.

Somogyi József:
Felszabadulási emlékmű

Tar István:
Tanácsköztársasági emlékmű

Az Ipoly

Mint lila
szalag tekereg.
Megérinti, s
messzedobja
a várost.
Könnyű labdát,
Napot dob az
égre, a csillagok
számára jóbarátok.
Partján sokszor
fogott karon a
Janus-arcú gond,
s integett a
magány. Látta
szerelmem arany-
ág mosolyát, s
partja ívei
között titkaim
messzeúsztak.
Ha üldöz a zaj,
a neonmacskák
fényszeme
paráznál,
végigdőlök az
ezüst-füvön, a
folyó álmofutása
megcsendül fülemben,
s megnyugodva,
feszülő szemekkel
vasöntő erőt
hörpintek a
tarka csendből.

Stációk

Krisztus felment a hegyre.
Lábán fekély.
Nem ismerte a korlátokat,
nem tudta mi a misebor, spanyolcsizma.

Szemében tavakkal ment a hegyre Krisztus.
Nem látott véres buzogányt
– megszentelve a kereszt jelével –,
sem égő máglyát.

Krisztus felment a hegyre.
Ujjain meséket vitt.
Gázkamráról nem álmodott,
nem tudta mi az: teuton,
mi az: napalm.

S hogy az elmékedések órája végetért,
az alacsony ég újra megfeszült,
Krisztus nem jött le többé.
Arcát elégette,
s nem jött le többé a hegyről Krisztus.

BENCZE JÓZSEF

Cselédek

Izmuk is lefoszlott
itt a régi sárban,
ide van elásva
könnyük szivárványa!

Az ég röntgenképét
felhő beárnyalta,
köhögés fullasztott,
tikkasztott az asztma!

Őszi angyalaim,
az ég abroszára,
véres szívet szeltek
csorba Hold-kaszával.

Látomás

becsukják az ablakokat
kéményekre ül a pára
szilaj csikót bekötik a
suttogó hold udvarába

érett-mellű alma-asszony
öltözködik szilvakékbe
kendőjét a rétre dobja
és a kendő mintha égne

száz piros és sárga lánnyal
viszi már a tőkék terhét
okker-égen szalma-lángot
békés barmok lelegeiték

alma-asszony félve fogja
dús gyümölcsét szél ne érje
szilvakékje égő réten
meztelenül mintha élne
érett-alma asszony-melle
mintha égne

mintha égne

HORVÁTH ISTVÁN

Nógrád megye az őszi 1918 forradalom idején

I.

A világháború nyomában kibontakozó általános válság nem hagyta érintetlenül Nógrád megyét sem. A lakosság életkörülményeiben alapvető lemondás következett be. Különösen a nagymérvű drágaság érintette a bérből élők gazdasági körülményeit. Az általános helyzetet az 1918. február 16-i balassagyarmati képviselőtestületi jegyzőkönyv így jellemezte: „a drágaság elviselhetetlenné vált. Ugy az élelmiszer, mint a ruházati, valamint a fűtési anyagokban és cikkekben oly magas árak vannak érvényben, hogy az emberi megélhetésre legszükségesebb cikkeket a béke időben megállapított fizetés keretein belül beszerezni egyáltalán nem lehet.”¹

Az élelmiszerárak sokszorosára nőttek a háború előttinek „... az ezelőtt 12 koronás búza 44 korona, a 10 koronás rozs 37 korona, a 12 koronás kukorica 120 korona, a 15 koronás cipő 90 korona, a 12 filléres tej 1,20 K.” volt. A nehéz élelmiszer helyzetet súlyosbította, hogy a spekuláció, a feketepiac keretei határtalanokká váltak. Az élelmiszerekkel, a ruházati cikkekkal végzett zugkereskedés a lakosság minden rétegét érintette.²

A háború következtében az ellátatlan hadiözvegyek és hadiárvaik száma megnövekedett, kikről az előljáróságoknak kellett gondoskodni. Egyes birtokosok kihasználva a háborús konjunktúrát továbbra is haszonleső módon szándékoztak nyereséget szerezni. Az igen nehéz élelmiszer helyzet ellenére a salgótarjáni Luby István földbirtokos fölösleges gabonáját nem a község lakosainak megsegítésére bocsátotta áruba, hanem a Haditermény Rt útján kívánta értékesíteni. Tóth Gyula községi bíró panaszos levelében elmondta, hogy a községben 4441 ellátatlan volt, akik számára havi 7,20 kg fejadag mellett 310 q lisztre, 10 kg-os havi fejadag mellett 444 q búzára lett volna szükség. „Ennek dacára az előljáróság tudomására jutott, hogy Luby István földbirtokos 2 vagon búzát ajánlott fel a Haditermény Rt-nek és azt közeljövőben el akarják szállítani.”³

Egyre növekedett azoknak az élelmiszereknek a száma, amelyeket csak jegyre lehetett kapni. 1918 tavaszán a liszt, cukor után zsírhoz, petróleumhoz, szappanhoz, burgonyához is csak jegy ellenében lehetett hozzájutni.⁴

Nem volt sokkal könnyebb a mezőgazdasági területeken élők helyzete sem. A falvak lakosságát sorozatosan – 1918-ban tavasszal és ősszel – végrehajtott és az egész megyére kiterjedő marha rekvirálás fosztotta meg a legszükségesebb táplálékot nyújtó állataitól.⁵

A létbizonytalanság, a megélhetési gondok fokozódása növelte a lakosság elégedetlenségét, fokozta politikai nyugtalanságát. A nép biztonságos megélhetésre, és ennek feltételeként elsősorban békére vágyott. A béke utáni vágyódást növelte, hogy a háború utolsó szakaszában sem csökkentek a katonai behívások, amelyet egyre többen szabotáltak. Mind kevesebben voltak hajlandók megjelenni a sorozatbizottságok előtt, inkább a biztonságot nyújtó erdők mélyére húzódtak, itt kerestek védelmet. A Börzsöny, Cserhát, a Mátra erdőségei kiváló rejtkehelyet biztosítottak a bujdosók számára. A diósjenői és környező erdőségek megteltek a katonai szolgálat elől menekülő emberekkel. A losonci császári és királyi katonai állomásparancsnokság a szaporodó katonaszökevények kézrekerítésére több napos razziát rendelt el Salgótarján környékén.⁶

A nagy ipari vállalatokban, a bányákban dolgozó munkások embertelen körülmények között éltek és dolgoztak, már a világháborút megelőző időszakban is. Élet- és munkakörülményeik a háború alatt tovább romlottak. Katonai parancsnokok felügyelete alatt dolgoztak, és munkamegtagadás esetén a katonai szolgálat réme fenyegette őket. Politikai szervezkedésüket, ahol csak lehetett megakadályozták. 1917 májusában a salgótarjáni Priska Dezső által vezetett összejövetelt a szolgabíró még betiltotta.⁷ Egy év múlva május 1-jét azonban már a bányászok, a munkások „impozáns ünnep” keretében tették emlékezetessé.⁸

A bányászok 1918 tavaszán megindult szervezeti életének kibontakozása, az ipari üzemek munkásainak megújuló szervezkedése a nehéz helyzetükön való segítség igényéből fakadt, a megoldás módját az orosz hadifogságból hazatért katonák követendő példaként hozták magukkal: „Egyre több és több hadifogoly jött haza Oroszországból, s mindnyájan a bolsevikokról beszéltek. Elmondották, hogy a nép elkergette az urakat, a munkások vezetik a gyárakat, a földet meg szétosztották a parasztok között.”⁹

A bányászok és munkások első jelentős közös akciója a június 21-én megszervezett sztrájk volt, amellyel csatlakoztak a MÁV-gépgyári katonai terrorisztikus eszközök alkalmazása ellen tiltakozó országos mozgalomhoz. A bányászok közül 4271-en vettek részt a munkabeszüntetésben. Az elhúzódozó sztrájknak az erőszakos katonai intézkedések sem tudtak gátat vetni. Bár a vezetőket: Priska Dezsőt, Malomhegyi Dezsőt, Tóth Pált, Kazár Jánost, Honzik Gusztávot, Puskás Ágostont, Kominek Lajost, Kökény Jánost, Deutscher Károlyt, Frics Vilmost, Bujovszky Jánost, Bozó Györgyöt a kassai haditörvényszék elé állították és csak október végén engedték szabadon, a sztrájkot felszámolni csak nehezen sikerült.¹⁰ Augusztusban a 115. népfelkelő bányász munkásszázad 2200 tagja a hiányos élelmiszer ellátás miatt szüntette be a munkát.¹¹

A munkásmozgalmak fejlődését jól jellemezte az acélgyári jelentés: „1918. június 21-iki strike és 1918. október 30-ika közötti viszonyok is igen mozgalmasak voltak, a katonaság a szakszervezeti erős nyomás alatt mindjobban engedett a munkásság állandó követeléseinek, a panasz bizottságok mindjobban jártak, a főbizalmiak mind többet utaztak Budapestre, a kirobbanás érlelődött, amíg végre a harctéri frontok felbomlása után bekövetkezett a teljes bomlás.”¹²

A háborús viszonyok következtében a demokratikus irányzat erősödésével a Tisza István és a mögötte felsorakozott reakció hatalmi monopóliumának megszűnése, a régi rezsím teljes bomlása és bukása járt együtt. Az uralkodó osztályok a törvényhatóságok szintjén sem tudták a forradalmi fejlődést meg-

akadályozni, ezért kényszerültek átadni a vezetést a liberálisabb politikai irányzatot képviselő polgári vezetőknek.

Az országban kialakult válságos helyzetből a kiutat a városok és falvak munkásainak, parasztjainak mozgalma mutatta meg. A mozgalmakban résztvevő tömegek harcának kibontakozásával egy új forradalmi periódus utolsó szakasza kezdődött meg, amelyben a munkásosztály politikai küzdelme és célkitűzése eredményeképp a dolgozó osztályok hatalmának megvalósításáért indult meg a küzdelem.

II.

A nemzeti tanácsok megalakulása és első intézkedése

A budapesti forradalom híre gyorsan terjedt Nógrád megyében. A forradalom hírére követően a falvak szegényei első megmozdulásaik során eddigi nyomoruk vélt vagy valóságos okozói, a kastélyok és uradalmak, a kereskedők és zsiros parasztok ellen fordultak.

November 1-én Pásztón volt jelentős megmozdulás.¹ A nógrádszakáli, a mátranováki, karancsberényi és lapujtői szegények az uradalmak ellen indítottak támadást. Rimócon 50–100 fős fegyveres katona megtámadta a csendőrséget. A dorogháziai a báró Solymosi-féle uradalom élelmiszerkészletét és állatállományát sajátították ki.² Szécsényben üzleteket raboltak ki, Baglyasaljához hasonlóan, amelyben . . . a falu első polgárai, ezeknek feleségei és gyermekei, valamint a legmegbízhatóbbaknak tartott bányászaink és mestereink vesznek részt” – kesergett a bánya vezetője.³

A munkások mozgalmi szervezettségben, tudatosságban már az új szervek kialakulásakor különböztek a falvak lakóinak ösztönös mozgalmától. A forradalom hírének vétele után a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nél megalakult a munkások üzemi választmánya, amely kezébe vette az élelmiszerek és anyagszerek elosztását. A nehéz időkben hatalmukkal visszaélő lelketlen bányai altiszteket elkergették. Ugyanezt tették a bányaüzemekhez kirendelt katonai parancsnokkal is.⁴

A salgótarjáni acélgyárban a munkások önként jelentkeztek fegyveres őrszolgálatra, hogy az anarchiát szitókat megfékezzék. Az acélgyári munkások jelentős része – főként a szociáldemokrata párttagok – a salgótarjáni Nemzeti Tanácsban, az üzemi tanácsban dolgoztak a demokratikus követelések megvalósítása érdekében.⁵

A budapesti forradalmi eseményekről szóló hivatalos értesítés október 31-én este érkezett meg a megye székhelyére. A táviratban Nagy Mihály a népkormány megalakulását és a helyi polgári szervek létrehozásának szükségességét olvasta, amelyek nyomán ideiglenes tanácsot hoztak létre, Salgótarjában november 1-én kaptak távirati tájékoztatót a budapesti eseményekről.

A községek vezetői két csatornán informálódtak a forradalmi változásról. Általában a balassagyarmati Nemzeti Tanács távirata jutott el a községi előljáróságokhoz, és ebből értesültek a helyi nemzeti tanácsok megalakulásának szükségességéről.

Több községet mint például Érsekvadkertet, Nőtincset, Bercelt, Bujákat, Rétságot, Szirákot a csendőrsők tájékoztatása tudósított a forradalomról. A csendőr szárnyparancsnokság táviratban hívta fel a községi csendőrsöket

figyelmét az új hatalmi szervek megalakulására. „Folyó évi 20571 számú szárnyparancs folytán a nemzeti tanács a hatalmat átvette, a hazatérő katonákkal szemben semmiféle megtorló intézkedés nem teendő”. Az utasítás nyomán kialakult helyzet a nemzeti tanácsok működéséhez kedvező feltételeket teremtett, és vezetőiknek lehetősége nyílt az első intézkedések megtételére.⁶

Ballassagyarmaton a polgári demokratikus irányító tanácsok megalakulása a kevésbé reakciós községi előljáróság segítségével kezdődött el. A Nemzeti Tanács a november 1-ére szervezett népgyűlés jelöltjeivel, új tagokkal egészült ki, és ebben az összetételben kezdetben a nagyközségre, később a megyére kiterjedő tevékenységet folytatott. A népgyűlésnek a feldíszített, fellobogózt házak adtak ünnepélyes keretet. A községi előljáróság, a munkásság és liberális értelmiség képviselői szóltak a forradalmi változásról, az új feladatokról. A felszólalók által képviselt társadalmi csoportok kaptak helyet a Nemzeti Tanácsban, amely dr. Somló József ügyvéd elnökletével alakult meg november 1-én véglegesen. Tagjai voltak: Áninger László, a később megalakult Károlyi párt helyi vezetője, Halász Lipót, Dr. Holló Dezső a polgári radikális pártszervezet vezetője. Kletzár Lajos, Klein Andor községi képviselők, Kiss Gyula nyomdász, szociáldemokrata párttag, Kreutz Emil a takarékpénztár vezérigazgatója, Molnár János községi főbíró, Róth József, Simon József, Schreiber Miksa, Szegő Lajos, Torma Károly községi képviselők.⁷

A Nemzeti Tanács programjában a korszak politikai célkitűzései fogalmazódtak meg. Így elsősorban a független kormányzati rendszer kialakulását, a választójogi reform megvalósítását, sajtó, gyülekezési és szólásszabadságot, a radikális birtokpolitikát követelte. A megyei politikai vonaltól eltért abban, hogy hangsúlyozottabban jelentek meg a nemzeti függetlenségünkkel kapcsolatos pontok. A Habsburgoktól való elszakadás, amely akkor még formálisan fent állt, hiszen Károlyi Mihály Károly királyra esküdött fel. A perszonálunió kérdését a kormány programjába sem vették fel, hanem kinyilatkoztatták: „Öfelsége nekünk királyunk és nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülünk más országoknak is uralkodója legyen.”

Az önálló nemzeti és németellenes külpolitika és a feudális alkotmány megmaradt nyomainak eltörlése feletti örömet, a nemzeti öntudat felébredésének jeleként értékelhetjük, azonban rá kell mutatnunk hiányosságára. A közvetlen, a Nemzeti Tanács előtt álló gyakorlati feladatok ezáltal háttérbe kerültek, annak tömeghatása pedig bizonyára jelentős lett volna.⁸

A nemzeti tanácsban a szociáldemokrata párt képviselete mennyiségileg elenyésző volt a hatalmi szervek újraszervezésének időszakában, amelynek okát a forradalmi mozgalmak nyomán újjáéledt munkáspárt kezdeti gondjaival kell magyaráznunk.

A salgótarjáni és környéki forradalmi események az előzőekben már jelzett demokratikus vonalon fejlődtek tovább. Az 1918. júniusi sztrájk és az állandósult politikai mozgalmak, munkabeszüntetések a bányászok és munkások széles tömegeit mozgósították. A militarizált gazdasági helyzetből legtöbbet szenvedett munkásság szervezeti élete fokozódott, és állandósult kapcsolata a szociáldemokrata párt országos szerveivel. Az országos politikai demonstrációkkal egy időben végrehajtott mozgalmak hatása megsokszorozódott, jelentősége megnövekedett.⁹ A változást sürgető munkásmozgalmak hatására a szociáldemokrata

pártszervezetten belül – a bányában, a gyárakban és a községben – kialakulhatott az a baloldal, amely a forradalom továbbfejlesztésének érdekében rendkívül sokat tett.

Az őszirózsás forradalom híret megelőzően október 30-án hazatértek a júniusi sztrájk alkalmával letartóztatott vezetők. A munkások a bányászok győzelmeként értékelték kiszabadulásukat és nagy felvonulással mint mártírokat fogadták őket.¹⁰ A tiszteletükre rendezett ünnepség fokozta az erősödő forradalmi hangulatot. A lelkesedés és öröm tetőpontján érkezett meg a Magyar Nemzeti Tanács távirata a budapesti forradalomról. A községi képviselőtestület november 1-én ülést tartott – amelyen részt vettek a Kassát megjárta szociáldemokrata képviselők is – és az itt hozott határozat nyomán november 3-án megalakult a Nemzeti Tanács.

A megalakulás előtt Dr. Gádor Ferenc szociáldemokrata képviselő indítványozta, hogy a munkáspárt képviselői kétharmados többségben vegyenek részt a tanács vezetőségében, „mivel a község arányszámának ez felel meg”. A Nemzeti Tanács Dr. Mikovinyi Jenő járásbíró elnökletével kezdte meg munkáját, elnökhelyettes lett dr. Pollatsek Ármin ügyvéd, jegyző Dr. Gádor Ferenc ügyvéd. A munkások képviseleti aránya megközelítette az ötven százalékot. Tagjai lettek: Róth Flóris bányaiigazgató, Szóbel Lajos, Jónásch Antal az acélgyár igazgatója, Ursutz József, Ponyi Antal, Mikovinyi Jenő, Pollatsek Ármin, Lukács Izidor, Kuster Lajos, Maczkó János, Bene András, Gurszky István, Drasdik Miklós bányai kőműves, Komét Ferenc, Juhász István bányász, Verbovszki István, Orosz Pál, Fehér Vilmos, Priska Dezső, Malomhegyi Dezső, Tóth Pál acélgyári munkások, Dr. Gádor Ferenc ügyvéd, Kiss István, Oczel János acélgyári kőműves, Ujj István és Jónách Ödön.¹¹ A szociáldemokrata indítványt a tanácsok megalakulásáról szóló rendeletre való hivatkozással Pollatsek Ármin ügyvéd javaslatára elvetették. A munkások érdekei ennek ellenére nem szenvedtek csorbát, mert a munkásképviselők a tanács november 4-i ülésén keresztül vitték, hogy a nemzeti tanács járási felügyeletének kiterjesztését, a községi nemzeti tanácsok szervezését a szociáldemokrata pártra bízták.¹² Nemptiben, Kisterenyén, Kisbárkányban, Nagybárkányban, Sámsonházán, Mátraszöllősen, Kazáron, Vizsláson megalakult nemzeti tanácsok vezetői a bányászok, munkások közül kerültek ki. A szociáldemokrata párttagok szervező tevékenységével függött össze, hogy viszonylag korán – november 5-én – a kisterenyei népgyűlésen, amelyen a beszédet Bozó György és Kominek Lajos salgótarjáni acélgyári munkások mondták, a résztvevők a köztársasági államformát követelték.¹³

A köztársaság melletti szimpátia egyébként több nemzeti tanács megalakulásakor – így Szupatakon és Nemptiben – rendezett népgyűlés jellemzője volt.¹⁴

A forradalmi események hatására Szécsényben november 3-án alakult meg a Nemzeti Tanács, Popovics János kereskedő vezetésével. A szécsényi demokratikus szervek vezetőinek nemcsak a volt járás közigazgatási vezetőinek, hanem a ferences kolostor szerzeteseinek, és különösen a házfőnök Virág Venánc politika; tevékenységével is meg kellett küzdeni. Hatása olyan jelentős volt, hogy a megalakult Nemzeti Tanács a házfőnök kezébe tette le az esküt.¹⁵

A nemzeti tanácsok megalakulásakor a régi közigazgatási apparátus nem gördített akadályt az új rend hatalmi testületeinek kibontakozása elé. A demokratikus szervek nagyrészt a polgári állam létrejöttének szükségletéből adódóan a mérsékeltbb politikai árnyalatú elemek – a döntő helyeken általában az

értelmiség – vezetésével alakultak meg. A régi közigazgatási apparátus vezető-szerepe megcsappant, ha nem is számolták fel tevékenységüket, az irányítás első vonalából hátrább szorultak, eredeti vezető pozíciójukat elég ritka esetben sikerült megőrizniük. Alig fordult elő a községi nemzeti tanácsok megalakulásakor, hogy a régi bírót, – mint Medveshidegkúton – vagy más beosztású régi vezetőt, jegyzőt – mint Somoskőújfaluban – meghagyták pozíciójában.¹⁶

A demokratizálódás folyamata a hatalmi őrségváltás időszakában a községekben akadálytalanul végbement. Az új testületek irányító tevékenységét az esetek nagy többségében a reakciós erők nem akadályozták. A régi vezetőség – legalábbis egyelőre – belenyugodott a változásba. A kivételek közé kellett sorolnunk a pogonyi esetet, ahol a községi bíró és a nemzeti tanács között támadt viszály. Gál Miklós, a pogonyi nemzeti tanács elnöke és Gaál Ignác volt tizedes, a nemzetőrség parancsnoka a következő levelet küldte a Salgótarjáni Nemzeti Tanácshoz. „A fejtelenség jobban mondva a kétfejűség orvoslására, mely községünkben a legnagyobb félreértésekre szolgáltat okot, a legsürgősebb intézkedéseket kérjük. Nemzeti Tanácsunk jegyzőjének útbaigazítása értelmében a vezető szerep és rendelkezési jog a Nemzeti Tanácsot illeti, és nem az Előjáróságot, mit a bíró még a mai napig is gyakorol, s a Nemzeti Tanács határozatát és intézkedését figyelembe nem részesíti, sőt ellene is szegül.”

Somoskőújfaluban a községi jegyző és a demokratikus szerv vezetői között alakult ki nézeteltérés. Mindkét esetben a salgótarjáni Nemzeti Tanács segítségével sikerült az ellentéteket a demokratikus szervek javára felszámolni.¹⁷

Amíg a községekben az új renddel szimpatizálók kaptak vezető beosztást, járási szinten a polgári szervek kialakulása igen nehézkesen haladt. A járási szolgabírók közül csak a lereakciósabbakat távolították el hivatalukból, a kevésbé exponált vezetőket továbbra is meghagyták eredeti pozíciójukban, és a leváltottak helyére új szolgabírókat neveztek ki. Akik arra törekedtek, hogy a községi nemzeti tanácsok irányítását átvegyék. Szecsey, a salgótarjáni járás főszolgabírója el akarta érni, hogy irányító szerepét az új viszonyok között ismerjék el. Erre való igyekezetét szögezte le november 8-án írt levelében. „Az összes közhatalóságok folytatják működésüket az eddigi szolgálati beállítás mellett eddigi feletteseim rendelkezését foganatosítom, az alámrendelt hatósági szerveket a közigazgatás körébe vágó utasításokkal fogom ellátni... Mindezekből kifolyólag a rendeleteket továbbra is tölem fogják kapni...”¹⁸ Nem valósíthatta meg elképzelését, mert a szociáldemokrata pártszervezet baloldalához tartozó vezetők tevékenysége folytán a salgótarjáni járásban volt a legjelentősebb a tanácsok demokratizálása, így a forradalmi időszak változásainak megállítása, nem volt lehetséges.

A demokratizálódási hullám a köztársasági államforma követelésével erősödött, és az egész megyén végigvonult. A balassagyarmati Nemzeti Tanács köztársaság kikiáltását követelő távirata: „... hazafias lelkesedéssel és Magyarország boldogabb jövőjébe vetett szilárd hittel üdvözli a Magyar Nemzeti tanácsnak azt az állásfoglalását, hogy Magyarország jövődő államformája a köztársaság legyen. Egyhangú lelkesedéssel és elhatározottsággal kimondja, hogy jövődő államformául a köztársaságot kívánja és ezen elhatározása mellett a legvégsőig szilárdan kitart.” – az egész megye, a forradalom mögött felsorakozott munkásosztály, a parasztság, az iparosság és a haladó értelmiség egységes véleményét fejezte ki.

A megalakult demokratikus szervek első politikai akciói közé tartozott a vármegyei vezetőréteg legreakciósabb elemeinek: Krudy Ferenc aljegyzőnek, Paczolay Zoltán tiszti főügyésznek, Balás Barna balassagyarmati, Baross Árpád szécsényi, Ivánka László sziráki főszolgabírónak az eltávolítása. Az eltávolítás demokratikus vonásait abban kell látnunk, hogy elsősorban a háború időszakában elkövetett erőszakoskodások miatt kellett hivatali tisztségükről lemondani. A kirívó igazságtalanságot elkövető hivatalnokokkal szemben az eljárás is radikálisabb volt. Tóth Bertalan rimóci jegyző árkon-bokron keresztül menekült el a faluból és a szécsényi ferences rendházban húzódott meg.¹⁹ Hasonlóan járt Harnos Pál berceli jegyző, akinek el kellett menekülnie hivatalából.²⁰

A község haragja és a képviselőtestület állásfoglalása együttesen fordult Kaluzsa Kálmán pásztoi főjegyző ellen, és közös kívánságként fogalmazódott meg, hogy a „... főjegyző állásából véglegesen elmozdítottassék.”²¹

Politikailag nem volt megbízható a somoskőújfalui jegyző, és emiatt a salgótarjáni Fehér Vilmos, Oczel János, Gádor Béla szociáldemokrata tagokból kiküldött vizsgáló bizottság „... a jegyző kicserélését véleményezi.”²²

A tisztulási folyamat során azonban nem sikerült a régi apparátus minden reakciós tagját eltávolítani, többek között hivatalában maradt Pongrácz György vármegyei főjegyző²³, és nem tudták a reakciós Virág Venánc házfőnököt sem eltávolítani a közéletből.²⁴

A karhatalom megalakulása

A polgári demokratikus kormány és annak helyi képviselői megalakulásuktól fogva arra törekedtek, hogy a forradalom során jelentkező népi megmozdulások kibontakozását megakadályozzák, a jogos követelésekért indított mozgalmakat azok teljesítése előtt ígéretekkel, ha ez nem volt lehetséges fegyveres erővel letörjék. A forradalmi események leszerelésében a polgári erőkn kívül a szociáldemokrata párt központi vezetősége is hathatósan közreműködött, és a munkásságot szólította fel a forradalom befejezése előtt a „rend” helyreállítására. A társadalmi és politikai viszonyok megszilárdításában igen nagy szerepet kapott az új hatalmi szervek által megalakított karhatalom. A tanácsok alapvető feladatuknak tekintették a különböző elnevezés, – nemzetőrség, polgárőrség – alatt tevékenykedő rendőri erők megszervezését.

A balassagyarmati Nemzeti Tanács „... legfőbb hivatásának tekintette a közrend fenntartását”, és lehető leggyorsabban szervezte meg Vlaszaty Béla csendőrszázados vezetésével a nemzetőrséget, és november 7-én az őrséget teljesítő katonákon kívül mintegy 120 fegyveres nemzetőr állott a Nemzeti Tanács rendelkezésére.” Tervük szerint a községben állomásozó katonaságon kívül 300 fős nemzetőrséget kívántak fenntartani. A rendőri tevékenység állandóságára és a szervezés folytatására a tanácson belül külön bizottságot hívtak életre. A nemzetőrség fegyveres erőinek működésével nemcsak a megyeszékhely polgári demokratikus átalakulás mellett álló polgársága, hanem a volt képviselőtestület is elégedett volt. Jegyzőkönyvbe rögzítették, hogy „... működésének áldásos gyümölcse volt a rendnek a megteremtése s a személy- és vagyonbiztonság megóvása. Neki köszönhetjük, hogy a félreértés és a bosszú által felkorbácsolt áradat pusztító hullámainál városunk mentes maradt. Ezzel a működésével örök elismerésre kötelezte, nevét a múlandóságot nem ismerő ércbetűkkel írta

fel városunk történetében." A viszonylag nagy számú karhatalmi erőt nemcsak a „helyi renitenskedők” megfékezésére használták fel, hanem a környező és távolabbi falvak vezetőinek is segítettek a „közrendet helyreállítani”. A Nógrád-vármege tudósítása a nemzetőrség és katonaság tevékenységét a következőképp mutatta be: „Szirákon, Ecsegen, Szentiványon, Bujákon, Érsekvadkerten, ahonnan karhatalmat kértek a „teljes rend helyreállott.” A karhatalom kellő időben megjelent. A fenti községeken kívül Ipolyságon, Cserhátsurányban, Kiskéren, Nógrádmarcalban vetették be a balassagyarmati karhatalmi erőket.

Salgótarjánban – a Nemzeti Tanács égisze alatt – a frontról hazatért katonákból, a munkásokból és polgárokból, a csendőrség és pénzügyőrség alakulataiból szervezték meg a 200 fős polgárőrséget. Az irányításukra öt tagú rendőri bizottságot jelöltek ki, amelynek vezetője Reményi főhadnagy volt. A polgárőrség közvetlen segítője a katonatanács volt. A nemzetőrségek a községekben a nemzeti tanácsokkal egyidőben, ugyanazon a gyűlésen alakultak meg, és a tanácsok fennhatóságai alatt tevékenykedtek. Általában a frontokról hazatért katonák, mint pl. Karancskesziben, Bercelen, vagy olyan személyek, akik már katonai szolgálatot teljesítettek, mint Karancskesziben, Kállón, vagy az ott állomásozó reguláris katonaság – mint Pásztón, Szécsényben – segítségével hozták létre a szervezetet.

Feladatukat a következőkben körvonalazták „... az elkövetett bűncselekmények, vagy ezek kísérlete esetében tartoznak azonnal a nyomozást levezetni, esetleges letartóztatásokat a bűnjelek biztosítását, a tanács előzetes jóváhagyásának kikérése nélkül sürgősen foganatosítani. Sajját és mások személyének vagy vagyonának jogos védelme esetében a fegyverhasználatra feljogosítja.”

A fegyveres testületben nagy számban vettek részt bányászok és munkások. Az utóbbiak felfegyverzése a vezetőséget agodalommal töltötte el, ezért november 6-án határozatot hozott a nemzeti tanács, amelynek alapján a bányászokat, munkásokat termelési okokra való hivatkozással nemcsak Salgótarjánban, hanem az iparmedence egész területén, kiszorították a karhatalmi szervekből.

A nemzetőrökkel való bánásmód igen sok gondot jelentett a salgótarjáni tanácsnak, mivel politikailag aktív és jelentős létszámú katonaság állomásozott a községben.

Több variációt dolgoztak ki ártalmatlanná tételükre. November 13-án a nemzetőrség parancsnokságát Bacsó József főhadnagy vette át, az őrséget átszervezték. Az átszervezés során a nemzeti tanács vezetői utasítják Bacsó főhadnagyot, „hogy a nemzetőrség leszerelésénél kettőzött figyelemmel ellenőrizze a fegyverek és muníció pontos beszolgáltatását.”

A fegyverek és hadimuníció „aggasztó” kezelése miatt az átszervezés nem hozta meg a tanács által kívánt nyugalmat, és polgárőrség néven újjászervezték. Mivel ez az akció is sikertelen maradt, november 19-én véglegesen feloszlatták a fegyveres testületet, „... az élet és vagyonbiztonság megvédése szempontjából a fősolgabíró javaslatára a helybeli 16 főből álló csendőrséget” bízták meg a „rend” megőrzésével és biztosításával.²⁵

A karhatalmi szervezetek kialakításában problémát jelentett a fegyveres szolgálattól megcsömörlött katonaság fegyelmezetlensége, mert a katonák között „az önkényeskedések, anarchikus cselekedetek mindennaposak voltak.” Fegyvereikre azonban szükség volt, mert segítségükkel meg tudták akadályozni a további tömegmozgalmakat.

Nógrád megye közellátási viszonyai 1918 őszén

Az általános politikai megmozdulások oka gyakran a leromlott szociális viszonyokban rejtőzött. A polgári demokratikus szervezetek nemcsak gazdasági megfontolásból, hanem a politikai akciók csökkentése miatt kellett a szociális gondokon segíteni, ha másképp nem volt lehetséges a készletek jobb, szervezettebb felhasználásával és elosztás szabályozásával.

Az élelmiszer, a ruha, a tüzelő szükséglet biztosítására a nemzeti tanácsok kebelén belül alakultak meg, és kezdték meg tevékenységüket a szociális ügyeket intéző szervek, közöttük elsődleges helyet kaptak a közéletmezési bizottságok. A bizottságok munkájának eredményétől függött, hogy az élelmiszer-ellátás okozta elégedetlenséget miként tudják a megfelelő keretek között felszámolni. Tevékenységük sok helyen nem volt kielégítő. Vezetői gyakran a régi rezsim uralkodó, irányító elemeiből kerültek ki, akik az élelmiszer spekuláció, a fekete piac felszámolására nem törekedtek. Pásztón a november 5-én megalakult bizottság gróf Almásy Kálmán vezetésével az élelmezési gondokat nem tudta felszámolni.²⁶

A salgótarjáni nemzeti tanács határozatot hozott, hogy „12 tagból álló közéletmezési bizottságot állít fel, amelynek két tagját a szociáldemokrata párt, 5 tagját pedig a polgárság fogja megválasztani.” A szociáldemokraták közül többek között Tóth Pál, Malomhegyi Dezső, Oczel János vett részt a bizottságban.

A polgárság, a község vezetőiből, a szociáldemokrata munkások és a bányamunkások szakszervezetének képviselőiből megalakult bizottság radikális eszközöket alkalmazott. Tóth Pál és Oczel János vezetésével a salgótarjáni munkások egy csoportja a ceredi uradalom 170 holdon kintlévő burgonyatermését betakarította.²⁷ Luby István földbirtokos birtokán burgonya rekvirálást hajtottak végre, amelynek során 300 q-át a Hirsch és Frank gyár munkásainak adtak át.²⁸

Nem volt biztosítva a község gabonaszükséglete, így a száz holdon felüli birtokokon végzett rekvirálással szerezték be a szükséges 23 vagon gabonát.²⁹

Az élelmiszerelosztás gondja politikai válságot okozott Kisterenyén. Ugy látzott, hogy az igazságos elosztást a községi nemzeti tanács nem tudja megoldani, és az elégedetlenkedők, – akik a báró Solymosi birtokról származó 70 mázsa gabona elosztását nem tartották igazságosnak – lemondásra kényszerítik. Az erélytelenül intézkedő vezetők segítségére sietett a salgótarjáni tanács, és békítőleg lépett közbe. Felszámolta az elégedetlenkedő lakosság és a tanács vezetői között jelentkező ellentétet. Az eredményt rögzítő jegyzőkönyvi bejegyzés szerint „A kisterenyei Nemzeti Tanács újabb tanácsstagok bevonásával tovább működik, és bírja a község bizalmát.”³⁰

Az élelmiszer szükségletek beszerzésére a szociáldemokraták hatására radikális intézkedések születtek a balassagyarmati Nemzeti Tanácsban. Különösen fontos intézkedés volt a zsrhiány leküzdésére a jászteleki uradalomban végrehajtott sertésrekvirálás.³¹

A további mozgalmak és a munkanélküliség felszámolásának szempontjából fontos volt az a tanácsi intézkedés, amelynek nyomán a bánya és az acélgyár igazgatója vállalták a gyárból bevonult és visszaérkezett katonák munkabérelállítását. Róth Flóris bányaigazgató a munkabérek javítását is felajánlotta, amelynek realizálására külön bizottságot neveztek ki.³²

Nehéz helyzetben voltak a hadiszolgálatra bevonultak családtagjai. Bár rendelkezést adtak ki segélyek folyósítására, azonban a gyakorlat azt bizonyította, hogy igen lassan tudták a rendelkezést végrehajtani, sok esetben a közigazgatási apparátusok nehézkessége, lassúsága miatt.

Balassagyarmaton a főjegyző irányításával az ősszel megindult szervezés 1919 februárjáig tartott. Ekkor alakultak „a véleményező bizottságok”. Bürokratikus „alapossággal” szabályzat tervezetet készítettek a segély kifizetésére alakult bizottságok számára, hogy működésük „fedhetetlen” legyen. Elsőnek a községi tisztviselők, később a vöröskereszt adományait a hadigondozottak kapták meg.³³

A Salgótarjáni Nemzeti Tanácsban a „hadiözvegyek és árvák, és általában a szűkölködők” megsegítésére a baloldali szociáldemokraták hatásos javaslatát elfogadták, és megvalósították. A község vagyonos polgárainak – akik vagyonuk jelentős részét „a háborús gazdasági viszonyok következtében” gyarapították – pótdót vetettek ki, és ennek lebonyolítására két szociáldemokrata tagból és két polgári képviselőből álló bizottságot küldtek ki.³⁴

Az elmondottakból látható, hogy a polgári demokratikus szervek nem tudták a gazdasági élet területén sem konszolidálási elképzelésüket teljes mértékben megvalósítani. Az élelmezési helyzet javításában a baloldali szociáldemokraták által végrehajtott intézkedések mutatták a kiutat.

Az új hatalmi szervek polgári orientációjú vezetői az ellátatlan tömeg elégedetlenségének felszámolására nem hoztak megvalósítható intézkedéseket. A forradalom első hónapjában sem. A lakosság várta a megoldást, és annak elhúzódnása miatt nyugtalansága erősödött. A tél közeledtével tovább romló közellátási viszonyok következtében a falvak, városok népe mozgalmával egyöntetűen követelte a számára nehéz helyzet felszámolását.

JEGYZETEK

1. Balassagyarmat város 1918. február 16-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve Nml.
2. König Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932. Vác, 1931. 298–299. p.
3. Salgótarján nagyközség iratai 1918. 648–11. 1000. Nml.
4. Salgótarján nk. 1918. évi közgy. jgyzk. 1918. I–XII. Nml.
5. Salgótarján nk. iratai 1918. 11. 105–12. 674 Nml. 648–11. 100. Nml.
6. Uo.
7. Kun András: A Tanácsköztársaság előzményei a salgótarjáni iparmedencében. (Kéziratok szakdolgozat) 1968. 10. p.
8. Pl. Arch. VSz. 1917/16.
9. Hősi harcok emlékei. Bp. 1955. Szerk. Lányi Ernőné.
Pusztai Ernő: A mizserfai zászló. 72 p.
Belitzky János: Schmidt bányaigazgató levelei. 1918–1920. Salgotarján 1964. 31–33 p.
MMTVD. 5. köt. Bp. 1956. 174–175. p.
10. Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919). Összeáll.: Lányi Ernőné. Budapest, 1958. 108–109. l.
11. Pl Arch. Salgótarjáni Köszénbánya Rt iratai 657. fond.
12. TAGYOB anyag II/28. 2. p. MMTVD 5. kt. 1956. 233–234 p.
13. TAGYOB anyag II/28.

II.

1. Pásztó képviselőtestületi jegyzőkönyve 1915–1919. Nógrád megyei Levéltár.
2. Pl. Arch. TK. Táviratok. Nógrád megye 606 f.
3. Belitzky János: Schmidt bányaigazgató levelei 1918–1920. Salgótarján 1964. 46. p.
4. Belitzky i. m. 40–45 p. ill. Pl. Arch. Salgótarjáni Köszénbánya Rt. iratai 657. fond. 6. csop.
5. Adatok a Salgótarjáni Acélgvár történetéhez a forradalom és a borsevizmus alatt. 1920. Pl. Arch. TAGYOB anyag II/28. 3. p.
6. Pl. Arch. TK. Táviratok Nógrád megye 606 f.
7. Nógrádvármegye 1918. I. évf. 46. sz. 2 p.
8. Nógrádi Hírlap 1918. november 3.
9. Adatok TAGYOB anyag II/28. p.
10. Uo.
11. Nemzeti Tanács alakuló jegyzk. Munkásmozgalmi Múzeum (MM) Salgótarján mikrofilm 1.
12. NT jegyzk. Starján mikrofilm 7.
13. Uo. mikrofilm 17.
14. Uo. mikrofilm 19. és 29.
15. Könyg Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932. Vác 1931. 300–301 p.
16. NT. jegyzk. MM. Starján mikrofilm 37.
17. Uo.
18. Salgótarján Nagyközség iratai 1918. 11. 105.–12. 674. sz. a. Nml.
19. Könyg im. 301. p.
20. Pl. Arch. T.K. Táviratok Nógrád m. 606. f.
21. Pásztó képv. test. jgyzk. 1915–1919. Nml.
22. NT. jegyzőkönyv MM. Starján mikrofilm 40.
23. Nógrádvármegye 1918. november 7. 3. p.
24. Könyg 301. p.
25. NT. jgyzk. MM. St. mikrofilm 13., 35., 38–41. Starján nk. iratai 1918 Nml. Pl. anyag.
26. Pásztó képv. test. jgyzk. 1915–1919. Nml.
27. Starján nk. iratai 1918. Nml. Pl. anyag.
28. Salgótarjáni Nemzeti Tanács összes iratai 1918. Nml. Pl. anyag. Salgótarján nk. iratai 1918. Nml. Pl. anyag.
30. Nt. jgyzk. MM Starján mikrofilm 42.
31. Nógrádvármegye 1919 január 15.
32. Uo.
33. Bgyarmat Közgy. jgyzk. 1919. február 16. Nml.
34. Nt. jgyzk. MM. St. mikrofilm 8.

A KMP megalakulása Salgótarjában

Ötven éve – 1918. november 24-én – történelmi határkőhöz érkezett a magyar munkásosztály. A viszonylag rövidnek mondható, nem egészen egy évszázados előtörténetét lezárva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után létrehozta, megalkotta marxista-leninista élcsapatát a Kommunista Magyarországi Pártját. E bolsevik típusú forradalmi párt szervezésében és kiépülésében jelentős szerepe volt a salgótarjáni proletárságnak is, amely a vidéki ipartelegeket figyelembevéve elsőként csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához.

A forradalmi munkásmozgalom kibontakozása

1918-ra forradalmi válság alakult ki Magyarországon. A feudalizmus maradványai; a demokratikus jog elfojtása; a háború miatti gazdasági nyomor; a nemzetiségi háttérbe szorítása; a háború befejezése; – általában tehát a polgári demokratikus forradalom következetes végrehajtása mulaszthatatlan társadalmi feladattá lett. A forradalmi válság kialakulását és elmélyülését kedvezően befolyásolta a bolsevik párt vezetete orosz proletáriátus hősi harca: a februári forradalom, de méginkább a szocialista forradalom győzelme, az orosz proletár állam létrejötte.

Különös élességgel mutatja ezt Nógrád-vármegye 1917-es és 1918-as esztendőbeli politikai arculatának merész fordulata. Az 1918 januári és februári községi képviselő testületi választásokon több vasipari és bányászbizalmi került be a községi testületbe. Így a helyi közigazgatás feletti ellenőrzés birtokában még bátrabban ment a forradalom irányába a salgótarjáni iparmedence proletársága.

Néhány nappal a választások előtt, 1918 január 28-án – lényegében 15 éves küzdelem után – a belügyminiszter engedélyezte a legális bányászszakszervezet megalakítását.⁵ Ezt követően gyorsan, kiépültek a bányamunkásság szakszervezeteinek helyi csoportjai. A Szakszervezeti Értesítő májusi száma a bányamunkások szabad szakszervezeteinek létszámáról szóló jelentésében 20 700 tagról, az első félév szervezési eredményeit összegező júliusi száma pedig már 35 164 taggal működő 56 helyi csoport alakulásáról ad számot. Közli, hogy a hatóságilag öthónappal előbb engedélyezett bányászszakszervezet lapja a Bányamunkás már több mint 40 000 példányban jelenik meg.⁶

A bányászszakszervezet legális működésének hatósági engedélyezése nyomában már január végén, február elején megalakultak, pontosabban meghatározva az 1903-ban a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetében, majd 1913 szeptemberében, az úgynevezett „lapszervezet”-be tömörült bányamunkásság átlépésével egyszerre nagy tömegbázissal dolgozni kezdtek a bányászszakszervezet helyi csoportjai. Ezzel egyidőben épült ki a főbizalmi hálózat is Salgótarjában és a környező bányatelegeken. A bányászszakszervezet helyi csoportjainak és bizalmi hálózatá-

nak megalakulását követően márciusban került sor a szervezett bányamunkásság nagy ünnepére: ekkor alakult meg Salgótarjánban a Bányamunkások Szakszervezetének Területi Bizottsága.

A bányászszakszervezet zászlóbontásával lényegében befejeződött a salgótarjáni proletárság osztályá szerveződésének legfontosabb időszaka – a szocialista mozgalom kereteit szétfeszítve a forradalmi munkásmozgalom útjára lépett. A Szociáldemokrata Párt teljesítette történelmi küldetését: a hatósági üldözés ellenére előbb a Vas- és Fémmunkás szervezetébe segítette, majd lehetőségeihez mérten létrehozta, a bányamunkásság saját osztályharcos szervezeteit is. Ezáltal mind határozottabban ösztönözte a bányamunkásság politikai öntudatra nevelését és salgótarjáni vonatkozásban a vasipari és bányaipari munkásság osztályharcos együttműködésének kialakítását. A bányász proletárság féktelen elnyomásából és különleges életkörülményeiből következett, hogy az ösztönző hatások ellenére is a hivatalos pártpolitika csak annyiban érvényesülhetett a salgótarjáni mozgalomban, amilyen mértékben az megfelelt a forradalmi energiáktól fűtött proletárság és e proletárság alkotta forradalmi mozgalomra épült szakszervezeti bizalmi testületi hálózat érdekeinek.

A bányamunkásság forradalmi töltésű szervezeteinek gyors kiépülésében az is közrejátszott, hogy a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének vezető szervei január 29-én, – tehát egy nappal a bányászok alapszabályának hatósági engedélyezése után, – határozatot hoztak a „megbízható” bizalmi férfiak kiválasztásáról, illetve a „renitensek”, vagy ahogyan akkor már szokás volt nevezni, a bolsevisták félreállításáról. Ez a hatóságilag sürgetett és intenzíven támogatott, illetve a vasas szakszervezeti vezetés részéről túlságosan komolyan vett intézkedés kényszerhelyzetet is teremtett a bányamunkások számára,⁷ mivel az 1903-ban vasmunkások szervezetébe tömörült bányászok képezték a bizalmi hálózat legforradalmibb és ennek következtében a tőkéshek heiyi képviselőivel és a hatósági közegekkel is leggyakrabban szembefordult szárnyát. Így azután a „renitens” bizalmi férfiak felváltása és a bányamunkások szakszervezete hatósági engedélyezésének egybeesése lehetővé tette, hogy szinte a legkisebb törés nélkül folyamatossá legyen, sőt, fokozódjék is a forradalmi irányú szervezkedés.

Erre enged következtetni, hogy 1918 elejétől kezdve már rendkívül szervezeten és koordinált elgondolások szerint történtek az események Salgótarjánban, ahol a proletárság az SZDP vezetősége 1918 január 20-i sztrájkterő felhívása,⁸ majd a bányamunkásság szervezkedésének hatósági engedélyezése következtében még inkább a forradalmi eszmék mögé csatlakozott.

Noha vitathatatlanul a belső társadalmi feszültség volt a Magyarországi munkásosztálynak és salgótarjáni proletárrétegeinek a forradalom szájába terelő hajtóereje, ezúttal a külső tényezők: – a kapitalista világrendszer világháborúba torkollott általános válságának és az ebben a „különleges történelmi helyzetben” győzelemre vitt Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a hatása sem hagyható figyelmen kívül. Különösen – amint erre már előzőleg is többször utaltunk, – Október lett a magyarországi és ennek részeként a nógrádi munkásmozgalom forradalmasodásának gyújtópontja.

Többi között a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő időben kezdte visszaérlelni erjesztő hatását az az intézkedés, amelyik szerint a baloldali és izgató munkásokat fronti szolgálatra küldték a bánya és gyári hatóságok. Valóságos kumulatív folyamat játszódott le a burzsoázia szemeláttán.

A KMP legfelsőbb vezetői maguk mentek a salgótarjáni proletár tömegek közé, hogy a forradalmi harcra kész munkásságot a marxista-leninista pártba szervezzék és burzsoá hatalom elleni támadásra előkészítsék. Ellentétben a MSZDP-vel az érlelődő forradalom célját és a proletáriátus győzelméhez vezető utat és módszert is világosan megfogalmazták.

– A mi követelésünk – mondotta Kun Béla – nem egyes részletengedmények a burzsoáziától, hanem a mi törekvésünk, küzdelmünk a hatalomra irányul, mert ennek a megszervezése az az egyedüli mód, amely a proletáriátust felszabadítja. E tekintetben kétség immár az orosz proletárdiktatúra egy esztendeje óta nem lehetséges.⁹

Amíg tehát a SZDP reformista vezetősége a mindinkább erősödő kispolgári és burzsoá befolyás alatt a forradalmi hullámok visszaszorításán fáradozott, addig a KMP a burzsoá hatalom közvetlen megdöntésére, a proletárdiktatúra kivívására mozgósította a SZDP megalkuvó politikájából kiábrándult és az oroszországihoz hasonló forradalom útjára lépett munkástömegeket.

A KMP szervezeteinek és területi irányító szervének megalakulása Salgótarjában

Ennek a forradalmi politikának megfelelően kezdte meg szervezeteinek kiépítését a KMP. A forradalom fő erői: Budapest és közvetlen környéke munkásságának szervezése mellett, már a november 24-i alakuló ülésen az akkori idők két nagy robbanékony vidéki proletárbázisát: – Nagyváradot és Salgótarjánt állította szervező munkájának előterébe a Központi Bizottság.¹⁰ Ennek megfelelően néhány nappal később már létrejöttek a kapcsolatok a Salgótarján-környéki munkásság baloldali bizalmi férfiai és a Központi Bizottság között. E kapcsolatok eredményeként az első kommunista pártszervezet 1918 december 20-án alakult meg Baglyasalján. Soronkövették azután ezt a Somlyó-bányatelepi, a salgótarjáni, a zagyvapálfalvai, a mátranováki, a somoskői, a zagyvarónai és a közeli bányatelepülések kommunista alapszervezetei.¹¹ Így amikor a KMP Központi Bizottságának tagjai 1918 karácsonyán az északi iparvidék proletáriátusának a párt mögé sorkoztatása végett Salgótarjánba és Sátoraljaújhelyre érkeztek, a KMP és az oroszországi proletárdiktatúra követői már ebben a térségben is zászlót bontottak.

A KMP-nek azonban – pártszervezési elveinek megfelelően – nem egymástól elszigetelt helyi pártalapszervezetekre, hanem a proletáriátus legharcosabb részét tömörítő és nagy munkástömegeket átfogó kommunista mozgalomra volt szüksége. Salgótarjában sem egyszerűen alapszervezet megalakítására gondolt a KMP Központi Bizottsága, hanem a környékbeli bányamunkásság ezreit már előző napokban alapszervezetekbe tömörített és a gyáripari munkásság csatlakozásával kiegészült kommunista mozgalom szervezése volt fő célkitűzése. December 26-án – karácsony másnapján – ilyen feladattal érkezett Salgótarjánba maga Kun Béla, a KMP Központi Bizottságának elnöke, Rudas László a Vörös Újság főszerkesztője és Szaton Rezső, aki a Központi Bizottságban a vasmunkások szervezéséért volt felelős.¹² Mindjárt megjegyzem, hogy az idevonatkozó dokumentum, – például a Vörös Újság 1919 január 1-i számában a salgótarjáni kommunista pártszervezet megalakulásáról szóló tudósítás is – két előadót említ. „Kun és Szaton elvtársak voltak az előadók.” – írja a Vörös Újság. A Salgótarján-környéki forradalmi mun-

kásmozgalom e történelmi események még ma is élő szemtanúi azonban Hajdu Tibor: A KMP taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban című tanulmányával egybehangzóan úgy reprodukálták azt a napot, hogy Rudas László elvtárs is résztvett a párt területi szervezetének megalakulásán. A többszáz belépési nyilatkozatot Rudas László adta át a pártalapítás vezető személyiségeinek.

A ma már 70 éven felüli Bozó György,¹³ Idős Jessze Károly,¹⁴ Angyal István¹⁵ és mások visszaemlékezéseinek összehasonlítása alapján közöljük, hogy a KMP Központi Bizottságának fentebb említett mindhárom vezető személyisége résztvett a salgótarjáni pártszervező munkában. Rudas László mint a Vörös Újság főszerkesztője, Kun Béla kíséretében tartózkodott, s ő közölte lapjával is a salgótarjáni pártszervezet megalakulásának hírért.

A salgótarjáni küldetés és az ott lefolyt események világosan mutatják azt is, hogy Kun Béla és Rudas László mindenekelőtt a bányászok szervezésében fáradoztak. A salgótarjáni kommunista pártszervező munkáért különben is Rudas László volt a Központi Bizottság részéről megbízott felelős. A salgótarjáni kommunista mozgalom helyi vezetői is elsősorban Rudas Lászlóval kerütek közvetlen kapcsolatba. Szaton Rezső az acélgyári munkások csatlakozásának előkészítését kapta feladatául. Ebben az értelemben kezdődött a munka december 26-án, amikor egymást követő, de mind magasabb szintű három igen fontos értekezlet zajlott le Salgótarjában. Amint arról a Vörös Újság 1919. január 1-i számának „Pártügyek rovata” beszámolt – „délután 2 órakor a Vas- és Fémmunkások és a bányászok összbizalmi testülete ülést tartott, amelyen a többség kimondotta, hogy csatlakozik a Kommunisták Magyarországi Pártjához.”¹⁶

A csatlakozás azonban – erről az egykori résztvevő, a ma is élő Idős Jessze Károly, volt mátránovákai főbizalmi tájékoztat visszaemlékezésében – nem volt olyan egyszerű. A Vigadóban tartott összbizalmi értekezleten Kun Béla és Szaton Rezső voltak az előadók. A KMP megalakulásának azonnali kimondását és a salgótarjáni munkásságnak a párthoz való csatlakozását sürgették. A szociáldemokrata főbizalmiak közül azonban jónéhányan, – többiközött az év elején még baloldali radikalizmusával kitűnt Hack Gyula, és más szociáldemokrata bizalmiak is – a régi szervezeti elveket és formákat védelmezték. Nagy vita közben végül két csoportra szakadt a bizalmi testület és majd csak hosszas szópárbaj után állt a KMP mellé az összbizalmi testület, – elfogadva azonban a Szociáldemokrata Párt-hoz ragaszkodók javaslatát, hogy a döntést a párttagság elé tárják.

Ezután került sor este 6 órakor a Vas- és Fémmunkások szakszervezetének, illetve a bányászok alapszervezeteinek taggyűléseire, amelyeken mostmár közvetlenül a szervezett munkásság túlnyomó többsége is „kimondotta, hogy csatlakozik a Kommunisták Magyarországi Pártjához.”¹⁷

Nagyobb ellenálást – amint az a délutáni összbizalmi értekezleten is látható volt – csak az acélgyári arisztokrácia és a hatása alá került munkásvezetők tanúsítottak. Sréter Márton feljegyzései szerint az acélgyárban megtartott gyűlések már „igen zajosak voltak. – A gyűléseket szervező szociáldemokraták – Hack Gyula vezetésével – mindenáron arra törekedtek, hogy megakadályozzák a kommunisták befolyásának növekedését. Még a tettelegességtől sem riadtak vissza.”¹⁸

Az előretörő kommunista mozgalmat azonban akkor még csak fékezni sem lehetett már a salgótarjáni munkásság körében. Az acélgyári taggyűlés is a kom-

munista párthoz való csatlakozás mellett foglalt állást, s ezt követően ismét összeült a „két szakma öszzbizalmi-testülete” és az ülésen „megalakították a salgótarjáni kommunista pártszervezetet és a vezetőséget megválasztották.”¹⁹

Erre a helytörténetileg, és a magyar munkásmozgalom számára is nagyjelentőségű eseményre a volt bányakaszinóban, a pincérek számára fenntartott egyik hátsó helységben került sor. Az esti nyolc-kilenc óra tájban tartott alakuló ülésen 20-25 baloldali szociáldemokrata bizalmi vett részt, mind olyanok, akik a kommunista párttagsággal járó proletárforradalom igenlését és az érte való aktív harcot is vállalták.

Kun Béla ezen a demokratikus centralizmus jegyeit sérthetetlenül magán viselő legfelső-szintű pártalakító ülésen is kifejtette a kommunista párt elvi álláspontját, és a párt fő szervezési elveit. Tájékoztatta az akkor legnagyobb taglétszámot átfogó és gazdasági-társadalmi vonatkozásban is kulcsfontosságú salgótarjáni iparmedence területi pártszervezeti vezetőségét, hogy a párt helyi szervei egyrészt területek szerint, másrészt üzemek szerint alakulnak meg. Salgótarjában és a környező bányatelepüléseket is magábfoglaló iparmedencében e kettős elv kombinációjaként bontott zászlót a kommunista mozgalom. A pártszervezés kommunista módszereiről a salgótarjáni alakulás után, két nappal később, december 28-i számában közölte a párt ideiglenes szervezeti szabályzatát a Vörös Újság. Kun Béla felismerve a bányamunkásság radikalizmusát és az acélgyári munkásokban évtizedeken át erőszakosan visszafojtott s ezáltal robbanékonnyá lett harci energiát, figyelmeztette az első pártvezetőséget a kalandorság és az anarchia veszélyére, a tömegek megnyerésére, a bányák és üzemek termelését ellenőrző üzemi bizottságok azonnali felállítására és a kommunistáknak a termelést irányító műszaki értelmiséggel való együttműködésére. „Úgy beszélt, mintha legalábbis értelmiségiek vették volna Őt körül, – mondta visszaemlékezései során Bozó György, – csak amikor az oroszországi bányák és gyárak termelésének a proletárdiktatúra szolgálatába történő állításával és újraindításával kapcsolatos nagy nehézségekről szólt, – kezdtük megérteni, hogy miről is van szó igazán.”

A Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezete tehát egyrészt több alapszervezet, többi között az acélgyári kommunista szervezet megalakulásaként, másrészt az egész iparvidéket átfogó és kemény osztályharcban edzett, több mint tízezer proletártömegre támaszkodó marxista párt területi irányító szervezeteként alakult meg Salgótarjában, méltó ellensúlyozására a mindinkább jobbraesúszó SZDP tevékenységének. A SZDP helyi vezetői által összehívott, de végül a KMP-hez történt tömeges csatlakozással zárult december 26-i bányász és vasas taggyűléseken mintegy hatezren vettek részt. Ez a tény is a KMP proletártömegének jellegét mutatja. Ugyanakkor a KMP éppen a nagy tömegbázisánál fogva az ország e fontos nagyipari centrumában az irányító szerepet már megalakulásakor magához ragadta és ezt általa is kifejezte, hogy olyan nagyipari proletártömegekre épült területi jellegű vezető pártcentrumot hozott létre Salgótarjában, amilyenre a SZDP több évtizedes tevékenysége során sem volt képes.

A Salgótarjában december 26-án megalakult KMP széles tömegek bevonásával és a legdemokratikusabb formában választotta meg vezetőit. Magának a vezetőségnek az összetétele is arra utal, hogy területközponti jelleggel alakult meg a KMP. A párt vezetői lettek többi között György István és Juhász István bányászok, Ucel János acélgyári baloldali bizalmi, Gádor Béla a SZDP szervezeté-

nek elnöke, Gólián András bányai pék, Kominek Lajos acélgyári kovács, Hatvani D. Miklós kőműves és Bozó György acélgyári munkás.²⁰ Ők és a vezetőség más tagjai valamennyien régi szervezett munkások, a SZDP hivatalos politikájától már évek óta balra eltért proletárok voltak, akik ezután a kommunista párt élén elvették a salgótarjáni munkástömegeket a szocialista forradalom útjára, egészen a Magyar Tanácsköztársaság helyi szerveinek kialakulásáig, a proletárdiktatúra győzelméig. Valamennyien ott küzdöttek a proletárdiktatúrára támadt ellenforradalom elleni harc első soraiban is. Csak a fehér terror ritkította meg és zilálta szét soraikat. Többen nyomtalanul eltűntek a Tanácsköztársaság védelmi harcai során. Mások emigráltak. De akik rövidebb-hosszabb ideig tartó börtönnel és internáló táborral később „kegyelmet” kaptak is Horthy fasiszta rendszerétől, a megfélemlítés, az állandó hatósági felügyelet és zaklatás miatt az 1920-as évek legelején újra születő kommunista mozgalomnak már csak a biztonsága, a konspiráció megőrzése miatt sem kerülhettek a közvetlen közelébe. A zalaegerszegi és hajmáskéri táborba internált salgótarjániak közül 1945-ig egy sem lett az illegális KMP tagja. Olyan is akadt, aki családottan elfordult a proletármozgalomtól. 1918–1919-ben végzett munkájuk azonban kitörölhetetlenül a magyarországi proletártörténelem alkotó forradalmi ténye volt.

A KMP salgótarjáni területi szervezetének megalakulása ugyanis egyben azt is jelezte, hogy az itteni munkásság „megmórosodva a forradalom szagától”²¹ a főváros és közvetlen környéke proletáriátusával együttlépve az északi iparvidék munkásmozgalmának részeként a KMP forradalmi politikájának alapvető bázisát alkotta. A salgótarjánival egyidőben, december 26-án Rabinovics József KB-tag jelenlétében csatlakozott a KMP-hez a Zemplén-megyei ipari és agrárproletáriátus is. A sátoraljaújhelyi vármegyeháza nagytermében tartott „megyei pártkongresszus” csaknem húszezer proletár nevében mondotta ki a KMP-hez történt csatlakozást.²² Így a KMP salgótarjáni és sátoraljaújhelyi zászlóbontásával és e két nagyjelentőségű nehézipari centrum több mint harmincezres proletártömegének a kommunista mozgalomhoz történt csatlakozásával vette kezdetét az ország alapvető, ennél fogva legfontosabb északi iparvidéke munkásságának kommunista mozgalma.

A KMP-nek a salgótarjáni és a Miskolc-diósgyőri iparmedencében történt december 26-i megalakulása és az északi vidék proletáriátusa tízezreinek a párt mögé sorakozása végül azt az Engels-i kritériumot is messzemenően demonstrálta miszerint „Hogy a proletáriátus döntő pillanatban elég erős legyen és győzni tudjon ahhoz az kell, hogy külön pártot alakítson, amely elválik más párttól, szemben áll velük, s magát osztálypártnak vallja.”²³

A KMP Központi Bizottságának elnöke, Kun Béla és a párt másik két alapító tagja Rudas László és Szaton Rezső segítségével ilyen párt jött létre Salgótarjánban. A kommunisták programját: – az orosz mintáiú proletár hatalom kivívásának szükségességét, a bányák, a gyárak és a bankok munkáellenőrzését, majd szocialista köztulajdonbavételét, továbbá a termelés és a dolgozók ellátásának a szocialista állam általi megszervezését és mindezek történeti szükségességét maga Kun Béla magyarozta meg a salgótarjáni munkásoknak. És ez a meggyőződés azt is jelentette, hogy a salgótarjáni kommunista mozgalom a KMP stratégiájához és taktikai lépéseikhez igazodva többé-kevésbé helyesen, alapvető torzulások nélkül járta végig 1918 és 1919 forradalmának útját.

A KMP 1919. január 3-i röpirata a jobboldali szociáldemokratáknak a kommunisták elleni mindjobban fokozódó brutális támadását ismertetve Salgótarjánra célozva is elégedetten állapította meg, hogy az utolsó napok rossz időket hoztak a jobboldali szociáldemokratapárti és szakszervezeti bürokratákra. „Salgótarján munkássága elszakadt a szociáldemokrata párttól és csatlakozott a kommunistákhoz”²⁴ – közölte a főváros munkásságával a röpirat. De a salgótarjáni munkásság akkor a röpiratban megjelölt szervezési eredményektől már tovább is ment a KMP által a termelés munkásellenőrzésében megjelölt cél irányába.

JEGYZETEK

1. Laczkó Miklós: A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban. Kossuth Könyvkiadó 1968. 6–7. oldal.
2. Uo.
3. A Rima folyó völgyében fekvő Rimaszombat már a XIII. század közepén ismert bányaközség volt és a következő évszázadban kapott városjogot. A Szlovák Érchegység nyúlványán települt Beszterce-, Selmec- és Körmöcbánya is hasonlóan előfutárai és kiinduló iparforrásai voltak a salgótarjáni bánya- és gyáripar, ezek következtében a proletárréteg kialakulásának is. A magyar főváros csak később jelentkező igényei alapján lett a salgótarjáni ipar fejlődési ütemének hatékony ösztönzője.
4. A salgótarjáni gazdag szénlelőhelyek kiaknázására már 1861-ben megalakult a Szent-istván Kőszénbánya RT. Hat évvel később 1867 májusában létrejön a vasúti összeköttetés Salgótarján és a főváros között. Ez állami monopóliumként valósult meg. Ezeket 1868-ban követi Salgótarján első kohászati gyáranak alapítása, majd 1881-ben jegyzik be az Eszak–Magyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat RT-t is.
5. „Tóth János belügyminiszter a bányászok alapszabályait csekély és lényegtelen módosításokkal január 28-án jóváhagyta. Hosszú évek küzdelme után a magyarországi bányászok mostmár legálisan is szervezhetnek.” – jelenti „A bányászok alapszabályai” című közleményében a Szakszervezeti Értesítő 1918 februári száma. A bányászok szakszervezete 1918. szeptember 21–23 között tartotta I. közgyűlését Budapesten. (MMTVD. V. kötet 1956-os kiadás 133. oldal.)
6. A Bányamunkás 32 000 példányban magyar nyelven, 4500 példányban szlovák nyelven és 500 példányban román nyelven jelent meg. Szakszervezeti Értesítő 1918. július. A Bányamunkás 1918 október 19-től a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének hivatalos lapja.
7. MMTVD V. kötet 1956. 75. oldal.
8. A magyar forradalmi munkásmozgalom története II. kötet Kossuth Könyvkiadó – 1966. 138. oldal.
9. Dokumentumok a KMP megalakulásáról. Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Kommunista Csoport 1918. október 25-i és november 4-i értekezletéről. Társadalmi Szemle XIII. évfolyam 11. szám 1958. november.
10. Hajdu Tibor: A KPM taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban. Párttörténeti Közlemények XIII. évfolyam 3. szám 1967. szeptember. 78. oldal.
11. A salgótarjáni iparvidék.
12. Hajdu Tibor: A KPM taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban. Párttörténeti Közlemények XIII. évfolyam Budapest 1967. szeptember. 96. oldal.
13. **Bozó György:** 1895 március 27-én született Salgótarjánban. Ma a Salgótarjáni Kohászati Üzemek feletti lakótelepen az Ilona utcában lakik 96 éves édesanyjával. 1580 Ft nyugdíjat kap. (Adatok közléseideje 1968. augusztus 1.) Jobbmódú pozsonyi rokonságának anyagi támogatásával végezte el Pozsonyban polgári iskolai tanulmányait, s ennek birtokában került vissza a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT gyárához. 23 éves fiatalemberként választották meg a Vas- és Fémipari munkások Szakszervezetének bizalmijává, s mint írni-olvasni tudó értelmes fiatalember hamarosan a szakszervezet titkára, (jegyzője) majd a gyár főbizalmija lesz. Ebben a minőségben többször találkozott Weltnerrel, Buchingerrel és a SZDP több más vezetőjével.

Bozó György mint a gyár főbizalmija résztvett a KMP salgótarjáni szervezetének megalakításában, annak vezetőségi tagja, titkára (jegyzője) és Kun Béla által pártfogolt vezető személye volt. December 26-án este a bányakaszinóban tartott végző és legmagasabb szintű alakuló ülésen vett részt, Oczel János és Illek Antal mentek érte a lakásra. Az alakuló ülésről a következőket jegyezte fel Bozó György: „Az alakuláson kb 20–25 elvtárs volt. A központ részéről Kun Béla és Rudas László volt jelen. A jelenvoltak közül a következőkre emlékszem: id. Oczel János, Illek Antal, Kominek Lajos, Puskás Ágoston, Tóth László, Kiss István Hirsch gyár, György István, Juhász István, Fehér Vilmos, Gólián András város. A többiek részint a bányatelepekről voltak. Az üveggyárból is volt valaki, mert adtam neki belépési nyilatkozatot, de nem emlékszem rá ki volt. György István volt emlékezetem szerint az elnök mert ő is kiosztotta a bányászoknak a belépési nyilatkozatot. György különben az internálás után elköltözött, azóta nem hallottam felőle”.

Bozó a Tanácsköztársaság megdöntéséig kitarthatott a KMP mellett. A gyár direktóriumának elnöke, majd Pogányi József hadtestparancsnok mellett a csapatok összekötő kommisszára volt, aki a katonai egységek és parancsnokok hangulatáról tájékoztatta Pogány Józsefet.

A Tanácsköztársaság megdöntése után terrorbírószág elé állították. A bűnvádi eljárást „Bozó György és társai” címen folytatták le ellene. Hat hónapot a balassagyarmati börtönben töltött, ezt követően egy évre internálták a zalaegerszegi táborba. Innét szabadulva a már ismét szervezkedő, épülő kommunista mozgalom Losoncra segítette át. Kovács nevezetű somosköújfalusi vasutas volt akkor a párt összekötője, aki Bozóért ment és vonaton Losoncra szöktette. Ott két napot töltött Herz Sándor dr. lakásán, majd Bécsbe emigrált. Itt a Világosság csoporttal került összeköttetésbe. Kun Béla kérte, hogy menjen vele Oroszországba. Bozó azonban erre már nem vállalkozott. Hazajött Salgótarjánba, ahol azután lassan megszokták a kommunista párthoz épült előző szálai, s fokozatosan a tőkés gyár bizalmi emberévé lett.

14. **Idős Jesse Károly:** 1895. szeptember 29-én a Salgótarjánhoz tartozó Inászó bányatelepen született. Salgótarjában a Rákóczi út 197. szám alatt lakik. (Az adatok közlési ideje 1968. augusztus 1.) Jesse Károly a mátranováki szénbánya lakatosműhely dolgozójának volt főbizalmija. Ebben a minőségben vett részt 1918 végén és 1919 elején a Salgótarjában rendezett bánya összbizalmi értekezleteken. A Tanácsköztársaság megdöntését követően őt is Zalaegerszegen internálták. Szabadulását követően hosszú éveken át csak alkalmi munkát vállalhatott többször kellett munkahelyét is változtatnia.
15. **Angyal István:** 1891-ben Zagyaróna bányatelepen született. Most is Zagyarónán lakik a Rákóczi út 15 szám alatt. 1918 augusztusában mint szakmunkást hazaküldték a frontról így került kapcsolatba az 1918 végén zászlóbtörtött kommunista mozgalommal. Az Acélgárban volt bizalmi s az ottani tevékenysége alapján választották Zagyarónán a direktórium elnökévé is. Részt vett a KMP salgótarjáni szervezetének 1918. december 26-i esti órákban tartott alakuló ülésén is. Mint a kommunista párt és a Tanácsköztársaság helyi vezető egyéniségének neki sem volt lehetősége az illegális mozgalomban dolgozni, mivel az ilyen hatóságilag is állandóan szemmel tartott személyeket az illegális mozgalom konspirációjának megőrzése végett is távol kellett tartani a mozgalomtól.
- A december 26-án tartott KMP alakulással kapcsolatban Angyal István a következőket jegyezte fel: „Kun Béla, Rudas László és Szaton Rezső vonaton érkezett Salgótarjánba. A bányakaszinóban délután 2 órakor és este 8 óra után tartott összbizalmi testületi ülésen Kun Béla beszélt a kommunista párt megalakulásának fontosságáról. Arra is figyelmeztetett bennünket, hogy vigyázzunk a párt megalakításakor, nehogy kizárjuk, elszigeteljük az értelmiséget. Különösen a hozzánk hasonló fiatal műszaki értelmiségnek a párthoz történő csatlakozására ügyeljünk, nehogy úgy, mint Oroszországban, rosszul járjunk velük. Mert amikor ott is szükség lett volna rájuk a bányák és a gyárak termelésének beindításakor, nem volt kitől hozzáértő szaksegítségét kapjon a proletár. Rudas László osztotta szét a belépési nyilatkozatokat a bizalmiak között. Szaton Rezső ottlétére nem emlékszem. Kun Bélát és elvtársait Oczel János, György István, Gádor Béla, Juhász István és Bozó György kísérték ki az állomásra. Mi a bányászokkal együtt messziről, szíjjel oszolva követtük, nehogy elfogja őket a karhatalom.”
16. **Vörös Ujság** 1919. január 1-i szám.
17. Uo.

18. Sréter Márton: Az acélgári munkások. Nagy idők tanúi emlékeznek. 1918–1919. Összeállította: Lányi Ernőné, Budapest, 1958. 110. oldal.
19. Vörös Ujság 1919. január 1-i szám.
20. Dr. Horváth István: A KMP salgótarjáni szervezetének megalakulása. Nógrád 1967. december 23-i szám.
21. Milei György: Mikor alakult a KPM? Párttörténeti Közlemények XI. évfolyam 1965. szeptember. 124–141. oldal.
 „A jobboldali szociáldemokrata vezetés alatt álló nyomdászszakszervezetek lapja a Typográfia 1918. november 29-i száma közöl egy cikket, amelyben először olvashatjuk a később oly gyakran hasznáit kitélt, miszerint a reakció veszélye napról-napra kisebbedik, s a fő veszélyt a munkásosztálynak az a része képezi, amely „megmámorosodva a forradalom szagától – nyíltan hirdeti, hogy eljött a proletárdiktatúra ideje, a munkásság ragadjon kezébe minden hatalmat...” Először látott napvilágot a sajtóban annak a nyílt beismertése, hogy Magyarországon is megjelent a munkásmozgalomban egy olyan csoport (a lap szerint fanatikus kisebbség), amely hitte, hogy „elérkezett a forradalom, amelyről Marx szólt: a proletárok forradalma az akkumulálódott tőke ellen, amikor egy erőszakos lendülettel minden termelési eszköz, minden politikai hatalom és minden gazdasági jólét a proletárok kezébe megy át.” 137–138. o. augusztus. Szikra 1954. 77–78. oldal.
22. Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. 1917 november – 1919.
23. Engels: G. Triernek írott leveleiből.
24. Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. 1917. november – 1919. augusztus. Szikra 1954. 77–78. oldal.

BELITZKY JÁNOS

Az 1918-1919-es politikai pártok Nógrád megyei történetéhez

A budapesti napilapok 1918 október 26-án, szombaton reggel – a cenzúra tilalma ellenére – közölték a Nemzeti Tanács kiáltványát, amit három politikai párt – a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló Függetlenségi és 48-as párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az Országos Polgári Radikális Párt – vezetőisége adott ki. Ettől az időponttól kezdve november 16-ig, a magyar népköztársaság kikiáltásáig, ez a három párt volt a haladás eszméinek képviselője a hatalmát veszített reakció utolsó állásainak védelmezőivel szemben. Kapcsolataik a népköztársaság időszakában is, mint kormányon lévő pártoké, szorosak voltak, de politikai magatartásuk 1918 novemberétől 1919 március 21-ig, a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásáig – a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és támogatásának növekedése miatt – egyre inkább, sőt sok esetben teljesen is, a társadalmi haladás fékezésére és a tőkés reakció kiszolgáltatására irányult. Ezen a téren nem maradtak egyedül, sőt támogatást is kaptak a különböző polgári ellenzéki pártok és pártocskák részéről. Ez a bonyolult folyamat szoros összefüggésben állott a polgári társadalom ellentmondásaival és az uralkodó körökön belüli személyi harcokkal, amik Nógrád megyében is éreztették hatásukat.

A Nemzeti Tanács kiáltványát aláíró három párt mindegyikének voltak kéde-ri Nógrádban, komoly tömegbázisa azonban csak a szociáldemokrata pártnak

volt. A háború évei alatt a Tisza Istvánt támogató Munkáspártnak sikerült a polgári ellenzékot meggyőznie, 1917 májusában Nógrádra nézve is igaz, hogy „Károlyi pártja, a radikális követeléseivel már csak a parlamenten kívül találhat öszinte fegyverbarátokra.” Ezek „a parlamenten kívüli fegyverbarátok” elsősorban a szervezett munkásság tömegei voltak, akiknek pártját, a szociáldemokrata pártot egyáltalában nem sikerült szétszűzni, legfeljebb egyes helyi szervezeteit – ideig-óráig – megbénítani. Ezek közé tartozott a balassagyarmati párt-szervezet is, amelynek vezetősége és tagjainak zöme katonai szolgálatot teljesített. Az akkori munkáspárt vezetőit általában személyi kapcsolatok, ismeretség és barátság fűzte a radikális polgári elveket valló, demokratikus gondolkodású értelmiségiekhez, akikkel együtt óhajtották az általános választójog törvénybeiktatását. Ez a közös törekvés – minden egyéb politikai ellentétük ellenére is – politikai szövetségessé tette őket. Kiderül ez a megyei sajtó 1918 eleje óta egyre inkább politikai és társadalmi reformokat sürgető cikkeiből. Igen jellemző a polgári ellenzék „Nógrádvármegye” című hetilapjának egyik 1918 januári cikke. Eszerint:

„A keleti szél (azaz az októberi oroszországi forradalom hatása) elsöpri a polgár nevet. . . A „polgártársat” erősen invitálja az „elvtárs”. A maga erős, s az új idők új fuvallata által szentesített doktrínáit kínálja neki. A „polgártárs” ma még habozik, félti szép titulását, s gyanakszik, sogy az „elvtársnál” alárendelt szerep jutna neki. . . Annyi bizonyos, hogy a polgár név és jelleg veszendőben van, felszivja a kelet felől rohanó új rend és szervezet.”

A „polgártársak” aggodalmait eloszlatni látszott a Nemzeti Tanács kiáltványa, a haladó szellemű polgári pártok szövetsége a szociáldemokráciával. Ebben vélték védelmet találni „a kelet felől rohanó új rend és szervezet” ellenében is.

Az igen nagy terjedelmet kívánna, hogy részletekbe menően ismertessük a fenti három párt és a többi polgári pártok és pártalakítási kísérletek 1918 novemberétől 1919 márciusáig terjedő időszakbeli történetét és ezért csak néhány főbb vonásukra kívánunk rámutatni. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert a Kommunista Magyarországi Pártjának Nógrád megyei történetével a Palócföld jelen számában egy másik tanulmány foglalkozik és így mi az általunk tárgyalt pártoknak történeti szerepét a KMP történetének olvasóink általi ismeretében tárgyalhatjuk.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a megye legnagyobb tömegbázissal rendelkező pártjának tekinthető ebben az időben, ha a szervezethez és a politikai fegyelem szémszögéből tekintjük a dolgokat. A polgári pártok szervezetei ugyanis csak a képviselőválasztásokat előkészítő időszakokban fejtettek ki aktív mozgást, tömegeik nem voltak sem egyszintűek, sem állandóak és tulajdonképpen erősségük az államgépezet volt. Ezzel szemben a szociáldemokraták, a szakszervezetek közreműködésével, állandó kapcsolatban álltak a munkásosztállyal és a sztrájk fegyverének igénybevitelével komoly befolyásra tettek szert. Megyénkben is nagy súlyt helyeztek a tömegek nevelésére és arra, hogy befolyásukat a községi képviselőtestületekben növeljék. – Így történt ez Salgótarjánban is, ahol 1918. február 3-án ismét a szociáldemokrata párt győzött a községi választásokon, de így volt Zagyvápálfalván és Baglyasalján is a január 8-i választásokkor. Érthető,

hogy Salgótarjában a forradalom hírére a szociáldemokrata párt hozta létre a Nemzeti Tanácsot. Nem ez volt a helyzet Balassagyarmaton, a megye székhelyén, ahol a Nemzeti Tanács hívta létre a szociáldemokrata pártot.

A háború hosszú tartama alatt széthullott szociáldemokrata párt megjelent a Nemzeti Tanács előtt, hogy újjáalakítási szándékát bejelentse. A Nemzeti Tanács szívesen vette az örömhírt, melynek ünnepélyesebbé tétele végett a közgyűlés helyéül a vármegyeház nagyterme tüzetett ki." Az alakuló gyűlést november 3-án, vasárnap délután tartották meg. A bevezető aktus után Dr. Somló József, a balassagyarmati Nemzeti Tanács elnöke tartott hatalmas és lelkes beszédet, majd megválasztották a végrehajtó bizottságot, mely november 4-én tartva első ülését, Forgács József nyomdai szedőt választotta elnökéül.

A balassagyarmati pártszervezet újjáalakításával kapcsolatban van azonban egy érdekes probléma. Ez az, hogy amikor 1919. január 12-én megtartja a párt-szervezet újjáalakulása utáni első évi rendes közgyűlését, Forgács József pártelnök november 3-át jelölte meg, az újjáalakulás dátumául, amely napon, szerinte, mintegy húsz elvtárs a Barok-féle vendéglőben, megválasztotta a párt végrehajtó bizottságát. Ez a bizottsági névsor azonban azonos a megyei hírlapokban közölt november 4-i névsorral. – Ugyancsak Forgács szerint az első nagyszabású megyeházi gyűlés november 24-én zajlott le, budapesti küldöttek jelenlétében. – Ezen a napon pedig valójában volt ilyen szociáldemokrata népgyűlés a vármegyeházán, és Forgács beszámolójának többi adata is hiteles. – Sajtóhibával állunk talán szemben, amit az összes gyarmati lapok egyöntetűen leközöltek? – Lehetséges! – Az azonban elgondolkoztató, hogy az első felhívás, amit a balassagyarmati szociáldemokrata pártba belépni kívánókhöz intéztek, november 10-ére hívta össze az érdeklődőket. – A probléma csak újabb adatok felbukkanása esetén oldható meg.

Salgótarjában – de Losoncon, a szociáldemokrata párt másik megyei felievárában is – ekkor sokkal problémamentesebb volt a párt szerepe, mint a megye székvárosában. Losonc azonban december végén, a csehszlovák állam megalakulása következtében, kiesett a megye politikai vérkeringéséből, Salgótarjában pedig, a KMP megalakulása következtében, a haladószellemű tömegek hagyták ott a pártot. Balassagyarmaton ugyanekkor a szociáldemokrata párt összetétele a a lehető legváltozatosabb színárnyalatokat mutatta. A baloldali elemek Forgács József, a jobboldaliak és a centristák pedig Dr. Somló József körül tömörültek. Ez a helyzet abból is fakadt, hogy a megyeszékhelyen KMP szervezet nem volt, illetve az megalakulásának dátumául 1919. március 22-ét tűzte ki, és így az – az események alakulása következtében – éppen a két munkáspárt Magyarországi Szocialista Munkáspárttá alakulásának balassagyarmati kimondásával esett egybe. Már ez a tény is mutatja, hogy a megyeszékhely szociáldemokrata pártszervezete, amely 1919 márciusában megyei pártszervezetté nőtte ki magát, szinte iskolapéldája időszakunk szociáldemokrata párton belüli vajúdsáinak, polgári pártokkal való szövetségének, elfeladásainak és a tömegeket baloldali mezbe öltöztetett szólamokkal félrevezetni akarásnak. Bonyolítja a tisztánlátást a személyi problémák közügyek intézésébe való belekeverése. Mindez azonban semmit sem von le abból a tényből, hogy a balassagyarmati szociáldemokrata pártszervezet történetének ismerete elengedhetetlenül szükséges a megyei közigazgatásnak, a polgári pártok szerepének és a megye kétarcúságának megértéséhez.

A párt – és ez az összes többi szociáldemokrata szervezetre is jellemző – a

tagtoborozást pénzadományok gyűjtésével kapcsolta egybe, és – a beígért parlamenti választásokon való többség biztosítása érdekében – boldog-boldogtalanul bevett soraiába. Az adományokat hírlapilag is nyugtázták. Így például november 14-ig 100 koronát – akkor még elég jelentős összeg – adományoztak Hollósy Géza lapkiadó, Munk Dezső, Schlégel József kertész, Oszter Fülöp malmi főgépész, Kohn Miklós vendégfő, Schlégel István kertész, Dr. Somló József, Kreutz Emil takarékpénztári vezérigazgató, Klein Andor kereskedelmi részvénytársasági tag, Kondor Sándor nyomdatulajdonos és Hoffmann Vilmos gyárigazgató. Ezeket egyúttal pártagnak is tekintették és ők még csak az elsők a vidéki „nagypolgárok” közül. Többen közülük ugyanekkor más, polgári pártoknak is vezetői vagy tagjai.

A pártszervezet november 13-án tartotta első vidéki tagtoborzását, Nagylócon, ahol a jegyző udvarába hívták össze a nagygyűlést. Forgács József tartotta a beszédet, „melynek hatására az egész község lakossága bejelentette a szociáldemokrata pártba való belépését”. November 24-én kétszáz vasutas lépett be a pártba. December 1-én Somló, Forgács és Révész Gábor Dejtáron alakították meg a helyi pártcsoportot, amely nyomban 14 tagú végrehajtóbizottságot is választott. December 7-én Húgyagon, 10-én Órhalmon alakították a gyarmati pártcsoportot, 8-án pedig résztvettek a világháborút is átvészelt szécsényi pártcsoport nagygyűlésén, ahol három budapesti kiküldött is szerepelt. December 15-én Mohorára hívtak egybe népgyűlést, ahol Somló és Forgács ismertették a párt programját. „A népgyűlés nagy sikere a legjobb cáfolat arra a mende-mondára, amit a gyűlést megelőző napokon felelőtlen egyének terjesztettek, mely szerint Mohorán a szocialisták testi épsége nincs biztosítva. Mohora község érett polgársága alaposan rációfolt erre a mesére.” Olyan nagy sikerük azonban mégsem lehetett, mert karácsony első napján ismét Mohorán találjuk Somlót és ifj. Torma Károlyt, hogy a pártba való belépésre buzdítsák a falusiakat. Helyi csoportot szerveztek még a Csehszlovákiához került Mikszáthfalván (Szklabonya) és több más községben is.

A balassagyarmati szociáldemokrata pártszervezet életének megértéséhez feltétlenül szükséges legmozgékonyabb tagjának, dr. Somló Józsefnek a szerepét megismerni. Somló régi szocialistának mondta magát és már a háború idején ellentétbe került hivatali főnökével, Rákóczy Istvánnal. Ez a Somló és Rákóczy közötti ellentét rányomta bélyegét a párt, a balassagyarmati Nemzeti Tanács, a megyei a megyei közigazgatás és a megye balassagyarmati székhellyel szervezkedő polgári pártjainak életére, mert Somló a Nemzeti Tanács elnöke, Rákóczy pedig a megye kormánybiztos-főispánja volt.

Somló rendkívül ambiciózus, töretető, uralomra vágyó egyéniség volt és csak hamar Balassagyarmat és környéke „kiskirálya” lett. Nagyon jól tudott helyezkedni és mint szónok, mindig hallgatói többségének szájaíze szerint beszélt, amire számos példát szolgáltatnak a különböző polgári pártok alakuló gyűlésein elmondott beszédei. Arra nézve, hogy a fordulatokat mily gyorsan tudta felmérni, igen jellemző a Nemzeti Tanács általa való megalakítása. Balassagyarmatra november 1-én délben érkezett el a forradalom győzelmének híre. Somló nyomban összehozta ismerőseit és a városházán megalakította a Nemzeti Tanácsot. Délután, amikor a megye és a város hivatalos vezetői megkapták a fordulatról értesítő táviratokat, amelyek Nemzeti Tanács alakítására is felhívták őket, már kész Nemzeti Tanáccsal találták magukat szemben és nem tehettek mást, mint letették Somlóék kezébe az esküt. Ez a Somló-féle Nemzeti Tanács polgári elemekből állott,

és egyelőre egyedül ő a szociáldemokrata benne. Így meglovagolva az eseményeket, ő kezdeményezte a balassagyarmati pártszervezet újjáalakulását, amitől nyilván saját nemzeti tanácsi elnöki mivoltának megerősítését is remélte és el is érte. Ettől kezdve mindenütt a megye „első embere” szerepében feszít és nimbuszának oszlásakor mindent megtesz, hogy ezt a szerepet továbbra is játszhassa. – Egy szóval: karrierista, aki 1919. január 12-én Forgács Józsefet is kitérja pártelnöki tisztjéből, 1919 márciusában pedig mint a szociáldemokrata párt képviselőjelöltje szerepel. Felfele ívelésének a Tanácsköztársaság kikiáltása vetett véget.

Amilyen könnyű – viszonylag – Somló szerepének szemmel kíséréseivel a balassagyarmati pártszervezet jobboldali elhajlásait figyelemmel kíséreni – amiben része van a jobboldali beállítású helyi sajtó cikkeinek is – olyan nehéz a pártszervezet baloldali mentalitású, számarányát tekintve kisebb csoportjának tevékenységére rámutatni. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy a közigazgatás jobboldali beállítottságú tagjainak eltávolításában ennek a baloldalnak a kívánságait vette figyelembe Somló, de egyoldalúan, a támadást csaknem kizárólag Rákóczy ellen intézve. – Határozottan baloldali Forgács József szerepe, őt azonban a legkritikusabb hónapokban a párt szervezésének kérdései foglalkoztatták. Ezen a téren kétségtelen eredményeket ért el. 1919 januárjában már mintegy 800 tagja volt a csoportnak és ez a szám napról napra nőtt. Ez a nagyarányú gyarapodás azonban igen kétes értékű volt, mert főleg a tisztviselőkre, kereskedőkre és önálló iparosokra – tehát azokra, akik anyagi támogatást is tudtak nyújtani – támaszkodott. 1919. szeptember 28-án kissé pongyola fogalmazásban ugyan, de arról értesülünk, hogy a „helybeli szociáldemokrata pártból azok, akik a proletárdiktatura alatt kényszerítve érezték magukat, hogy belépjenek, most tömegesen kilépnek.”

Forgács baloldalisága különösen a gyarmati burzsoázia januári néhány napos csehslóvák megszállás alatti magatartásának leleplezésekor derült ki. A megulakult munkástanács vezetője azonban megint csak Somló, aki most baloldali tollakkal ékeskedik. A párton belüli vajúdnak – úgy látszik – Saly Endre Balassagyarmaton való megjelenése vetett véget. Saly – akit február végén Rákóczy helyébe neveztek ki kormánybiztos-főispánná – centrista volt ekkor és már csak a megyében, különösen az iparvidéken egyre inkább terjedő kommunista befolyással szemben is szükségesnek tartotta a párt újjászervezését. A párt elnökét, Somlót képviselőjeletté, Forgácsot pedig a szociáldemokrata pártszervezetek megyei elnökévé választotta meg. – Ez a személyi sakkhúzás lett volna hivatva mind a jobboldal, mind a baloldal igényeit kielégíteni.

A sok érdekes vonás között, ami a balassagyarmati szociáldemokrata pártszervezetre jellemző, igen feltűnő az, hogy az – a rendelkezésünkre álló források adatai alapján állíthatóan – semmi kapcsolatot sem létesített a salgótarjáni szociáldemokratákkal. Ennek a kiépítését is Saly kezdeményezhette.

Az Országos Polgári Radikális Párt – szövetkezve a függetlenséggel – 1918 januárjától kezdődően két sajtóorgániummal is rendelkezett megyénkben. Az egyik az akkor tizenharmadik évfolyamába lépő, rövid szünet után újra megindult Losonci Újság, „a losonci választókerület függetlenségi és 48-as pártjának hivatalos közlönye”, és az új lapként induló balassagyarmati Nógrádvármegye, a radikálisok lapja, amely egyidőre a balassagyarmati Nemzeti Tanács hivatalos közlönye is volt.

A Polgári Radikális Párt forradalom utáni első gyűlését 1918. november 17-én tartotta Balassagyarmaton, a vármegyeházán. „A gyűlést megnyitotta annak **összehívója**, dr. Somló József, aki megnyitó beszédében utalt a polgárságnak a letűnt rendszer alatti szenvedésére s azon vezető szerepre, amelyre szellemi és vagyoni képességeinél fogva hivatva van. Össze kell fogni azon pártokkal, amelyek demokratikus haladást akarnak. Kereskedő, iparos, birtokos, szellemi munkás, mind csatlakozhat ezen párthoz. A polgárság azon elemek politikai letörését akarja, akik a dolgozók nyakára ültek. Ezen pártban van a szellemi elite elem, mely két minisztert adott: Jászit és Szendét, akik a magyar kultúrának megbecsülését vítették ki. Az elmúlt rendszerek és a háború akadályozták a vidéki szervezkedést. Hazaárulónak teintették e pártot, mert nem akarta a háborút. E vidék és város polgársága akar szervezkedni, tekintet nélkül arra, hogy minő párthoz tartozott azelőtt. Ha nem teszi, két malomkő közé kerül: – a régi történelmi osztály fog feledni és a szociális munkásság is látni fogja, hogy cserben hagyta.” – Somló oly lelkesen magyarázta a radikális párt jelentőségét, hogy őt választották meg a megyei pártcsoporthoz vezető igazgatójának, amit azonban nem fogadott el „mivel ő a szociáldemokrata párt tagja.” – Így Kreutz Emil takarékpénztári vezérigazgató lett a párt elnöke, aki viszont – mint láttuk – 100 koronás adománya révén, szociáldemokrata párttagságot is szerzett magának.

A párt budapesti kiküldöttje, dr. Jakab Sándor, ismertette a 11 pontból álló pártprogramot. Ez lényegileg a következő: 1. Általános és titkos választójog. – 2. Címek és rangok eltörlése. – 3. Egyesületi és gyülekezési szabadság. – 4. Hivatali pártatlanság. – 5. „Kötött birtokok, melyek az ország kétharmad részét teszik ki, oldassanak fel kis- és középbirtokokra. Az orosz szovjet kormány eleinte a földbirtokot az államénak nyilvánította, s lefoglalta, de ebből kénytelen volt engedni.” – 6. Aggkori biztosítás. – 7. Progresszív adóztatás. – 8. „A nevelés ügy kiterjesztése, a túlzott sovinizta és történelmi szellem megszüntetendő.” – 9. „Pacifista politika, teljes leszerelés. Pacifista legyen a nevelés, hogy örökké lehetetlen legyen a háború.” – 10. Teljes vallásszabadság. – 11. „Béke a nemzetiségi és külföldi népekkel.” – „A radikális párt a szociáldemokratáktól a végcélban különbözik, amennyiben a radikális párt szabad versenyt, jólétet, a kommunizmus nélkül, követel. Többtermelés a jelszó minden téren. A radikális párt és a Károlyi-párt közt semmi különbség sincs. A Károlyi-pártnak ölébe hullott a köztársaság amit nem is remélt. Még minden felfordulhat! Ezért kell a polgári mérséklet. Ma még magyarok, a békekötés után: világpolgárok – egyesüljete!”

Somló és Jakab szónoklatai, különösen ez utóbbinak az a kijelentése, hogy a radikálisok és a függetlenségek között tulajdonképpen semmi különbség sincs, de egyúttal célzás arra is, hogy Károlyiék ölébe hullván a köztársaság, polgári mérsékletre van szükség, amit a radikálisok képviselnek, szinte az egész időszakban lehetetlenné tette azt, hogy Károlyi Mihály pártja jelentősebb szervezkedést tudjon megynkben folytatni. Ugyanakkor Somló és Kreutz szövetsége – különösen a Nemzeti Tanács működése során – nagymértékben hatott a megye nyugati felének politikai szereplőire. – Ez a szövetség 1918 decemberére a radikális párton belül is személyi harcokra vezetett, amikor is Kletzár Lajos törvényszéki elnököt jelölték pártelnöknek és dr. Holló Dezsőt, a Nógrádvarmegye főszerkesztőjét ügyvezető elnöknek. A választás azonban nem történt meg, és amikor 1919. január 7-én már másodszer válik lehetetlenné a balassagyarmati Nemzeti Tanács munkája a Rákóczyval folytatott viták és kölcsönös feljelentések következtében, a

Somló vezetése alatt álló 18 szociáldemokrata taggal együtt a Kreutzhoz szító radikálisok is kivonultak az ülésről. A radikálisok egy része azonban Kletzár vezetésével bennmaradt. „Miután azonban a szocialista tagokat a Nemzeti Tanácsban való bennmaradásra bírti nem lehetett, Kletzár Lajos indítványára a Nemzeti Tanács úgy határozott, hogy pár napon belül ülést tart, melynek tárgyát az elnök megválasztása (eddig Somló volt az) és a kilépő tagok helyeinek újjakkal való betöltése fogja képezni.” Ekkor a szociáldemokraták kijelentették, hogy csakis a polgári radikális párt (értsd alatta a Kreutz-féle csoportot) és a kisgazdapárt képviselőivel hajlandók egy újabb nemzeti tanács alakulásában résztvenni, és elhatározták – „mert a város és a vármegye közigazgatásának teljes csődje küszöbön van” – a Munkástanács felállítását. Ebben a kijelentésben az az érdekes, hogy nem voltak hajlandók tárgyalni az akkor már megalakult Köztársasági Függetlenségi Párttal, Károlyi Mihály pártjával.

Ugyanarra a napra, január 12-ére, amikor a szociáldemokrata párt tartotta évi közgyűlését, hívták egybe Kletzárék a radikális párt gyűlését a pártvezetőség megválasztása céljából. „Tekintve azonban, hogy részben a rossz időjárás, részben a csehek közelléte folytán előállott ideges közhangulat folytán, mely a politikálást alkalmatlanná teszi, kevesen jelentek meg, az ideiglenes vezetőség úgy határozott, hogy a pártvezetőség megválasztása újabb pártgyűlést fog összehívni.” Hosszas huzavona után március 2-án tartotta meg, a városháza nagytermében, vezetőségválasztó gyűlését a radikális párt. „A gyűlésen dr. Holló Dezső fejtette ki a párt szervezésének szükségességét és azokat az elveket fejtegette, amelyek a radikális pártot a szociáldemokrata, valamint a Károlyi-párttól elválasztják, s amelyek azokkal összekötik.” – A gyűlésen különben kevesen jelentek meg. Különösen feltűnő volt a polgári réteg távolmaradása. A párt nem is számított arra, hogy valami sokan lesznek, mert az a meggyőződése, hogy inkább kevesen legyenek, de ezek azután legyenek töretlen radikálisok.” – Elnöknek Baumann Miklóst, ügyvezető elnöknek dr. Holló Dezsőt, alelnöknek Kreutz Emilt, Kletzár Lajosnét, Klein Adolfot és Simon Józsefet választották meg. Választottak ezeken kívül még 1 háznagyot, 1 pénztárnokot, 4 titkárt és 4 jegyzőt, továbbá 40 választmányi tagot. Ugyanakkor a pártvezetőség felhatalmazást nyert arra, hogy ezek számát 100-ra egészítse ki. – Az elnökség névsorából is kiderül, hogy személyi viták kompromisszum általi megoldása előzte meg a választást.

A radikálisok március 17-én a képviseléválasztások ügyében tartottak választmányi ülést. „A választmány a kerület egyéb szervezeteivel való összeköttetés felvételét határozta el és csak azután fog végérvényesen dönteni, hogy a választásokon milyen úton fog a párt haladni.” Agitációs gyűlés tartását is elhatározták, amit falragaszokon szándékoztak meghirdetni. – A párt tevékenységének az események alakulása vetett véget. „A változott viszonyok folytán a balassagyarmati radikális párt végrehajtó bizottsága március hó 22-én, azzal az indokolással, hogy a párt létjogosultsága megszűnt, kimondta a feloszlását s tagjai belátására bízta, részt kívánnak-e venni a politikában vagy sem.”

A Nemzeti Tanács kiáltványát aláíró harmadik párt a Károlyi Mihály vezetése alatt álló Függetlenségi és 48-as Párt volt. Régi nógrádi hagyományokkal rendelkezett, de tömegeit a Tisza István-féle Munkapárt hódította el. A párt szervezeti újjáépítése viszonylag igen későn, a párt politikájának országos szinten való tiszt-

táza után vette kezdetét. A párt a Köztársasági Függetlenségi Párt nevet vette fel és 1919. január 5-én tartotta alakuló gyűlését a vármegyeháza nagytermében.

A párt programját dr. Kalmár Antal a budapesti pártközpont kiküldöttje ismertetett. „Károlyi Mihály üdvözlését hozza – mondotta – és azt az üzenetét, hogy alakítsák meg városukban is a Köztársasági Függetlenségi Pártot, amelynek köszönhető, hogy az ország megkapta a függetlenségét és megvalósult a népuralom. – A kormányt képviselő három párt között fenn kell tartani az egyetértést, nem szabad a gyűlölködést elhinteni, mert az országnak elsőrendű érdeke, hogy az antant előtt a magyar nép egységesen álljon. – Kifejtette, hogy mit szándékozik tenni a kormány a szociális, a gazdasági és a politikai téren. A kormány földbirtok reformja szerint a földet a földművelő népnek az állam örök tulajdonul fogja átadni oly csekély megváltási ár mellett, amely minden megterhelés nélkül – az 1913. évbeli árak szerint – kifizethető. Az iparosokról a mesterségükhöz szükséges eszközök átadása által kíván gondoskodni a kormány. A munkások és tisztviselők a gyári üzemek és a vállalatok évi nyereségéből osztozni fognak. – A hadsereg kérdésében a kormány demokratikus alapon fegyelmezett hadsereget akar létesíteni, de csak oly terjedelemben, amely a belső rend fenntartásához szükséges.” – Ez utóbbi kormányprogrammal szemben szöges ellentétben volt az, amit ez után mondott a központi kiküldött, amikor rátért a „külpolitikai helyzetre és kimutatta a csehek, románok, szerbek aspirációjának alaptalanságát és végezetül fegyverfogásra szólított fel minden magyart a nyakunkra ült ellenséggel szemben.” Ez a kijelentés, amely alapjában véve ellentmondott a párt országos programjában foglaltaknak, amely a wilsoni elvek alapján állt és kijelentette, hogy az ország integritásának kérdése nem tőlünk függ, rávilágít arra, hogy az akkori kormánypártokon belül sem volt tisztázott a kérdés. – A balassagyarmati pártszervezet megalakulásakor ilyen elveket hangoztatni azonban kétségtelenül helyi politikai aktualitással bírt és nyilván a régi, sovinszta elképzelések képviselőinek a megnyerését is célozták.

A pártcsoporthoz elnöke Aninger László lett. Alelnökei pedig Okolicsányi Manó, dr. Feledi Jenő, Morvay György, Alács Béla, Eckert Péter és dr. Gellén Barna. – Ez az úri csoportulás – és ez volt a helyi adottságok mellett a párt terjeszkedésének egyik legfőbb akadálya – teljes egészében a kormánybiztos főispán, Rákóczy István mögött állt. Ez volt az egyik oka annak, hogy a Somló befolyása alatt álló pártok nem voltak hajlandók velük tárgyalni a politikai kibontakozás érdekében. Somló ezt a magatartást így magyarázta meg: „a szociáldemokrata párt tagjai a helybeli Nemzeti Tanácsból kiléptek, minek valószínű folyamánya a Nemzeti Tanács teljes szétbomlása lesz. A párt tagjait erre az elhatározásra az indította, hogy Rákóczy István kormánybiztos a Nemzeti Tanács azon küldöttjét, amely Losoncon dr. Bazovszkyval – (az első nógrádi csehszlovák zsupán = főispán) – tárgyalta, a legalávalobb rágalmakkal illette, ezeket a rágalmakat a közben megalakult úgy nevezett Károlyi-párt előkészítő ülésén a párt vezetői teljesen nyíltan tárgyalták és ezen felül a kormánybiztos a belügyminiszterhez intézett feljelentésében a legképtelenebb rágalmakkal illette a Nemzeti Tanács működését.” A Nemzeti Tanácsot csak Saly Endre kormánybiztosnak sikerült újból életre hívnia, ez azonban nem segítette a Rákóczyt támogató Köztársasági Függetlenségi pártot. Márciusban még sajtóorgánunkat, a Rákóczy-párti Nógrádi Hírlapot is

elvesztették, amely – Salyhoz alkalmazkodva, mint ahogy mindig a mindenkori főispán politikai pártjának szócsöve volt – szociáldemokrata zászlót tűzött ki cégégyánánt.

A három koalíciós kormánypárt – az előbb utóbb köztük felmerülő felfogásbeli különbségek ellenére is – centrális helyet foglalt el a politikai közéletben. A KMP elleni harcukon kívül, ami tőkés felfogásukból következett, harcoltak a szélsőséges polgári jobboldal és a baloldal ellen is. Ennek a polgári pártok elleni harcnak Nógrádban, ahol kifejezetten baloldali, radikálisan polgári demokratikus pártalakítási kísérlet nem volt, csak a polgári jobboldal elleni nyomai maradtak fenn. Ez elsősorban a különböző színárnyalatú kisgazdapártok akcióiból derül ki.

1918. november 17-én tartotta a „Nógrád megyei kisgazdapárt” alakuló gyűlését. Ezen a balassagyarmati értekezleten, „melyen úgy a helybeliek, mint a vidéki földbirtokosok nagy számmal vettek részt,” tulajdonképpen a volt uralkodó osztály képviselői adtak egymásnak találkát, bár a szervezők egyelőre háttérben maradtak. A párt – a nógrádiak programpontjaiból legalább is ez derül ki – a nagyatádi Szabó István-féle demokratikusabb, közép- és kisparaszti rétegekre támaszkodni kívánó csoportulás színében mutatkozott be. Irányelvei a következők: 1. A párt ragaszkodik az ősi magyar hazához, területi épségéhez. – 2. Követeli a földműves nép számára ama jogokat, melyeket a népköztársaság ilyenekül megjelöl. – 3. Földet kíván a szegény népnek, követeli a lánckereskedelem eltörlését, az uzsora megfékezését. – 4. Hitét, vallását, mindenki saját anyanyelvén gyakorolhassa. – 5. Általános, titkos, községenkinti és a nőkre kiterjedő szavazati jogot.”

A fenti pontokból kiderül, hogy sovíniszta, a területi integritás alapján álló követeléseit teljes mértékben a volt földbirtokos osztály és az ipari nagytóke érdekeit képviselték. A nemzetiségeknek valójában csak a saját nyelvükön való imádkozás jogát hagyták volna meg. „Zászlajára – mondta az egyik szónokunk, Kardos Gyula – Isten és Haza van írva, amelyet nem enged kezéből kicsavarni.” A nagyatádi Szabó-féle programra Bodonyi Béla szavai emlékeztetnek: „a reggeltől estig dolgozó népet elnyomták és csak képviselőválasztások alkalmával keresték föl, s mint csordát, szuronyok közt hajtották szavazni. A nép áldozatokkal fizette meg a bűnös rendszert. Jogot és földet annak a népnek, amely a földdel foglalkozik és azt a háborúban meg is védte.” – A szónokokat jellemzi, hogy a polgári demokratikus forradalom motorjáról, a munkásosztályról meg sem emlékeztek.

Ezek után szinte munkásárulás számba megy a magát szociáldemokratának valló Somló Józsefnek, a Nemzeti Tanács elnökének szónoklata: „Üdvözölte azokat, akik életükkel és vérükkel a legtöbb adót fizették. E párt kívánsága érdeke minden osztálynak, érdeke, hogy a kisgazdapárt magához ragadja az ország vezetését. . . . Ha a földet megvédték, tartsák is meg. . . . Magyarország a magyaroké. Mi együtt haladunk a polgári pártokkal, amíg ugyanazon az úton haladnak, mely egy viruló Magyarország felé vezet.” – Érthető, hogy az egybegyűtek lelkesen megéljenezték a köpönyegforgatókat. – Elnökül Rakso Pált, alelnökül Fekete Jánost, Sztrehárszky Györgyöt, Frecska Jánost, jegyzőül és titkáruul pedig Piatrik Ferencet választották meg. Az elnökséget egy huszonhat tagú választmány segítette munkájában.

Ha már a kisgazdák demokratikusabb irányában haladó nagyatádi Szabó

féle csoportulás is ilyen követelésekkel lépett fel, mennyivel inkább a reakció fedőszerve volt a sokorópátkai Szabó István-féle csoportulás, amely a nagybirtokosok nyílt támogatását élvezte. 1918 novemberében már megszervezték a losonci, a szécsényi és gyarmati járási szervezeteit. A balassagyarmati kiscgazdapárt – azaz az előbb említett csoportulás – nem tudott ellenállni a földbirtokosi nyomásnak és testületileg csatlakozott, 1918 decemberében, ehhez a magát Országos Földművespártnak nevező csoportuláshoz. Szólamaik közül talán a legkifejezőbb: „Mi vagyunk a nemzet gerince, fenntartó ereje, mi vagyunk a többsége. Nem vezetettek, de vezetők akarunk lenni!”

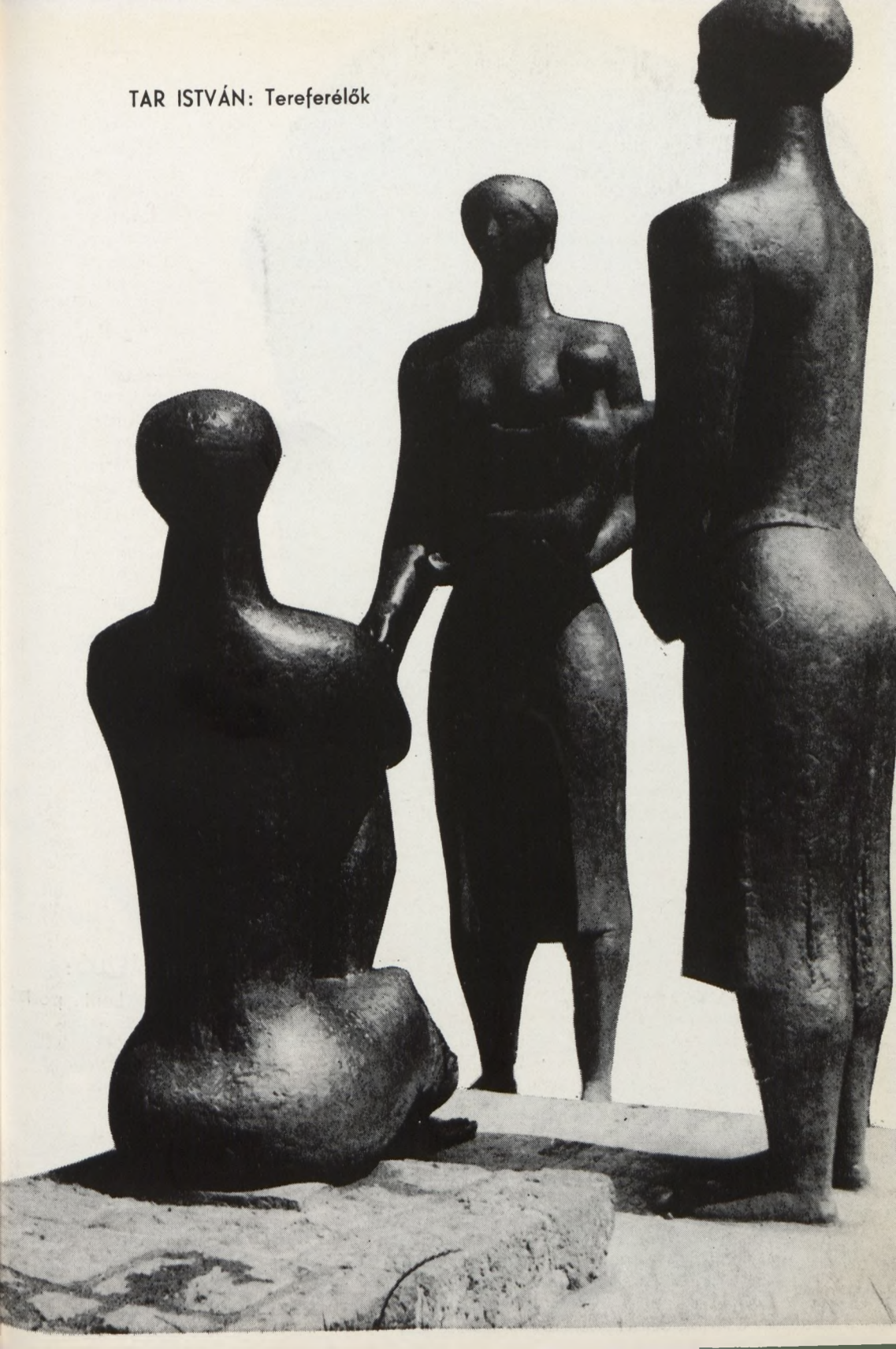
Csakhamar lapot is alapítottak. Ez a „Nógrádi Földműves”, melynek első száma 1918. december 25-én, második száma pedig 1919. szeptember 21-én jelent meg. Már maga ez a tény is többet mond számunkra, mint húsz pontból álló, demokratikus szólammal bővelkedő, a középbirtokokat földosztástól védő programja. 1919 októberében önmagukat leplezték le: „Mikor Károlyi Mihály fölforgatta az országban a rendet és a termelést, a falusi szövetkezetekben és gazdakörökben szervezett kiscgazda és földműves társadalom megalakította az Országos Földművespártot.” Hevesen támadták a Károlyival megegyező nagyatádi Szabó Istvánt és híveit és diadallal állapították meg, hogy nekik volt főreszük abban, hogy a nógrádi parasztság jelentős része szabotálta a Tanácsköztársaság intézkedéseit. – Története – kezdetétől fogva – az ellenforradalmi pártok történetéhez kapcsolódik, amit az tett lehetővé, hogy a párt vezetését – a szegény- és dolgozóparaszti rétegek kirekesztésével – kulákok, közép és nagybirtokosok kaparin-tották kezükbe.

Ugyancsak ellenforradalmi színezetű lehetett az a pártcsoporthozulás is, amelynek létrejöttéről 1919 márciusában szerezhetünk tudomást. Ez a Tisza István-féle volt Munkapárt tagjait tömörítette és neve a Nemzeti Egyesülés Pártja volt.

Azt, hogy hogyan kell megítélnünk a Nógrád megyei politikai pártok vezetőinek szerepét egy tény nyilvánvalóvá teszi. – 1919. május 3-án a Tanácsköztársaság bűnüldöző szervei Balassagyarmaton, ellenforradalmi tevékenységgel és hazaárulás vádjának gyanújával terhelten letartóztatták a következőket: Aninger László, Dr. Baross Pál, Cserenyák György, Felsenburg Ödön, Jónás Emil, Jónás Dezső, Dr. Gellén Barna, Kondor Ármin, Kreutz Emil, Rákóczy István, Salgó Gábor, Vértés Arnold, Dr. Somló József, Ébner Lajos polgári személyeket, Lányi, Leidorf, Jerome, Rohn századosokat, Péter, Ébner, Kiszely, Berger, Langhoffer hadnagyokat, Babel alhadnagyot és Bednár törzsőrmestert. – Ismerős a nevek viselői közül nem megy, mint a felsorolt pártok vezetőségi tagja. – Az pedig nagyon jellemző, hogy a két nagy személyes ellenfél Somló és Rákóczy, akik személyi vitáival a nógrádi sajtó hónapokon át foglalkozott és akik egymást hajlandók lettek volna egy kanál vízben is megtullasztani, a Tanácsköztársaság idején kezét fogott és közösen vettek részt ellenforradalmi szervezkedésben és az imperialista csapatok behívásának tervezgetésében. – Az azután megint más lapra tartozik, hogy az ellenforradalmi Horthy-rendszer Somlót mégis csak elítélte, mint izgatót. De ezt is megúsza: – végrehajtó lett Balassagyarmaton.

Jegyzetek helyett: Rövid ismertetésem az egykori nógrádi sajtó híryanagjára támaszkodik. A Nógrádi Hírlap, a Nógrádvármegye, a Losonci Ujság, a Felső-Nógrád, a Nógrádi Földműves 1918, 1919 és 1920. évi évfolyamait dolgoztam fel. Részletes feldolgozásuk a „Politikai pártok története Nógrád megyében” c., készülő tanulmányomban lesz található.

TAR ISTVÁN: Tereferélők

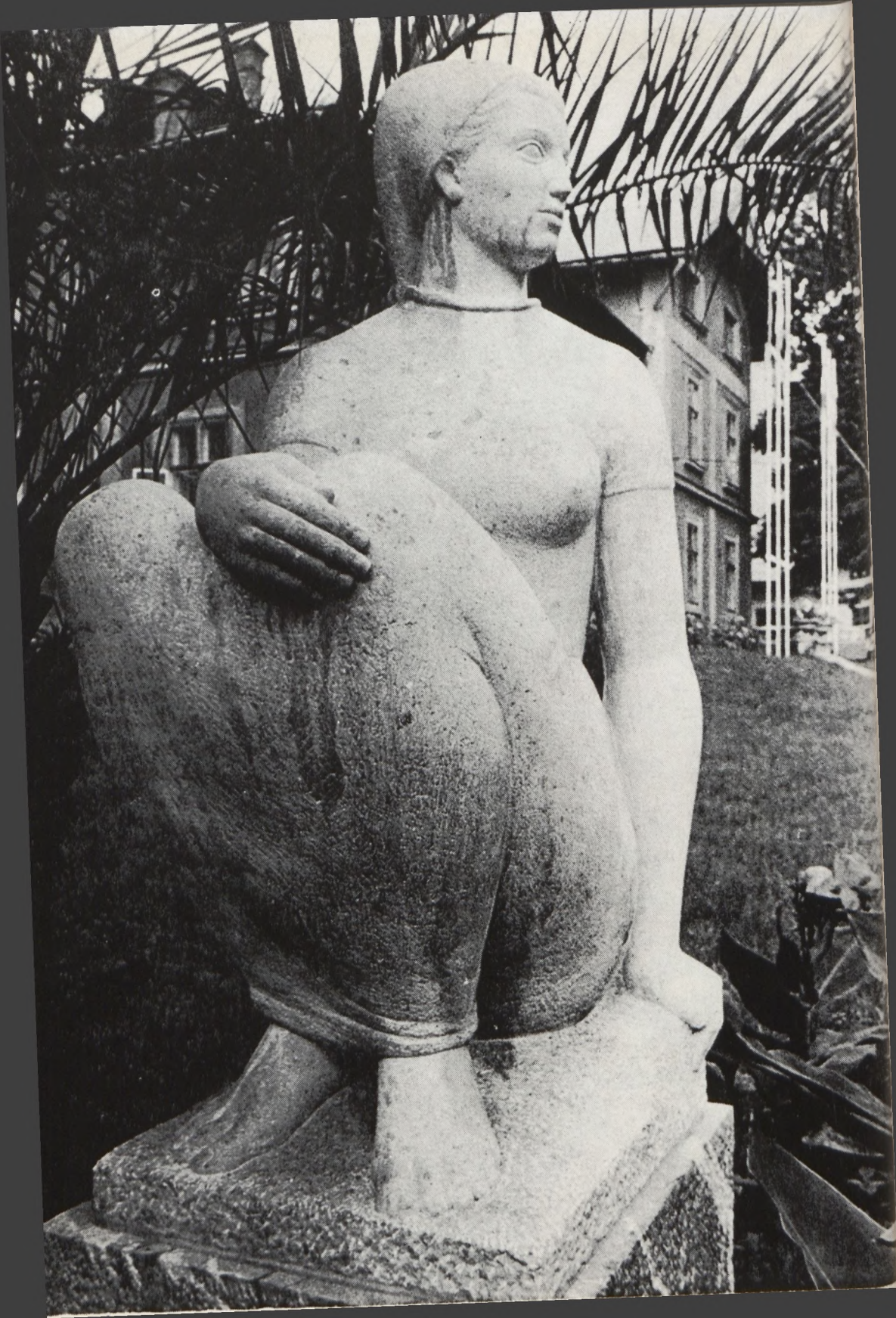

MARTON LÁSZLÓ :
Lenin portré

BORSOS MIKLÓS :
Derkovits portré

A Madách-család leveleiből

Örömmel rögzíthetjük a tényt: immár a világirodalmi érdeklődés mellett formálódik, módosul Madách Imréről alkotott képünk. A Palócföld már eddig is tetemes részt vállalt e folyamat lehetőségeinek szervezésében és biztosításában. A magam részéről ezúttal a közelmúltban fellelt családi levelek közrebocsájtásával szeretném támogatni a szűkebb pátria folyóiratának munkáját.

Az értékes dokumentumok a költő sógorának leszármazottainál, Balogh Károlyné és Balogh Anna őrizetében várták felfedezésüket Budapesten. Ehelyt mondok nekik köszönetet egyrészt a családi ereklyék és hagyományok gondos ápolásáért, másrészt azért a segítségért, melyben a kutatók során mindenkor részem volt. A gyűjtemény 13 levélből és egy számlából áll, ebből Madách Imre írt négyet, Majthényi Anna hatot, Madách Mária és Fráter Erzsí egyet-egyet, a fennmaradó pedig Majthényi Anna és Madách Imre közös levele. A címzett minden esetben Madách Károly. A levelek feladóinak kiléte és keletkezési idejük (1847–1861) jogos várakozást ébreszthet bennünk tartalmunk iránt, s dokumentumaink igazolják is ezt az érdeklődést. Soraikból a család életének fontos mozzanatai tárulnak eléink 1848 forró napjaiban, megismerjük anyagi helyzetüket az 1850-es években és képet kapunk Madách Imre országgyűlési szerepléséről. Jelentőségüket elsősorban mégis a családtagok portréinak élesebbre rajzolása adja. A költő emberi és politikusi arculata mellett főleg a sztegovai nagyszony vonásai bontakoznak markánsan eléink. Leveleit olvasva szinte Jókai köszívű hőse, Baradlay Kázmér alakja ötlik fel újra: A föld ne mozogjon, hanem álljon... Túlzó szigorúsága, takarékosága, értetlensége a kor nagy politikai mozgalmairól jól magyarázzák a családon belül vitathatalanul létezett ellentéteket, amelyekről az eddigi krónikások kíméletesen hallgattak. Most, az új dokumentumok fényében nem lehet tovább halogatni az állásfoglalást. A két fivér, Imre és Pál mellett, akik közéleti szereplésükkel hívták ki feltétlenül császárhű anyjuk rosszsallását, látni fogjuk Károly és Mária szűkebb körű, anyagi jellegű lázadását is, amely azonban nem nélkülözött bizonyos világnézeti ellentéteket sem.

Fráter Erzsí új levele aligha változtat a korábbi felfogáson. Mindenesetre: nem igazolja azokat, akik teljes rehabilitására az utóbbi időben kísérletet tettek.

A levelek – stílusok mellett – helyesírásukban is érdekesen vallanak íróik felfogásáról, műveltségi szintjéről, ezért betűhíven közöljük őket. Megtartottuk továbbá a keletkezés időrendjét és a lehetőségig kibontottuk az utalásokat is. (Ennyiben kívánva segítséget nyújtani egy majdani tüzetes Madách-életrajz összeállítójának.) Egy részük azonban, elsősorban a kusza birtokügyletek számos vonatkozása, ma már földeríthetetlen. Mondanunk sem kell, hogy örömmel vesszünk minden tájékoztatást, amely hozzájárulhat a fehér foltok tisztázásához.

1. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károly fiához Budára, minden biznnyal Sztregováról. A levélen keltezés nem szerepel; időhöz kötese korántsem könnyű feladat. Madách Károly 1847 végén érkezett a fővárosba, hogy ott állami hivatalt vállaljon. Az utazás pontos napja nem ismeretes. A következő két levél utalásai azonban kizárják annak lehetőségét, hogy Majthényi Anna sorai 1848. január 1. után íródtak. A fűtésre és a téle való utalás viszont novemberre, még inkább decemberre mutat. Így a valószínű kelet: 1847. november–december.

A Monsieur
Monsieur Charles de Madách
A Várba No 141 Buda
franco

Kedves Károly!

El válásod igen fáj. Szüléd házából való ki lépés, és új pályádba való meneteled, ez mind sok gondolatokat hajtog fejemem keresztül – azért én egyebet mint Isten áldását nem kívánhatok, és arra az egyre emlékeztetek hogy rossz társaságtól őrizkegy. – A mi a mobil-
liát illeti, emlékezni fogsz hogy egy ágyat, egy Divánt, 2 Foteuilt egy Chifonert ígértem, erre pedig többet Száz pengőnél nem adhatok; az se az én tanácsom volt, hogy oly sijetve Szálást kerestél, hogy azt mondotam, hogy Balogéknak¹ ne legyél alkalmatlan, ér-
tetem hogy fizetés nélkül ne legyél nékik terhekre, ha egy vagy 2 öll fát vettél volna a Szoba fűtésére a tettet ot töltheted volna, de nyakra före pénzt küldjek, honan? Szálást is sijetve kerestél – nagy urat az én erszényemre ne játsz mert azt is amit adok erőmön felül van – ha meg haragitsz anyit se adok, de már el meneteledkor meg boszontotál, látad minden pénzem Néked és Palinak adtam, és már akkor kérde meg mikor veszem a Mobil-
liát? –

Kár volt a postát terhelni az Überslagok el küldésével. – Azon száz pengőt ha lesz majd fogom asignálni addig tegyél a mit tehetsz – Majthényi Tóni² 5 ezer pengőt fel mondot, a mire gyütemem kel – Nintsinek³ termédekel tartozom, Eminek⁴ fél évre, nem tudok hová lenni – végezzenem kel, igen fáj a fejem, és igen rossz a penám. Balogékat csokolom most nem írhatok nékik, Pepikén igen örültem – Téged is csokolak Pankával⁵ maradok Szerető Anyád

¹ Balogék: Madách Mária Pesten élt második férjével Balogh Károly kapitánnyal és első házasságából való gyermekeivel.

² Majthényi Tóni: M. Antal (1794–1866), a család távolabbi rokona, 1837-től báió, 1844-től lipói főispán. Alkalmasint az ő közéleti szereplése lebeghetett a Madách-fiúk anyja előtt, mint követendő példa.

³ Nintsi: Madách Anna beceneve.

⁴ Emi: a költő családi beceneve

⁵ Pepike és Panka: Huszár József és Anna, Madách Mária gyermekei első házasságából.

2. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károly fiához Budára, valószínűleg ismét Sztregováról. Keltezés ezúttal sem segíti tájékozódásunkat. Az előzőt nem sokkal követhette, valószínűleg egy levélváltás választja el őket. A következő levélen Madách Imre rimzése már öccse állásáról tudósít (január 6-án), itt még erről szó sincs. Egyébként is erősen valószínűsíthető, hogy M. Károly január 1-ével lépett a Helytartótanács szolgálatába. A levél körülbelüli kelte tehát: 1847. december.

T: cz: Madách Károlynak

Budán

Kedves Károly!

Te fel vetted az 500 f én a Te Budai mulatásodra nem adhatok anyi pénzt, tudod a környül álásokat, a mint hivatalt se kapsz, és engem költségbe teszel, én itten nyomorogjak a mellet hogy Te mulatsz, gondold meg mely szorongatásokat szenvedek adosó-
gom mellet – Abbol a pénzből adjál Palinak is – A Nekula⁶ Contojába se fizetek többet mint a 2 nagy kaputot és töled egy Frakot – ha többet csináltattál magad fizesd. – Iga-
zán ird meg vagyon é reménységed hivatalra mert öröké a várakozás nem tarthat. Ezek után csokolak maradck szerető

Anyád Anna

Emi üzeni ki csokol minjatokat, ved át Borytol⁷ a Gyáralapító actziáját.⁸

⁶ Nekula: fővárosi szabómester.

⁷ Bory: vagy a család tisztartója vagy annak ügyvéd fia (lásd hátrább).

⁸ Az 1844-ben életre hívott Gyáralapító Társaság részvényéről van szó.

3. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Madách Imre levele öccséhez, Csesztvéről Budára.⁹

Tekintetes

Madách Károly urnak
a M. K. H. Tanács fogalmazójának
franko

Várban fortuna tér Budán
141 sz. 10 emelet

Kedves Károlyom!

Megemlékezésedet, s még inkább bizalmadat szívesen véve igen köszönöm, s valamint én teljesítém a levél megsemmisítését magában foglaló kérésedet, úgy te is tüstént teljesítsd hasonló tárgyú kérésemet is. – S most őszintén kell szólnom: reményelve hogy meg nem haragszol. – Igen csodálom hogy oly rosszul ismered a mamát, hogy oly abszurdus módokhoz nyúltál különben igazságos dolgoknak szorgalmazásában, mely módok álltal elrontád dolgodat. – A mama amint mondja neked elmenetelekor, hogy utolsó pénzét adja, s mint ő írta nekem, te még is mindjárt sürgetted hogy csak mentől előbb küldjön, s ez álltal úgy megaragítottad hogy még maid később fog küldeni, mint különben küldött volna. Másik hiba vót a szálás rögtöni felvétele, ezt az én nézetem szerint is legrosszabbul tetted, mert addig haszontalan míg mobiliád nincs, s ha a mobilia megvételének sürgetése volt ez álltal szándékod, az álltal romlott el, hogy igen is hamar történt, mert én is azt tartom hogy alig kaotál volna mobiliát, mielőtt szállásod lett volna, s így annyiból szükséges völt előbb szállást fogadni, de hibáztál abban, hogy rögtön tetted tudván a mama szájából, hogy nincs pénze. De a mama szemében leg nagyobb hiba hogy az überschlagot küldted, mert ezt úgy nézi mint kényszerítést, s mit önkényt szívesen adna, kényszerítve nem ad. Egy szóval így kellett volna eljárnod, mint a mamát ösmerem, s azért írom meg hogy máskor alkalmast¹⁰, nehogy maad rontsd dolgodat. Februáriusban vagy legfeljebb újévkor kellett volna szállást fogadni, okul adva, hogy fertály van, máskor nem kapni alkalmast, s osztán írni, hogy már most egy kis mobilia kellene ha kapnál a mamától, ő erre meg írta volna mit csináltat, persze keveset. Te meg reá meg köszönted volna, de irtad volna hogy még erre, meg erre is igen nagy szükség volna ezért, meg ezért, hiszen ha mindjárt nem is, csak ha lehet, s meg lett volna a dolog. Azonban ha már meg van így ahogy van, máskép kell cselekedni, én el nem fogom mulasztani amennyi hatalmamban áll hasznodra fordítani, de a mama annyira fel van haragudva, hogy ez tavaszig is megtart, így csak azt javasolhatom, hogy most köszönd meg amit ad, s vegyél a mit lehet, sőt próbáld ötet meg engesztelni hibád el ismerésével, és ne említs semmit most a többéről, úgy reménylem leg feljebb tavaszra meg kapod a mit kívánsz. Meg fogsz engedni, hogy így írtam, mert leg jobb szándékomat el fogod hinni. Még magam nézeteül szabadon ide tennem hogy valóban óriási módon hibáz(ol) magad erszénye ellen, ha Budán lako(zva) nem keresel használt mobilia raktárakban holmit, épen oly elegansakat kaphatsz fél áron, s ki sem ismeri meg hogy nem új. – N. B. ha a mamát meg akarod engesztelni s így hibádat be vallod, még is olyan kitételekre mint minöket nekem feljegyeztél, mint „erszényemre ne játsz urat” e. u. t.¹¹ oda írhatod hogy ez neked igen fájtt tőle, ki nem tartod abban magadat bünösnek s bizonyosan midön kedvét is töltendő éppen e hivatalt kérted, nem az ő erszényére urat játszani szándékból, de épen neki is örömet készíteni való iparkodásból tevéd. – Kis fiacskám neve Aladár.¹² – Csókol, és máskor is levelet kér

hóltig szerető
bátyád Imre

S unokaöcsédet kegyeidbe ajánlja. –

⁹ A költő négy levele (3., 12., 13., 14. számú dokumentum) először az Irodalomtörténeti Közlemények 1968/2. számában jelent meg, itt másodközlésükre kerül sor.

¹⁰ Nyilvánvaló elírás „mint máskor alkalmst” vagy „hogy máskor alkalmzad” helyett.

¹¹ „és úgy tovább” vagy más, de hasonló jelentésű rövidítés.

¹² Madách Aladár 1848. január 1-én született Csesztvén

4. SZAMÚ DOKUMENTUM: német nyelvű bútorszámla Madách Károly részére. A számlából kiderül, hogy Károly megfogadta bátyja tanácsát és használt bútort vásárolt, másfelől megkapta azt a 100 Ft-ot, amit anyja első levelében ígért.

Ofen, den 14 Feber 1848.

RECHNUNG

aus der vereinigten Möbel-Niederlage der bürgl.

Tischler und Tapezierer-Meister

Wasser-Stadt, Haupt-Gasse vis a vis der Kapuciner-Kirche

Über machstehend empfangene Möbel pr: Comptant in

1 Divan mit Matraz	45 fl.	kr.
1 Bett Nussholz	10	
1 Nachtkasten	5	
1 Schreibtisch	30	
1 Sopha Tisch	18	
1 Schiffon	20	
6 Gurtensesseln	30	
1 Kleiderstock	4	24
	Saldirt f 162	24
	Baar gezahlt f 100	
	Rest 62	24

(A számla magyar fordítása:

SZÁMLA

a várbéli asztalos- és kárpitosmesterek egyesített bútorerakatából

Viziváros. Fő utca, szemben a kapucinosok templomával

Az alább részletezendő átvett bútorokról

1 divány, ágybetéttel	45 forint	
1 diófa ágy	10 forint	
1 éjjeliszekrény	5 forint	
1 íróasztal	30 forint	
1 alacsony asztalka	18 forint	
1 fiókos szekrény	20 forint	
6 kárpitozott szék	30 forint	
1 ruhafogas	4 forint	24 krajcár
	Kiegyenlitve 162	24
	Kézpénzzel fizetve 100	
	Maradt 62	24

5. SZAMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károly fiához. Minden tudós fejtegetésnél többet mond a sztregovai nagyszony felfogásáról, egy hónappal a forradalom kitérése előtt.

A Monsieur

Monsieur Charles de Madách

a várba 141 szám

Buda

franco

Kedves Károly!

Leveledből látom hogy igen jól mulatsz szép társaságokban vagy meg hiva, a mi elegendő mulatságot adhat, és így nem vagy meg szorulva más multságokat keresni – mert arról el ne felejtkes hogy most léptél a világba, és minden szem reád van, Királyi hivatalt viselsz, viseleted nem lehet mint egy Jurátusé

Pest Buda oly Kräh-winkel¹³ hogy ott mindent tudnak, hogy ne mondják rolad der land Junker jagt der Unterhaltungen nach, bis er den Hals bricht¹⁴ – én mind erre ha nem is mint Anya de mint barátné figyelmeztettek; vácziahtol halotam hogy ot voltál, azt igen süzségtelenek látom, az csak ugyan Juratusoknak valo – Pali 3 nap volt Losoncon jó mulatot – A Cseszvei ut után beteg voltam¹⁵ – Ezek után csokolak maradok szerető

Anyád Anna

Költ Sztregova

19 Feb 1848

Balogékat számtalanszor csokolom

¹³ Kräh-winkel: elmaradott hely, kb. annyi, mint a magyarban Mucsá.

⁴ A német szavak fordítása: A vidéki uracs hajhossza az élvezeteket, míg nyakát nem töri.

¹⁵ Majthényi Anna Aladár születését követően látogatott január elején Csesztvére.

6. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károlyhoz, Sztregováról. Az anyai aggodás mellett világosan láthatjuk a teljes politikai értetlenséget is, amellyel a fővárosi eseményeket kísérte és értelmezte.

A

Monsieur Charlls de Mádách

a Buda

21 Mar 848

Kedves Károlykám!

Leveled meg hagyásod szerint ki nyitottam, a szörnyű dolgokat¹⁶ olvastam, csak az Istenre kérek ne ereszkegy valamibe, csak elől jároidhoz tarasd magad¹⁷ – képzelheted szörnyű szorongatásaimat értetek kiket úgy szeretlek a Deputatzio vissza jövetelére retegek ha siker nélkül járnak¹⁸ – Emihez nem mehetek a szörnyű viz véget¹⁹ Marikát vigasztald, el ne had, szörnyen busulok végete Csokolak Isten oltalmába ajánlak
Szerető Anyád

Anna

6 portörülő és por köpenyeget küldök

¹⁶ szörnyű dolgok: a forradalom

¹⁷ A jó tanács megkésétt: Madách Károly március 16-án beállt nemzetőrnek. A sors iróniája, hogy ezt viszont előljáróival, a helytartótanács fiatalabb tisztviselőivel együtt tette.

¹⁸ Az országgyűlés küldöttsége, amely március 15 és 17 között járt Bécsben.

¹⁹ Szörnyű víz: az Ipoly tavaszi áradása

7. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károly fiához, Budára, Madách Imre sajátkezü utóiratával. A levél keltezéséből kitűnik, hogy az áradás elmúltával 1848 tavaszán rögtön Imrehez utazott Csesztvére, nyilván, hogy őt a tevékeny politikától visszatartsa. (Az újabb kutatások szerint csekély eredménnyel).

Kedves Károly!

Reménylen és bizok testvéri szeretetedre hogy szegény szerentsétlen jó Marit, ebbe a nagy szomorúságába el nem hagyod, és segítségére és vigasztalására leszel, és azt is gondolom hogy mivel szegény egy idegen inasal az egész szálason egyedül lakik²⁰ hogy Te néki az ot hálást ajánlotad, gondold meg mi szerentsétlen szegény jó Mari! aki minyátokhoz oly jó, és telyes szeretettel volt, jób sorsot érdemlet volna, azért légy néki segítségére és vigasztalására – mond néki hogy ezerszer csokolom és írja meg mikor jövet ki – Emi egy hétig ismét feküdt de már ismét fel kelt – Hétfön lesz Restauratio – A jövő héten Pali talán bé megy Budára – avval küldök egy néhány forintot hogy szegény Balogkát ki fizethesd amivel tartozol. Légy igazán hivatal után Szontagh²¹ a ki ma Bétsbe utazot azt mondota hogy minden hivatal már bé van töltve, de Mészáros²² most érkezet Budára még talán annál lehetne ha másot nints ki látás kotzogni, és könyörögni tudod kedves Károly hogy két harmadát el vesztettem jövedelmeknek, most én igen szegény vagyok, és híjába nem élhetsz Budán – Marikának a kiér szivem vérzik, mond hogy mikép szeretem de szivfájdalomba lehetetlen írnom nékie írjál mentöl eléb csokolak Istenek ajánlak maradok szerető Anyád Anna

20dik Majus 848

Csesztvén.

Sztregovára írjál. Floris még most se fizetet? hírem tudtom nélkül nem szabad abbol a pénzből semminek hibázni. – Hamza írja rögtön Laskainak, hogy a Jozságot csak egy évre adja árendaba, hogy ha Kandel ki akarja veni iljen fel tétélek allat, semmi építések melyek az uj Contractusba vannak és el kezdve nintsenek nem történek, 2. a régi inventerium egy évre ki terjesztik. 3. Laskai honoráriomja marad. 4. az urbéri vesztesség fejébe leg feljebb 6 vagy 700 pengöt gondolunk it engedni ha ezen feltételeket ha el fogadja a Medárda vására küldje fel az árendát, ha pedig el nem fogadná ugy Laskainak tökéle-

tes meg hatalmazást adok azon szives kérésel akár a jóságot be látása szerént lehető leg jobban más fel tételek mellett is egy évre haszonbérbe adja ha pedig ez teljes lehetetlen volna ugy valami fel ügyelőt állitana a Jozzagba a ki a szénát és egyebet fel takaritatna Kandelt pedig a Jozzagból azonal ki tegye; ezekből a pontokból a mi szükséges irja meg Hamza Kandelnek is – Bori Laczi²¹ pedig minden pretenzionkat Kadelen irja le Hamzának, hogy Laskai ha szükséges szorosan követelhesse. – de ez mind azonal történjen Hamzát igen kérem Vörösváral is tegyen valamit és szinte egy esztendőre.²¹

Madách Anna²⁵

Kedves Károlyom!

Igen köszönöm terjedelmes tudósításaidat, valódi örömet szereznek, s bizonyosságai mint jó cinceptusodnak, mint irántami szeretetednek. Már én azóta hogy javulni kezdtem megént rosszabul lettem, most keltem fel megint de nagyon gyenge vagyok, irni is csak nagy megeröltetéssel tudck. Ki tudja mikor mehetek be, ha csak lehet el nem mulasztom, hogy téged szegény jó Marieval ölelhesselek. – Bory mért nem jön ki leg alább hozzám, mond meg neki, mit csinál ott hiába. – Marieval és Pankával ezerszer csókolva édes Károlyom maradok

Téged szerető bátyád

M. Imre

²⁰ Balogh Károly jelentkezett csapatánál és utóbb átlépett a honvédseregbe.

²¹ Sz. Pál „a költő jóbarátja, a Bécsben székelő külügyminisztériumban kapott állást.

²² Mészáros Lázár, hadügyminiszter

²³ Bory László ügyvéd, a család tisztartójának fia. Az életrajzírok közül Palágyi igen sötét képet fest róla (Madách Imre élete és költészete, Bp. 1900. 77–79.). Ennek némileg ellentmond, hogy a költő és családja gyakran bízták meg jogi ügyleteik lebonyolításával. Résztvett a szabadságharcban is.

²⁴ Pilisvörösvárról van szó, amely Solymárral együtt Madách Anna birtokrésze volt.

²⁵ Az aláírás szokatlan Majthényi Annától ebben a formában, de a kézírás azonosságra hitelt érdemlően azt bizonyítja, hogy a betoldást is ő, s nem legidősebb lánya írta.

8. SZAMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna Károly fiához Budára, Sztregováról vagy Csesztvéről.

A Monsieur

Monsieur Charles de Madách

a Várba Buda

No 141 franco

Kedves jó Károlykám!

Volt reménységem hogy talán kapsz engedelmet a ki jövetelre, de mivel eddig semit nem hallok már a reménység is el hágy – Szegény Balogék is oly szörnyű rövid időre voltak it²⁶, és szegényekkel mi fog történi még nem tudjuk, Istenem de szomorú időt értünk el, az én egy pár napjaim nem busitanak, de Ti miatotok kedves gyermekeim vérzik a szívem – 15dik Szeptemberbe 200 ember jön ide exercizozni Freiburg jön vélek és Török²⁷ is ide van rendelve; Pali még mindég Gyarmaton van mert negyedikbe ismét gyűlések kezdődnek. – Hamzánál vagyon 171 pengő forint, néked jön kedves Károlyom a 14 pengő forintra 36 f pengő, még marad 135 f pengő, fizessd ki* 130 f ugyan a Contoja 132 de elég az néki, és így még 5 pengő forint marad nálad. – Irjál kedves Károlykám néha hogy tudjam hogy meg emlékezel rolam. Ezek után Csokolak holtig maradok szerető Anyád

Anna

1ső Szept 1848

H. Sándornak irtam hogy irja meg látogathatom é Nintsit? de oly gyenge hogy az orvos még nem engedti hogy szegényt meg látogathassam. Hamzát tisztelem a Rubitsek ellen a pört folytassa

*Nekulát

²⁶ Baloghék látogatásáról semmi közelebbit nem tudunk.

²⁷ Török: valószínűleg T. János „aki tagja volt a vármegyei bizottmánynak és 1848. július 21-én a hadbavonult tisztikar pótlására a losonci járásban alszolgabíróvá választották. (Krizsán László: Dokumentumok Madách Imre élettörténetéhez, Balassagyarmat, 1964. 15–17.). Ugyanígy hívták egyébként Madách Károly főnökét is a helytartótanácsban,

aki később a hadügyminisztérium polgári osztályának egyik vezetője lett, s ebben a minőségben valóban foglalkozhatott a népfelkelők ügyeivel. (Staud Géza: Madách Imre összes levelei, Bp. 1942. I. 1949.)

²⁸ H. Sándor: Huszár Sándor, Madách Anna férje

9. SZAMÚ DOKUMENTUM: Majthényi Anna levele Károlyhoz, Budára. A levél időhöz kötéséhez tudnunk kell, hogy Majthényi Anna 1848 végén feljött Pestre, Mária lányához és itt vészelte át a főváros kiürítését, majd Windischgraetz bevonulását. Utolsó fővárosi levele 1849. január 29-én íródott Imréhez (Staud i. m. I. 175.). Utazása csak ezután történhetett. Magával vitte lányát, amit az aláírás is bizonyít. Ugyancsak 1849 első hónapjaira utal kétségbeesett igyekezete, amellyel a Kossuth-bankóktól szabadulni igyekszik; mindez a rossz hadihelyzettel magyarázható. A levél Csesztvén kelt, átutazóban Pestről Sztregovára. A szövegutalások me lett alátámasztja ezt az a tény, hogy Majthényi Anna mitsem tud Pál fiáról, aki nem volt hajlandó meghódolni, és anyja távollétében – január végén – megszökött otthonról, hogy Debrecenbe igyekezve följánlja szolgálatait a forradalmi kormánynak.

Kedves jó Károly!

Még azon nap szerentséssén érkezünk 10 orakor Csesztvére, Somogyiékat és Huszár Pistát²⁹ it találtuk – és mindnyájokat egéséssén – Bori nem küldöte a Rujgrazt. – Hamzánál 600 pengő magyar banko van nem tudom hogy fogadhata el – írom ha a takarékné pénz-tárba el nem fogadják vagy Floris vissza nem veszi, küldje el, talán Pali által fel lehet váltani valami uton ha most mindjár el küldhetné igen szeretném a Szakátsnak bé lehetne varni a ruhájába, ha pedig nem hozd el talán Pali által fel válthatjuk. – Balogot csokolom Mari Emi Erzsí csokolnak holtig

maradok szerető Anyád

²⁹ Huszár Pista: Madách Mária első férjének unokaöccse, aki szintén résztvett a szabadságharcban, és Csesztvén valószínűleg Debrecen felé átutazóban tartózkodott.

10. SZAMÚ DOKUMENTUM: Madách Mária búcsúlevele öccséhez Budán, helyben. A honvédőrnaggyá előléptetett Balogh Károlyt előbb a déli fronton találjuk, majd résztvett a tavaszi hadjáratban. Szabadságon utoljára júniusban volt Sztregován. Utóbb Bem keze alatt szolgált Erdélyben és júliusban megsebesült. Amikor Madách Mária ennek híret vette, nagysietve útra készülődött fiával, Huszár Józseffel. (Ezt bizonyítja levelének rögzítési módja is: négyzetes kis papírlapokra ceruzával vetette sorait.) Mindez – egyidejűleg a főváros újbóli és immár végleges kiürítésével – július utolsó napjaiban történt. A helyzet bizonytalanságától sugallt rossz előérzetek később eltörpültek a valóság tragédiája mellett: Balogh Károlyt és családját 1849 augusztusának végén Lugos környékén román szabads csapatok ölték meg.

Édes Károly én a ministeriummal megyek. Csányi³⁰ igen nyájassan, mondhatom kegyes galanteriával fogadott, és a vele való utazásra engedelmet adott – melly órában éjszaka maga sem tudta, de már ottan is várják az indulást, itten pedig felpakolt szekér, mellynek 1 óráig éjfél után 10 pengőt fizetek!! azontul az óra szám szerint. Az öregnél³¹ voltam, ő se nem hideg, se nem meleg. – Pepiről maga az öreg intézkedett, akarata szerint velem jön. De ha látnám Czeglédén, hogy úgy álnak a dolgok hogy őt veszéleztetném tehát - a te barátságí viszonyodra Vigyázóval építvén - azt a tervet készítettem magamnak - hogy Pesti Abonyban valamely gazda tisztjénél hagyom Vigyázóéknak meg valami alkalom nyujtódik őt a Mamához jutatni!³² Ez egy vakmerő terv – de hijába, engem meg nyugtatott az és talán Vigyázót nem fognám általa meg bántani. Én azt találok, a Revolution szemtelené is tudja az embert tenni. – Oh mért kellett nekünk így a világba kítaszítva lenni. ha Károly már quietált – hát maradt volna így – míg a dolgok meg csilapodnak – hiszem később kapot volna ő civil hivatalt – és addig – ám Vörösváron Árendás bitangolja fűzetés nélkül a jöszágot – mi szivesen fűzettünk volna. – ez fáj nekem. Mi olly boldogok lettünk volna – és most – talán csak ebből az okból hogy azt – mi nem is lett volna áldozatt – de haszna a Mamának – hogy azt erányunkba tenni sajnálta talán – igen-igen boldogtalanok leszünk.³³ Ne adja az Isten hogy is történjen – mert a lelki isméret azt

ki segíthetne volna és nem tette – bizonyára igen nyugodni nem hagyná – most három onoka és egy gyermek sorsának szerencsétlenség-oka lenni nem kis fájdalom! Isten veletek, mit rajtunk elmulasztott a jó Mama – tegye meg ezt gyermekeimen ez Károly kérése is! Legyetek boldogok, boldogabbak mint én – közöld leveleimet Emivel kit szinte ölelek. Otthon Isten Áldása mindnyájokra. Szívem el szomorodva néz boldogabb szerencséseket nyugalomban élvezők felé holott én kiszakasztva a legbizonytalanabb sors játékaul vagyok kitéve! Még egyszer ölel szívéből

Marie

Jöj a fehér Hajóba, a Kelternek adtam 5 pengőt erről fog neked számolni és vagy vissza ad, vagy te adsz reá. Pá. Annát ölelem.

³⁰ Csányi László: a Szemere-kormány közlekedésügyi minisztere, akit Világos után elfogtak és kivégeztek

³¹ öreg: Huszár József, Madách Mária első férjének apja.

³² A tervből nem lett semmi, a 14 éves fiút szüleiével együtt ölték meg.

³³ Pilisvörösvár Madách Anna birtokrésze volt. A haszonbérletbe adott gazdaságot Baloghék átvették volna, de ehhez Majthényi Anna nem járult hozzá. Madách Mária elkeseredése érthető: férjének tiszti rangján kívül más jövedelemforrása nem volt, ezt pedig elvesztette: a császári tisztból lett honvédőrnagy Világos után nem nyerhetett volna hivatalt.

11. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Fráter Erzsí egyetlen levele Madách Károlyhoz, férje fogása alatt. A későbbi hónapokban – az e levélben foglaltak nem teljesítvén – az asszony más megnyilatkozásaiban igen élesen támadta sógorát. A levelet Fráter Erzsí fölöttébb egyéni helyesírásához híven közöljük; az ortográfia értékes adat ahhoz a szakadékhöz, amely az asszonyt a Madách-család többi tagjától műveltség tekintetében elválasztotta.

Madách Károly Úrnak

Stregován

Meg ne ijgy levelemtül, mert a leg jobb indulattal írom, és kérlek, hogy ha elég nem bírnám tollam által magamatt kifejezni fére ne értsd némi feleteim³⁴ leveledre, (de korántsem követelések)

Én némi felüleges számadásaim tsak az uj évtül kültem néked, és a tied Augustus 1852 tül fogva³⁵ van számítva, így ne ved ross néven, hogy ide tsalolom a mult évre nézve is a Bevétel öszvegétt, és szinte a kiadásom öszvegét.

Bevétel 1056 f. V: 15 x Naplómba

a te számításod szerint 1157 f

Csalomijai kasszából kaptam – 25

öszvesen 1182

lekel vonni 126

Októberba
de ezen Öszvegbül
mert ezen öszveg

sem a kiadásba sem a Bevételbe nints nálam beírva, enek pedig oka hogy ezen öszveg a Belső férfi Cselédnek füzetődött ki 26 dik Októberba, és Matoltsitül tsak az Asszony személtzetre vetem átt a pénzt, ez egyéb iránt nem nagy baj tsak a számítás tökéletessége végett szükség volt felhoznom. Kiadásom pedig tsupán ujévig – 2192 f 37 xr, mibe Eminek adott 250 f nints beszámítva, de a Bevételbe igen is bevan a 6 diki Szeptemberi – így látod hogy nem félhetek azon álitáscátül hogy talán azért emlitém (azt hogy tsak Eminek tartozok számadással), hogy a jövedetül netalán féltem volna, de tsupán azért mitt meg-láthatsz napló könyvemből, menyire elvonom magamtül és gyermekeim minden garast és tsak azon igyekeztem hogy férjem részérül menyire szegénységemtül kitélik megkíméllyem a kiadást és hogy mégis ha haza tér szegény Emi menyire telt kívánságainak lása, hogy elegett tettem, harmatször meg azon szerénységből, hogy tsak valahogy ne ved lépésem követelésnek azért nem kültem multkori számításomat Augustus kezdve, de ez mint tsak a multra szól most a jövöre nézve határozatomatt. –

Eminek a sorsa Május végeig vagy legfeljebb Juni közepeig elfog dólni vagy elitelés vagy kibotsáják ezen időre bermegyek Pestre ha bármi áldozatba is fog kerülni, de adig sorsomra nézve rendbe keljőnnöm mert ha elitélik én röktön megyek Édes Apámhoz³⁶ és még azon esetre is ha sorsa netalán bizonytalanóságban maradna is. Atyám számomra lakhelett vett árendába mert házunk kissebb mintsem két tsalád elférne benne, egyéb iránt háztartásom bőségesen elfogja látnni, de azt sem veheted rossnéven hogy mint három gyermek Anya azon kérdést mire feleled elvárom intézem hozzád hogy férjem részérül mire

számíthattok évenként. Szegény Emit lelkemből szárom azon esetbe ha minden itélet nélkül elzárva marad, minden türelme és reménye elfogja ötet hagyni tudva azt hogy én oly távol leszek – mert még utolsó levelébe is azt írja (mit majd ha lesz alkalmam fogok veled közleni) hogy minden bizalma tsak bennem van és mindent tülem reméll. – hiszem is hogy ha kiszabadul igekezni fog elfelettetni velem sok számtalan keserves napjaim azon idő ölta hogy fogva van, mert én vagyok most minden szemeid előtt, ő pedig detsalódász és nekem mily könnyü volna téged ezen tsalódásbul kijozanítani, de ha testvéred őszinte nem volt hozád úgy én sem leszek inkább türök míg eljön az idő hol majd igazságát szavaimnak meg fogod látni – hosszas volna feltételem okátt vagy is hogy mért hagyom el férjem Családját itt véled közölnöm, okom erre számtalan így elhatározásom erős – Emi Auditora hogy kitsoda úgy hiszem felesleges volna neked írnom, kétszer voltál Pesten felnem merném tenni hogy ne tudnád. De egyébiránt Karátsony óta feltette hogy Emi dolgáruul egy szót sem teszek.³⁷

kár elég sajnos hogy mitt akkor mondék nem volt haszontalan plegyka, és mind mindég elmondhatom most is hogy mitt felüle tudok hiteles és való – Isten véled majd talán a hosszú távollétt után jobb idő szakba lesz a viszonttlátás.

Erzsi

Csesztvén
1853 April 26a

³⁴ elírás „feleleteim” helyett (a hiba a levél szövegében később egy helyen megismétlődik)

³⁵ Madách Imre letartóztatásától

³⁶ A visszaköltözés gondolata először férjéhez írt levelében bukkan fel, 1853. március 6-án (Staud i. m. I. 202.). Később gyakori érve lett a családi vitákban.

³⁷ A teleírt levélpapírra tett betétlep tetején Fráter Erzsi kézírásával Károly leveléhez

12. SZAMÚ DOKUMENTUM: Madách Imre, öccséhez, anyagi ügyekben. A levél bizonyító erővel szemlélteti a család anyagi helyzetét a költő börtönből való szabadulását követő hónapokban. A levél töredékes, első lapja hiányzik, így időhöz és helyhez kötését külső kritériumok (címzés, megszólítás, keltezés) nem segítik elő. Tartalmi utalásai között azonban nem egy található, amely hozzásegít a keletkezés valószínű helyének és időpontjának rögzítéséhez. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

Az említett „rendelet” az úrbéri rendezés törvénye, amely 1853. március 2-án jelent meg, császári nyiltparancs formájában. Szövegét a fővárosi lapok (Budapesti Hírlap, Pesti Napló) 1853 áprilisában közzétek.

A levél kettős témája Madách Károly 1853. június 22-i, Sztregován kelt levelében bukkan elénk (lásd Staud i. m. II. –12.). Ebben a költő öccse panaszkodik, hogy nem ismeri az új törvénynek a családi birtokra vonatkozó rendelkezéseit. Ugyanitt ír először a Farbakiné-féle kötelezvényről, hozzátéve, hogy november 1-ig kell fizetniük.

Madách említi Pestről való hazatérését. A költő 1835. augusztus 20-án érkezett vissza Csesztvére, ebben valamennyi életrajzírója egyetért. Közülük Miklós Róbert arról is tud, hogy visszatérése után néhány héttel Alsósztrégovára költözött át (Miklós Róbert: Madách Imre csesztveie évei, Balassagyarmat, 1964. 28.). Mindez egybevág a levél azon ismétlődő utalásával, hogy Madách öccse látogatására készül Csesztvére. (A család életének ismerete egyébként is valószínűsíti hogy Madách Csesztvére megérkezve hamarosan átutazhatott anyjához Sztregovára.)

A fenti utalásokból következően a levél „post quem” terminusa Madách hazatérése, 1853. augusztus 20. Lássuk a szöveg további fogódzóit! Farbakiné kötelezvényét november 1-ig kellett kiegyenlíteni. Ezért ír a költő elkecsereved arról, hogy csak október 26-ra kaphat kölcsönt. Ennél később tehát a levél nem keletkezhetett. Az eddigiek alapján: a töredék 1853. augusztus 20. és október 26. között íródhatott Alsósztrégován, címzettje Madách Károly, rendeltetési helye pedig Csesztve. Feltételezésünket megerősítik a levélben említett személyek kapcsolatai a családdal: Bende István balassagyarmati ügyvéd 1853-ban már megbízottjukként szerepel, először június 13-án (Krizsán i. m.) Matolcsy György – akit Fráter Erzsi levele is említ – 1853 őszén még a csesztveie birtok intezője. Hivatalától 1854-ben vált meg, amikor Madách Károly maga kezd gazdálkodni (Miklós Róbert i. m. 11.). A levél záradékában említett Emmánus (Csernyus Emma) Madách Károly már a valószínűsített keletkezési dátum előtt is udvarolt: Majthényi Anna levele 1853. június 28-ról a költőhöz (Staud i. m. II. 14–16.).

A levél szövege:

...fogják ezentúl is assignálni. Nekünk két év óta van előre ha szükséges, míg ez kifogy, meg lesz a 3ik 4ik hogy pedig ez így lesz azon nem kételkedhetel mint azért, mert ezen előlegezéseket évenként a „Földteher felmentési országos pótlék által” készpénzül meg kaphatják s meg kapják, így tehát céljoknak meg felel; mint pedig azért, mert mint azon Hirlapban, amit ott létemkor Matolcsy át küldött, olvashattad, hogy még azon interes pótlékokat is meg fizetik, mik a bejelentett úrbériségekből az elmúlt évekre jár, lehúván az előlegezéseket ezen interesek sommájá(ból).

Ezen utóbbi rendelet mit magad olvashattál azonfelül csodálom hogy arról is nem kapacitált, miként az előlegezések csakugyan a kamatnak egy része voltak, s nem íognak lehuzatni a tőkéből; – egyéb iránt mikor Pestről jöttem, akkor is mondtam hogy ezt Balogh Imre ki e válosztmánynál van szinte mondta. Mi előtt valamit tennék minden esetre el megyek hozzád beszélni. – Ami a másik tárgyat illeti T. i. a Farbakinének való tartozást.³⁸ Én minden lehető el követtem, hogy annak kielégítésére valami kölcsönt kapjak. Téged is kértelek, hogy Madas³⁹ álltal v. a Vergáta vagy a Bekersz tömegeből szerezzem, s reményltem, hogy tő Augusztusig v. onnan v. másfelől sikerül kapnom. Azért kertem meg Kandel hogy addig váltsa magához a kötelezót. Azonban Madas álltalad sem igent sem nemmet mái napig sem felelt, úgy hogy én napról napra mint az örült várakozás és bizonytalanságban lebegtem. Végre minden siker reménye nélkül bár Feke(te Laczi)⁴⁰ is fel kértem, és épen ő, kibem semmi bizalmam e tárgyban nem volt, talált törvényes kamatra, jó helyen kölcsönt, de csak October 26án felvehető. Ha tehát Kandel addig ki elégitené, szivesen nem csak a rendes interest meg fizetném, de ha kívánja többet is. Itt küldöm a két nyugtatót. Itt küldöm Kandel számitását, én azonban azt hiszem, hogy a 240 f. az Osztroluczky féle. Nálam azon szerződésből, melyben az adósságok is állnak, s 5 példánya van egy sincsen, kell is Bendétől egyet magamhoz venni. Kérlek kedves Károlyom hozas ki egyet Bendétől, nézd meg, s ezek szerint ha gondolod hogy a fent írt ideig mi a felvétellel Nov 16ig el húzódna adhat (Kand)el. és ad kölcsön, írd neki és kérd meg nevemben is hogy addig váltsa magához. Ha hogy nem teszi v. nem teheti, mint leveléből ki láthatod, e napokban csesztvére menvén kénytelen leszek ez öszveget uszorára is meg szerejni. Azért ismételve kérlek ha lehet igy Kandel általad segits rajtam 16 Novemberig. – Ami végre azt illeti hogy az országos kölcsön végett Szabolcsba mit tégy. Leg célirányosabbnak tartom Vidliczkaynak írni,⁴¹ hogy te azt hiszed, mi ként azzal a bérlő tartozik, ha azonban rád kívánnák kényszeríteni, akkor használja azt hogy te általán öszveget írtól, ha használ jó, – Ezt⁴² azon esetben jó ha bizhatsz Vidliczay hallgatásában s becsületébe, hogy Kandelnek el nem árul. – Emma kezeit csókolom, rövid időni viszont látásig vagyok

szerező bátyád

Madách Imre

N. B. Még egyszer ajánlom mit szóval már mondtam, hogy bizton tudd ki községileg nem vetették-e még rá valahol a kölcsönt, nehogy kétszer fizessük. –

³⁸ A kötelezvény 1851. február 18-án kelt 720 ezüst forintról. (Staud i. m. II. 9–12.).

³⁹ Egyelőre ismeretlen szereplő a költő életében. Nevét e levélen kívül csak a Kriegsgericnt 1852-es registeréből ismerjük. „Madasch” (Hadtörténeti Levéltár és Múzeum, Budapest. Spáczay Hedvig szíves közlése)

⁴⁰ Fekete László, Madách Pesten élő ügyvéd barátja.

⁴¹ Vidlaczkay, ügyvéd (a Vidlaczkay alak elírás, vö. Madách Károly 1855. november 17-i levelével, Staud i. m. II. 45.).

⁴² Elírás „ez” helyett

13. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Madách Imre öccséhez, az országgyűlés jellemzésével. Újabb írásos bizonyítéka a költő politikai felfogásának, amelyet néhány héttel később országgyűlési beszédében fejtett ki részletesen (1861. május 28.). (Címernyomatos és „Áldás Hazánknak” feliratú levélpapíron)

Pest

1861 Apr 29én

Kedves Károlyom!

Igen kíváncsi vagyok a kis új polgár v. polgárné világra jött-e már és a jó Emma hogy van. Én igen ebül voltam köszvényben, de Kovács⁴³ nagyon korán érte, s bár minden előjel úgy volt mint máskor mikor holnapokig feküdtem, valami 2 héti házi áristommal reményem ki szabadulok a bajból. Itt e leg bizonytalanabb állapotban vagyunk, mi halasztjuk a

dolgot, hogy szóljon a Reichsráth, ott halasztják, hogy szóljunk mi. Ismét el halasztották megnyitását szerdáiig s akkor is a császár csak biztossal akarja meg nyitadni s el napolni mindjárt 2 hétre. Néha már azon ponton vagyunk, hogy mindent meg adnak, de már amikor beszél Ferencz józseffel s ismét nem akar semmiről hallani. Szombaton alkalmasint mégis bele fogunk harapni, vagy legfeljebb hétfőn, s ez lesz a leg nevezetesebb vita egész országgyűlés alatt, mellyen nagyon valószínűleg be is lesz végezve az országgyűlés. Ki mondjuk, hogy még a 48ik minisztérium és a meg nem hitt részek nem lesznek köztünk semmihez sem szöllumk, erre egyet értés van, csak arra van két párt, hogy ezt felírásban, vagy határozatban mondjuk-e ki, az első Deák a másikat Teleki akarja én a másodikkal tartok, Frideczki⁴³ az elsővel. Mi azt akarjuk hogy ezt ki mondván napoljuk el az országgyűlést 6 hétre, ők ezt nem akarják csak hogy azt, hogy tanácskozzunk, de törvényjavaslatot ne készítsünk. – Ha alkalmas lesz gyarmaton tudasd mikor kezdődik ez érdekes vita valószínűen, hogy ha valaki akar be jöhessen. Még egyszer öelve mindnyájatokat vagyok

Lakom Aranyasban

igazán szerető
Imréd

⁴³ Madách orvosa

⁴⁴ Frideczky Lajos, tereskei földbirtokos, Madách barátja, a megye második követe (1861 es tevékenységére lásd Krizsán i. m. 85–107.).

14. SZÁMÚ DOKUMENTUM: Madách Imre öccséhez, Teleki László öngyilkosságáról. A tragikus eset napján készült, élményszerű frissességgel megírt, ösztönösen is kerek kis drámai egészé komponált tudósítás. („Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar” körfeliratú címeres levélpapíron)

Pest

1861 Maj 8

Péterrel⁴⁵ is közöld a hirt

Kedves Károlyom!

Ma kezdünk volna vitát a felírás és határozatra nézve. Én el is mentem Kovách engedel-mével, bár még szenvedő állapotban. Ép a múzeum kertében állunk, mikor híre jó hogy Teleky Lászlót ma reggel szobájában a padlózaton háton feküdvé, keresztül lött szí-vel találták. Nadrág volt rajta és fél csizma, az ágya össze gyürve a pisztoly kezében. – Csakhamar meg érkezett Giczý⁴⁶, a gyűlést meg nyitá s e borzasztó esetet be jelenté. A tömve volt karzatok egy jaj kiáltásha törtek ki, több nő alélt. Deák indítványozá az ülések felfüggesztését hetfőig, mi el is fogadtatott. A városban nagy izgatottság van, a József-város mind összecsoportosult Teisz⁴⁷ csilapítja őket. Senki sem hallotta a lövest. Minden ember a németet gyanúsítja. – Károlyi Muki⁴⁸ megkeresése folytán kérek légy szives a juh-rih elleni biztos receptedet utasítással minél előbb be küldeni hozzám.⁴⁹

Ölel

igaz barátod

Imre

⁴⁵ Majthényi Péter, Madách Imre nagybátyja, csesztvei lakos (politikai állásfoglalására, megyei szereplésére lásd Krizsán i. m. 85–107.).

⁴⁶ Ghyczy Kálmán, az országgyűlés elnöke, a kiegyezés korának ismert politikusa, Tisza Kálmán elvbarátja.

⁴⁷ Pest város rendőrkapitánya

⁴⁸ Károlyi János, Madách Imre unokahúgának, Huszár Annának a sógora.

⁴⁹ A kérés teljesítésére Madách Károly 1861. június 19-i levele utal: „Remélem, hogy a juhrüh elleni receptet megkaptad...”

Elégedetten csukhatjuk be a leveles ládikát: a Madách-család irodalomtör-ténetileg fontos életének újabb szeletére derült fény. De lássuk meg ismereteink korlátait is és vonjuk le belőlük a következtetést: még nagyon sok kutatásra van szükség, amíg elmondhatjuk, hogy mindent tudunk Az ember tragédiája költőjének szellemi háttéréről.

KERÉNYI FERENC

A költői fene

(József Attila-kommentár*)

„Megszült Pöcze Borcsa,
kit megették a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
száz'áb súroló kefék.”

(Nemzett József Áron. 1928.OM. 1: 324**)

Ebből az elemzésre kerülő strófából Fejtő Ferenc harminc éve megjelent tanulmánya is idéz. Fejtő megállapítja, hogy József Attila „cinizmusa, amellyel azt éneklő szülőanyjáról, Pöcze Borcsáról, hogy »megették a fenék«, a durva »fene« szó használata csak a sírni kívánczó s nem akaró kamasz meghatott krakogása...”. Így van-e? Mit kell ebből helyesbíteni a ma stiluskutatójának?

A tanulmány írója tulajdonképpen mentegeti a költőt és versét. Kérdéses, hogy rászorul-e. Valóban „meghatott krakogást” álcázó cinizmus és durvaság szólal-e meg abban a **fene**-ben? Erre keresek először választ. A magyarázat serpentinútján csak látszólagos kitérő Hont Ferenc visszaemlékezése.² Elmondja, hogy József Attila Szegedről Pestre kerülve egy ideig tudatosan használt beszédében is tájszókat, népi kifejezéseket. Diadalmasan nevetett, ha a kávéházi társaság tagjai nem értették meg a számukra ismeretlen kifejezést. „Csorba csoroszlyák vagytok!” – mondta egyszer egy heves vitában. Mindnyájan azt hitték, hogy vén-asszonyoknak csúfolja őket. De a költő megmagyarázta nekik, hogy a **csoroszlya** ekevasat jelent.² Eredetileg **csoroszlyákat** alakot írt a Bosszúság című versének zárásában is,⁴ és csak később javította ki **ekevasra**. A lírikusok Eliziumából hasonló kajánsággal nézhetett vissza Fejtő Ferencre is, amikor e méltató tanulmányt olvasta, mint Hont Ferenc barátaira. A maga okoskodó-tanítgató módján nyilván fölvilágosította volna, hogy a **fene** nemcsak szitokszó: más jelentései is vannak.

Sőt ha a szó eredetét⁵ nézzük, a szétágazó jelentésfejlődésnek ez a legutolsó állomása. A **fene** legelőször a **fenő** melléknévi igenév változata, és ilyen minőségben a fogait fenő, vicsorító, **ferelkedő** állat, vadállat jelzőjeként állott. A jelző jelentéstapadással az egész jelzős szerkezet jelentését fölvette. 'dühös állat, vadállat' értelmű főnévvé vált. Az „Egye meg a **fene**!” eredetileg olyan szitok, amelyben a **fene** szónak ilyen tiszta fogalmi tartalma volt (vagyis nem volt még igazában szitokszó). A 'vadállat' jelentésű főnév újra melléknevesült. Más szótáraink⁶ is bizonyítják, hogy melléknévként 'szilaj, ódáz, dühödt, vad, kegyetlen' jelentésben volt használatos. E jelentések azonban még csak lehetővé, nem pedig szükségessé tették, hogy a szó a „durva”, „alantas” minősítésűek közé kerüljön. Aligha tartozik oda az Értelmező Szótár idézeteiben:

„Testeiket máglyán égette el a **fene** Káldor” (Vörösmarty)

„Mintha porkapáló **fene** bika jöne...” (Arany)

*Mutatvány a szerzőnek József Attila költői nyelvéről szóló második tanulmánykötetéből.

**A verseket a második szövegkritikai kiadásból idézem a kötet és a lapszám megjelölésével.

Ezek az idézetek talán nem győznek meg mindenkit. Berzsenyi versének. „Az ul-mai ütközet”-nek magas pátoszú záróstrófájába viszont aligha illeszkedhetne bele alantás szó:

„Merj! a merészség a fene fátumok
Mozd' thatalan zárait átüti,
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva törs nyit.”

A 'vadállat' főnévi jelentés is továbbfejlődött. Más nyelvekben is tapasztalhatni, hogy a 'farkas' jelölésű szó köznyelvi metaforával és talán babonás hiedelemből betegségek jelölője lett. A latin **lupus** bizonyos bőrbait is jelent, a francia **loup** rákot, carcinomát, a német **wolf** erős bőrkipállást. Efféle jelentésváltozáson a mi fenénk is átment. A tájnyelvben és a régiségben fekélyes, gennyes, kiütéses betegségeknek, ráknak (l. **rákfene**) elnevezésére szolgált.

Jól tudjuk, hogy József Attila anyja rákban halt meg. Az a leavalószínűbb, hogy a vers e jelentésben használja a szót: a rák daganatai ették meg Pöcze Borbála testét. Felvetődhet, hogy ugyanebben a jelentésben, de egyéni metaforaként szerepel a szövegben a **fene**: a mosónőt elpusztító minden bajnak, minden élettani és társadalmi betegségnek az elnevezéseként – persze magának a ráknak is, de a felörlő munkának is a jelöléseként. József Attilának e korszakban, a Medáliák korszakában fontos jellemzője az Arany János-i epikai hitelhez hasonlítható, azzal párhuzamosítható lírai hitelessége, saját élmény- és emlékanyagának szigorúan hiteles, megmásíthatatlan lírai feldolgozása.⁸ Ennek ismeretében döntők a kevésbé általános, a konkrétabb 'rák, rákdaganat' jelentés mellett, nem zárva ki, hogy az általánosabb jelentés a háttérben, egy másik síkon szintén bejátszik a vers értelmébe.

Egy szó a'aktani sajátosságait szinte teljesen egzaktan állapíthatjuk meg: ezzel szemben jelentését, különösen versben előtűnő tartalmát, még inkább e tartalom hangulati, érzelmi, kifejező oldalát és vonatkozásait sokkal nehezebb függetleníteni az elemző szubjektumától és általában a szubjektív és esetleges elemektől. Mindezek után is erősködhet valaki, hogy a **fene** szitokszót is benne érzi valahogy a költői szövegben. Ilyen „érzéseket” megcáfolni nem lehet, legföljebb meggyezhetjük, hogy ha a szitokszó jelentése valóban benne lappangana a versszakban, akkor nyilván nem az édesanya ellen fordul kegyeletsértő durvasággal, hanem a pusztulás, a halál taadásának a szenvedélvét fejezi ki, mint ahogy egy egy évvel később írt groteszkben (Két keserves. Medália. 1929. 2:7) **disznónak** titulálja a halált („pecsétei **disznó** halálnak”).

Egy nyelvi elem kérdéses jelentésének tisztázása nem lezárja, hanem éppen megnyitja a stíuselemzést. A továbbiakban vessük össze a költő megoldását néhány más lehetőséggel. Mi a különbség egy föltett „kit megevett a fene (rák)” és a megvalósult „kit megették a fenék” közt? Dobjuk félre először is azt a laikus magyarázatot, hogy a költő a „rím kedvéért” írta így! A **fenék** – **kefék** rímpár mellett és helyett ugyanis megállana a **fene** – **kefe** is. De a stíuselemzés számára nem is az ok, hanem a hatáskülönbség a lényeges. A költői nyelv az „illegális”, a nem logikus és nem nyelvtani rendben haladó asszociációkat sokkal könnyebben kiváltja, mint a köznyelv, nem is szólva az értekező, tudományos nyelvről. Hiába tisztáztuk, hogy a **fene** József Attila versében nem szitokszó. A **megevett** igével

összekapcsolva ennek ellenére óhatatlanul fölidézi a költeményben a „megette a fene” szitokszerű szót. Erre a társításra és az ebből fakadó hangulati érdekségre az alkotásban nincs szükség. Ezért módosította többes számúvá a föltett változatot a költő, egyúttal lehetővé téve, hogy a **fenék** esetleg mint minden baj metaforikusan összegző neve is szerepelhessen a háttérben.

És folytassuk most az összevetést a másik oldalon: miben tér el a megvalósított nyelvi megoldás egy föltett „kit megettek a rák fekélyei, daganatai”-tól? Önmagában, eléggé halvány megszemélyesítés mindkettő. A szemléletesség, képszerűség fokában-mértékében nemigen térnek el egymástól. Élesen különválnak azonban indulati súlyukban, kifejező erejükben. A föltett megoldás indulatilag szinte közömbös, a megvalósított indulatisága nagyon erős. Honnan ez az erő? Onnan, hogy ha nem is idézi föl közvetlenül a **fené**-hez kapcsolódó ilyen vagy olyan szitkot, ezek indulati hatása háttérképpen mégis odavetül a sor fogalmi és képi tartalma mögé. Még az azonos alapjelentésű nyelvi egységnek sem azonos szükségképpen a hangulati értéke a köznapi beszédben és a lírában. A **vén** a köznyelvben pejoratív, Ady, Tóth Árpád verseiben viszont nem, sőt az **öreg**-gel összevetve annál választékosabb is, kifejező ereje is nagyobb. Könnyen rekonstruálhatjuk, hogyan jött létre ez az érdekes jelenség. A pejorativitást eleinte a szövegkörnyezet hatástalanította a versben, a szó indulati értékét azonban nem csökkentette ezzel. Később a lírai kontextus nélkül is kialakult a szónak a köznyelvitől eltérő hangulati értéke. Ez a folyamat a kakofémia nyelvi hatásgépezetének működéséhez⁹ hasonlít.

József Attila éppen 1928-ban más verseben is kihasználja egy szitokforma indulatiságát:

„Vert-e már téged valaki, vihar?
Ostorral kergetett-e?
Sötét erődbe bujtál-e, vihar?
úgy mint a szégyenedbe?”
(Förgeteg. 1928. 1 : 334)

Honnan e strófának a sodrása? A megszemélyesített Företeghez intézett kérdések sorozatosságában is, az ismétlésekben is; de a kissé már eufémisztikus, mégis erős indulatiságú „Menj a szégyenbe!” népi szitok háttérhatásában is.

A „Företeg”-ben és a „Nemzett József Áron”-ban alkalmazott eljárás azonos. A költő mindkét helyen módosítja a szitok formáját, megszelídíti, föllazítja, s a kötött szókapcsolatok szükségszerűen megfakuló szemléletiségét – a szókapcsolat összeszokottsága, kötöttsége, állandósága halványítja!¹⁰ – más szomszédos szóképekkel erősíti meg, illetve állítja vissza. Ez az eljárás nemcsak szitkot, hanem más állandó szókapcsolatok lírai hasznosítására is alkalmas. Nagyszerű bizonyítéka ennek más József Attila-versek közt a „Vigasz”¹¹ (1933. ÖM. 2:97):

„böröd ne bizd kereskedőre,
ki elád felhőt az egen
s a földön telket vesz belőle”

Vessük össze a kiemelt sort e szólással: „börét viszi vásárra”!

Vagy:

„Inkább segít a kutya szőre
a terithető betegén...”

A megfelelő közmondás: „Kutyaharapást szőrivel!” – A vers tőkése

„Szívére veszi terhünk, gondunk.

Vállára venni nem bolond.

Mennyi fényt kap ebben a szembeállításban a megkopott „szívére vesz valamit” és „vállára nehezedik valami”! Igaz, e példák képei nem szemléletesebbek az egyéni költői lelemény egyszerű szülőiteinél. De az így föllevenített, fölfrissített szókapcsolatok a csak egyéni nyelvi ötletekkel szemben megőriznek valami többletet eredeti kollektív érvényességükből, közösségi tapasztalattartalmukból, álltalánosított ítéletiségükből, népi zamatukból. Másrészt az eredeti frazeológiai egy-séggel összehasonlítva, sokkalta szemléletesebbek: társadalmilag rögzített alak-juktól megszabadulva eredeti képszerűségüket is visszanyerik.

Egyre inkább beláthatjuk: a **fené**-nek indokolt helye van az elemzett strófa-ban, funkciót tölt be. De korántsem csak nyelvtani szöszmötölés, ha megkeressük, hogy hogyan kapcsolódik a támogató másik szóképhez, az undorító százlábúak állatiságává elevenített súrolókefék képéhez.

A legegyszerűbben a 4. sort csonka, hiányos mondatnak minősíthetnénk, a 2. és a 3–4. sor közt pedig efféle jelentésű mellérendelő kapcsolatos viszonyt te-hetnénk föl: „Anyámat egészen fölfalta a rák, és lassan, fokozatosan marcangol-ta szét, ette meg az embertelen munka a maga kínozszerszámaival”. Ez a magya-rázat megejtő egyszerűsége ellenére valószínűtlen! Valósz nütlen a harmadik sor végén álló vessző miatt, amely ezt elválasztja a negyediktől, és ocaközi valamikép-pen a másodikhoz. A „gyomrát, hasát” a vonatkozó névmási **kit** tárgy két főnévi értelmelője (úgy mondhatnánk: részleges értelmelője), s a negyedik sor sem ön-álló mondat, így a **fenék** alannyal áll mellérendelő viszonyban mint másik jel-zőkkel bővített alany. Az alanyok közti mellérendelő viszony már lehet kapcsola-tos is, körülbelül így: „akit, gyomrát, hasát fokozatosan megettek a rák és a mun-ka gyötrelmei”. Lehet ez a viszony magyarázó-azonosító vagy magyarázó-helyes-bítő: „... megettek a rák fekélyei, azaz (ami ezzel azonos:) a munka gyötrelmei”, vagy: „a rák fekélyei, illetve (helyesebben mondva, inkább) a munka gyötrelmei”. A lehetőségeket nem merítettük ki. Ugyanis fölfoghatjuk a negyedik sort a **fenék**-hez kapcsolt bonyolult metaforának is így: „kit megettek a rák fekélyei, ezek a százfélé ágazó, százlábú állathoz hasonló súrolókefék,„. A költő komplex képal-kotását ismerve¹² ez a megoldás látszik a legvonzóbbnak. Ez képszerűvé teszi a halálos betegséget, de a metafora megvilágító oldalának tárgyával közvetve és mégis képszerűen utal a proletáranya munkájára is. A metafora meghökkentő azonosítása belekapcsolódik József Attila groteszkorszakába, e művészi szakasz képpalkotó és nyelvi sajátságainak rendszerébe.¹³

De kell-e döntenünk? A mellérendelő mondattani viszonyok kötőszó nélküli kapcsolása a teljesen egyértelmű döntést teszi lehetővé. A strófa többértelmű! De mivel ez a többértelműség az egyes értelmezési változatok összhangjából ered (a változatok egymást nem cáfolják, nem hatástalanítják), ez a lírai többértelmű-ség okvetlenül érték, a vers gazdagságának a bizonyítéka.¹⁴

Fejtegetéseink tanulsága: ama költői **fene** önmagában nézve szükséges és hasznos, kapcsolódásaiban gazdag és gazdagító. Nem a meghatottságát rejtegető kamaszcinizmus tünete, hanem a mesterségéhez virtuóz módon értő nagy művész nyelvi „telitalálata”.

JEGYZETEK

1. Szép Szó 6. (1938. I–II): 1. sz.: 76.
2. József Attila emlékkönyv. Szerk. Szabolcsi Miklós. 1957. 110.
3. Az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy nem egészen pontosan azt! Vö. Értelmező Szótár.
4. L. 1924-es verseit. ÖM. I: 187. A korábbi népies változatról a kritikai kiadás nem tud.
5. L. A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. 1967. I.
6. Czuczor–Fogarasi, Ballagi, Értelmező Szótár stb.
7. Uo., továbbá Szamosháti Szótár, Szegedi Szótár.
8. Ignotus Pál: Szép Szó 6. (1938. I–II.): 1. sz. 61; Németh Andor: József Attila 1944. 77.
9. Erre I. Fábián–Szathmári–Terestyéni: A magyar stilisztika vázlatja. 1958. 123. További irodalom ott.
10. L. Lengyel Lajos értekezését a Szótártani tanulmányokban. (Szerk. Országh László. 1966. 162, 177; Hankiss Elemér: Kritika 4. (1966. X.): 10. sz. 17.
11. Vö. Bóka László: Szép magyar vers. SzocNevKiskvt. 38. sz. 76–80; Török Gábor: „A líra: logika” 1968. 74
12. Vö. Hankiss Elemér i. h. 11–23
13. Vö. Gyertyán Ervin: Költők és kora. 1963. 115–35; Török Gábor i. m. 256–8; Uo., Magyar Nyelvőr 91. (1967. X–XII.): 401.
14. Vö. Török Gábor: „A líra: logika” 1968. 70–6. (a régibb irodalom ott).

TÖRÖK GÁBOR

Az összehasonlító irodalomtudomány új vonásai

A jelenségek magasabb szintézisbe foglalásának napjainkban megnyilvánuló általános igénye világszerte fokozza az érdeklődést az összehasonlító irodalomtörténet iránt. A nemzeti irodalmak kapcsolatainak és kölcsönhatásainak tanulmányozása elengedhetetlen az irodalomteoretika számára, hiszen a tények általánosítását nem ejtheti meg csupán a nemzeti irodalom tapasztalatai alapján, hanem az egyetemes irodalom tényeire kell támaszkodnia.

Az irodalomtudomány e viszonylag új ágának születése a polgári átalakulással együtt járó, egyetemesebb emberi látókörre törekvés egyik jelensége volt. „Kezdetét leghelyesebb Herder¹ munkáitól számítani. A nemzetközi irodalomtudománynak ezen az új területén már a XIX. század első harmadában különböző koncepciók jöttek létre. Ha a legáltalánosabb vonásokról beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy a különböző irodalmak összehasonlító tanulmányozása az egyik esetben már akkor a világirodalomról való haladó elképzelésekhez vezetett: a világirodalom történeti kategóriaként jelenik meg, amely fokozatosan jön létre a nemzeti irodalmak egész sorából, ezek egyre szorosabb kapcsolatba kerülnek egymással és kölcsönösen gazdagítják egymást. Más esetben a többé-kevésbé szubjektív összehasonlítások és összevetések odavezettek, hogy alaptalanul előnyben részesítettek egy-egy irodalmat a többi rovására.”²

A XIX. század közepén és második felében az összehasonlító irodalomtudomány, a kultúrtörténeti iskola irodalomtörténetével való bonyolult kölcsönhatások közepette fejlődik. Az 1920–30-as évek a komparativizmus aktivizálódásának korszakát jelentik. Ezekben az években a komparativizmus elismert vezetői – Paul

von Tieghem, F. Baldensperger, N. Lorga és mások – egy bizonyos európai kulturális együttműködés kiépítésére törekednek, amelyet a burzsoá-demokratikus politikai és etikai koncepcióhoz való hűség szemszögéből értelmeznek, a híres „európai egység” teóriájához híven.

Az 1940–50-es években létrejön a komparativizmus két legjelentősebb központja az Egyesült Államokban és Franciaországban. Napjainkban viszont a nyugati komparativisztikában a válság cáfolhatatlan tünetei észlelhetők.

„A szocialista országok irodalomtudományában is mind élénkebb összehasonlító irodalomtörténeti tevékenység van kibontakozóban. Az SzKP XX. kongresszusa után a szovjet irodalomtörténészek egy csoportja újra életre keltette a hosszú ideig kegyvesztett összehasonlító irodalomtörténetet. Érdekes és elviekben igen tartalmas tudományos konferenciát rendeztek a kérdésről 1960-ban Moszkvában. Ezen olyan tapasztalt irodalomtudósok és komparatisták hallatták szavukat, mint Zsirmunskij, Konrád, Gudzij és Szamarin. A szovjet irodalomtudomány azóta is fokozza és kiszélesíti az effajta kutatásokat. A népi demokratikus országokban is élénkül a nemzeti irodalmak kapcsolatainak feltárása és vizsgálata. Ezek az örvendetes fejlemények arra engednek következtetni, hogy az összehasonlító irodalomtörténet marxista metodikája is újra kimunkálásban és fejlesztésben van, ami új utakat, új lehetőségeket nyit, s biztos tudományos alapot teremt az összehasonlító kutatások távlatai számára.”³

A nemzetek nagymérvű társadalmi-politikai változásai meghatározólag alakítják a népek kulturális életét és mozgalmát. E korszakos változások nyomán a nemzeti irodalmak kapcsolataiban, dialektikus fejlődésében új kölcsönviszonyok alakultak ki. Az összehasonlító irodalomtörténet feltűnő aktivizálódásának rügőit és összetevőit itt kell keresnünk.

„Az összehasonlító irodalomtörténet – marxista értelmezésben – az irodalomtudománynak az az ága, ahol a kutatás alapvető tárgya nem az irodalom, mint a valóság tükrözése a maga sajátos történeti és nemzeti formáiban, hanem irodalmi alkotások sorsa a különböző országokban, valamint irodalmi műfajok és műformák összehasonlító tanulmányozása a különböző irodalmak anyaga alapján, az egyes nemzeti irodalmak fejlődésének nemzeti sajátosságaitól függetlenül.”⁴ Feladatául azt kell tekinteni, hogy korunk nemzeti irodalmaiban és a világirodalomban beállt új törvényszerűségeket kifürkésse, s ezeket a kutatásokat az irodalmi fejlődés mai és holnapi tendenciái előmozdításának érdekében állítsa. A nemzeti irodalom és a világirodalom új törvényszerűségeinek feltárásában a marxista összehasonlító irodalomtörténetnek a marxizmusnak abból a tételéből kell kiindulni, amely a világot és annak történelmét összefüggő egységnek tekinti. Ennek megfelelően a kutatás nem szorítkozhat idegen források, közös motívumok, párhuzamok és ellentétek regisztrálására, hanem a kutatás összehasonlító módszerének a marxista irodalomtudományban minőségi változáson kell keresztül mennie, amely mindenekelőtt historizmusának új minőségében nyilvánul meg és az összehasonlítható jelenségek konkrét történelmi tartalmába való mélyebb behatolás által gazdagodik.

A marxista irodalomtudomány csak azokat a jelenségeket tanulmányozza összehasonlító módszerrel, melyek között nemcsak valamilyen hasonlóság vagy különbség van, hanem lényeges közös vonás van közöttük, vagy azok között a történelmi feltételek között, melyek életre hívták ezeket a jelenségeket. Ugyanis ami-

kor különböző népek irodalmait összehasonlító történeti módszerrel vizsgáljuk, alapvető feltétele az emberiség szociális-történeti fejlődési folyamata egységének és törvényszerűségének marxista értelmezése, amely az irodalomnak és a művészetnek, mint ideológiai felépítménynek a törvényszerű fejlődését is feltételezi.⁵ Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy maga az összehasonlítás elve, mely az összehasonlító irodalomtudományban, mint alapelv jelentkezik, a marxista irodalomtudományban csupán a világirodalmi folyamat megismerésének egyik módszere.

Az irodalmak alkotó kölcsönhatása sokféleképpen nyilvánulhat meg. Minden esetben legelőször az irodalmi határon átvivő út kiinduló pontját, az „átadót” kell tekintetbe vennünk. Az egyes alkotások, életművek legtöbbször közvetítő, azaz fordítás útján jutnak el a kapcsolat másik tagjához, az „átvevőhöz”. A hatás fogalmát nem lehet véletlennek, mechanikusnak tekintenünk, a hatás nem valamely kényelvű közvetítővel kötött véletlen ismeretség eredménye, hanem, az irodalmi fejlődésben is dialektikusan összefonódó egyazon történeti jelenség két oldala. A legmélyebb kölcsönhatás két olyan irodalmi irányzat között valósul meg, melyek osztály- és szociális irányzatukat és az egyes művészek vagy irodalmi irányzatok által kifejezett társadalmi nézeteket tekintve közeledik egymáshoz. Az átadás és a hatás folyamatát a szakemberek és az átlagolvasók részéről kísérő visszhang: a fogadtatás.

A marxista irodalomtudomány az irodalmi kapcsolatok és kölcsönhatások tanulmányozását elvileg másképpen közelíti meg, mint a hagyományos összehasonlító irodalomtörténet. „Mi ezeket a folyamatokat a marxista esztétika alapvető elveivel összefüggésben vizsgáljuk és – tágabb értelemben – az egész társadalmi fejlődés folyamatának marxista értelmezéséből indulunk ki. Hangsúlyoznunk kell, hogy az irodalmak marxista tanulmányozásának összehasonlító módszere nem különbözik a kutatás alapvető célja iránt, és szoros kapcsolatban áll kutatási módszertanával. Nyilvánvaló, hogy az irodalom összehasonlító tanulmányozása abban az esetben lesz a leggyümölcsözőbb, ha nem szűk, önmagába zárt célokat tűz ki feladatául, hanem széles, perspektivikus feladatokat: elősegíteni az egyes nemzeti irodalmak sajátosságának alapos megismerését történelmi fejlődésük folyamán; előkészíteni általánosabb feladatok megoldását, – mint például – a világirodalom történetének létrehozását –; elengedhetetlen lépcsőfokul szolgálni a szintetikus irodalomelméleti általánosításokhoz, amelyek megfelelnek a marxista esztétika mai feladatainak.”⁶ – mondta Nyeupokojeva a fent említett 1960-as moszkvai tanácskozáson.

Az összehasonlító irodalomtörténet reneszánszát a szervezeti élet megújulása is fémjelzi. Az 1955-ös kongresszuson jött létre az Association Internationale de Littérature Comparée (Nemzetközi Összehasonlító Irodalmi Társaság), amelynek elnöke Jacques Voisin, a Sorbonne Egyetem professzora. A Társaság megalakulás óta négy kongresszus zajlott le: 1958–Chapel Hill (USA), 1962–Budapest, 1964–Fribourg (Svájc), 1967–Belgrád. A kongresszusokon elhangzott, és megvalósításra váró javaslatok jelzik azt az irányt, amely felé az összehasonlító irodalomtörténet halad: az elvi álláspontok olykor meddőnek tűnő vitái rovására, a konkrét gyakorlati teendők kerülnek előtérbe.

Az 1962-es kongresszus például számunkra nemcsak azért jelentős, mert Budapesten tartották, hanem azért elsősorban, mert akkor körvonalazódott a kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatának lehetősége és szükségessége.

Az újkorban lényegében a mai kultúrnépek minden irodalma valamiképpen kapcsolatban van egymással és fejlődésük e kapcsolatok közepette ment és megy végbe. Reálisan léteznek azonban a nemzeti irodalmak olyan csoportjai, amelyek a társadalmi fejlődés analóg feltételei között kialakult közös történelmi sorsban gyökereznek. A nemzeti és a nyelvi rokonság egyik fontos tényezője bizonyos átfogóbb irodalom-csoportok keletkezésének és kialakulásának, de a döntő kritérium – amelynek alapján egyes irodalmak egy csoportba sorolhatók – a társadalmi, történelmi feltételek rokonsága, a társadalom gazdasági szerkezetének történelmi alakulása, a termelési mód és a társadalmi formák egymás felváltásának üteme, az anyagi javak megoszlása s az irodalommal kapcsolatba jutó társadalmi osztályok, rétegek. A földrajzi, nyelvi, nemzeti összetevők az irodalmak kialakulásának nagy, általános történelmi feltételeit csupán csak alakítják, módosítják, színezik. A színező tényezőkből ered, amiben két hasonló történelmi múltú szomszéd népirodalma eltér; a történelmi alapfeltételek hasonlóságából, ami bennük hasonló.

A történelem folyamán az Európa keleti felében élő népek közös sorsa hátterbe szorította a hagyományokból eredő különbségeket. „Körülbelül a felvilágosodás korára újfajta csoportulás állt elő az európai irodalomban, mely a nyugati és keleti fél népeinek különböző társadalmi tagozódására épült. A döntő különbséget – tudjuk – az új keleti és nyugati típus között az okozta, hogy nyugaton korábban alakult ki a kapitalizmus, hogy keleten tovább tartott a feudalizmus és a feudális osztály hatalma, hogy a polgári osztály sem számát, sem súlyát tekintve nem érte el a nyugatit, hogy a parasztság később szabadult fel a feudális jobbágyi kötöttségek alól, tovább őrizte hagyományos éltformáját, mint a nyugati. E különbségek következtében más volt a nyugat-európai és a kelet-európai irodalmak fejlődésének menete is. Az eltérés elsősorban a periódusok egymásra következésének idejében, kibontakozásuk intenzitásában, olykor tartalmukban és jelentőségükben van.”⁷

A földrajzilag általában a Rigai-öböltől az Adriai-tengerig húzható vonaltól Keletre eső területen élő népek (észti, lett, litván, magyar, román és szláv népek) irodalmának tehát nemcsak ma, a közös szocialista törekvések révén van egymással rokon arculata, hanem múltbeli fejlődési útjaikban is számtalan párhuzamos jelenség fedezhető fel, amelyek megengedik, sőt megkívánják, hogy egy közös és külön kelet-európai irodalmi fejlődésről beszéljünk az európai irodalom történetének nagy egészén belül.

A budapesti kongresszus a fentiek alapján záróülésén egyhangúlag elfogadta az elnöklő Sötér István két pontból álló határozati javaslatát, amelynek lényege: az összehasonlító kutatások fejlesztése az érdekelt akadémiák kutatóintézetekben. « A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének Összehasonlító Csoportja – a határozati javaslat konkrétizálásaként – részletesen kidolgozott tervet állított össze a kelet-európai irodalomtörténeti szintézis előmunkáinak megindítására vonatkozólag, amelyet a szocialista országok irodalomtörténeti intézetvezetőinek – ugyancsak budapesti – konferenciáján (1965. május 12–13) vitattak meg.»⁸

Egy másik vállalkozás – amely az A. I. L. C. égisze alatt indult el – a világ különböző tájain, de európai nyelveken írt irodalmak összehasonlító történetének kidolgozására törekszik. A vállalkozás csírája J. Voisine-nak gondolata volt, amelyet 1964-ben vetett fel a fribourgi kongresszuson. Az ezt követő két év folyamán

érelődött a gondolat tervé, s az A. I. L. C. európai titkársága 1967 márciusában körlevelet indított útnak az érdekeltekhez, azzal a kéréssel, hogy fejtsék ki véleményüket a tervezett európai irodalomtörténet kidolgozásának lehetőségéről, a szerkesztés elveiről.

A vállalkozás megindítása azok körében, akik elküldték válaszukat, általános helyeslésre talált. Sokan kiemelték fontosságát mind a tudományos kutatás, mind az egyetemi oktatás, mind pedig a nyelvi okok miatt kevésbé elterjedt irodalmak jelentőségének és szerepének megismerése tekintetében. Megfontolandó vélemények merültek föl azonban az „európai irodalom” fogalmára és ezzel a vállalkozás elnevezésére, a keretében tekintetbe veendő irodalmak körére vonatkozóan. Arra nézve, hogy egy nemzetközi irodalomtörténeti szintézist áramlatok korszakai szerint kell elrendezni, egyetértés alakult ki, de többen hangsúlyozták, hogy tekintetbe kell venni az ezeken belül jelentkező nemzeti sajátosságokat, az áramlatok korszakai jelentkezésének kronológiai eltéréseit az egyes nemzeti irodalmakban, a kiemelkedő egyéniségek szerepét stb. Az európai irodalomtörténet korszakhatárait, főként a bemutatandó történelmi folyamat időbeli kezdetére és befejezésére nézve egyelőre nem alakult ki egységes vélemény. A vállalkozás megvalósításának formáját, ezzel kapcsolatban a felvett tanulmánykötet-sorozat célját és rendeltetését a válaszok többféleképpen és egymástól eltérő módon értelmezték (noha magában abban, hogy a tanulmánykötetek egy sorozatának megindítása helyes és szükséges, túlnyomórészt megegyeztek).¹⁰

A válaszok eredményéről a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete jelentést készített, amely az A. I. L. C. belgrádi kongresszusán került megvitatásra. A vita és a javaslat alapján a kongresszus közgyűlése elhatározta a vállalkozás megindítását. Őt munkacentrum alakult, az egyik Budapest székhelyű. A Koordináló Bizottság titkára pedig Vajda György Mihály lett. Egyelőre „próba-köteteket” indítanak, hogy ezek kidolgozása folyamán nyert tapasztalatok birtokában nagyobb biztonsággal lehessen majd hozzáfogni az összefoglaló munkához az európai nyelvű irodalmak történetének szintetikus feldolgozásához.¹¹

Az európai összehasonlító irodalomtörténészek eme nagy vállalkozása – a jogos elismerés mellett – mégiscsak „átmenetnek” tekinthető az egész világirodalom történetéhez; annak egyik, bizonyos mértékben – nyelvek, történelem, földrajzi határok révén – összefoglaló egysége. De minden nép irodalma egyformán fontos, nincsenek a világirodalomnak lényegesebb és kevésbé lényeges területei. Valamennyi terület irodalmának feldolgozását kell kezdeményezniük az arra illetékeseknek. Ez az „európai irodalom” történetének világperspektívája.¹²

JEGYZETEK

1. Johann Gottfried Herder (1744–1803), német író, műfordító, filozófus. Fő műve az *Eszmék az emberiség történetének bölcséletében és az ehhez kapcsolódó népdalgyűjteménye*, melybe belefoglalta az általa ismert egyetemes népköltészet anyagából mindazt, amit a nemzeti irodalmak ősi és eredeti értékeinek tartott. Ezzel felébresztette az érdeklődést elsősorban a német és szláv népköltészet iránt.
2. R. M. Smorin: *Az összehasonlító irodalomtudomány mai helyzete néhány külföldi országban. Tanulmányok az összehasonlító irodalomtörténet köréből*. II. rész. MTA Irodalomtörténeti Intézet kézirat gyanánt megjelent kiadványa. Bp., 1962. 42. l.
3. Nyíró Lajos: *Irodalomelmélet-korszerű művészet*. Bp., 1967. Magvető Kiadó, 104. l.

4. I. G. Nyeupokojeva: Néhány kérdés a nemzeti irodalmak kapcsolatának és kölcsönhatásának tanulmányozására vonatkozóan. A 2. pontban idézett kiadvány 82. l.
5. V.M. Zsirmunskij: Az irodalmak összehasonlító tanulmányozásának problémái. A 2. pontban idézett kiadvány 101. l.
6. I.G. Nyeupokojeva: I. m. 85–86. l.
7. Vajda György Mihály: A német irodalom Kelet és Nyugat között. Helikon, 1965. 490. l.
8. A szocialista országok irodalomtörténeti intézetvezetőinek konferenciája Budapesten. Helikon, 1965. 461–490. l.
9. U. o.
10. Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története. Helikon, 1968. 258–274. l.
11. U. o.
12. Vajda György Mihály: Az európai nyelvű irodalmak összehasonlító története. Korunk, 1968. 318–322. l.

CSONGRÁDY BÉLA

Madách-emlékermesek 1968.

Dr. NÉMETH ANTAL

Dr. Németh Antal színháztörténész,
ny. rendező, folyóiratunk munkatársa
1968. október 28-án elhunyt.

Ez az 1964 óta évenként Madách Imre halála napjának táján rendszeresen visszatérő ünnepi alkalom, amikor Nógrád vármegye Madách-emlékplakettje kiosztásra kerül, nem a **Tragédia** költőjének elemző méltatására, részletesen értékelő beszéd megtartására való, de egyetlen gondolat felvetésére talán mégis alkalom lehet.

Ha elfogultság nélkül vizsgáljuk, hogy az irodalom terén mi a hírünk a világban, bizony igen lehangoló eredményre jutunk. Bárhol – nagy vagy kis nemzeteknél – végzett u. n. közvéleménykutatás százalmas statisztikát produkál arról, hogy hányadik megkérdezett személy tud megnevezni egy magyar költőt vagy író, arról nem is szólva, hány ezrelék olvasott hazája nyelvének fordításában akár csak egy sort is? Nyelvünk elszigeteltsége és nemzetünk kicsinysége nem magyarázat erre, mert ha arra gondolunk, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a mindössze 2 millió lakosú Norvégia nagy fiának, Ibsennek a nevéből volt hangoz az egész művelt világ és drámáival fordulópontra jelentett az európai és amerikai színházkultúra fejlődésében, mélyebben fekvő ok után kell kutatnunk. Az sem magyarázat, hogy irodalmunk erőtlenség és értéktelen lenne, mert kulturánk legnagyobb alakjai, akik a szellem világában tökéletesen tájékozódó képességükkel szigorú összehasonlításhoz vetették össze a hazai termést az idegennel, egyértelműen és elfogulatlanul állapították meg, hogy egy nemzetnél sem vagyunk csekélyebb értékűek és pl. lírai költészetünk belső rangjára a legnagyobb nemzetek irodalmának teljes elismerése mellett is büszkék lehetünk. Egy kiváló magyar író ezen a kérdésen elmélkedve abban látja a világban való irodalmi ismeretlenségünk okát, hogy a magyar irodalom mondanivalója csak hozzánk szól és a külföldi olvasót ez a mondanivaló egyszerűen nem érdekli. Nincs igénye a magyar irodalom megismerésére, mert ha lenne, akkor megteremtene a tőle kiinduló jó fordításokat, a jó fordítások kiadását, a szűkebb vagy szélesebb közönség spontánul vásárolná és olvasná e műveket és így minket is jobban ismernének.

És ha most végig gondoljuk, hogy Petőfi kivül, aki romantikus életsorsával és meghatóan fiatalkori hősi halálával váltotta meg nevének nemzetközi ismert-

ségét, például a páratlan Vörösmarty, a tökéletes Arany, a fáklyalobogású Ady, a kristályszépségű Babits életmű, a csupa zene Kosztolányi, vagy az aranyfényű Tóth Árpád, a borult Juhász Gyula, az egyetemes világirodalmat magáévá élő önkínzó Szabó Lőrinc neve egy külföldi átlagpolgár számára tartalom nélküli üres név és csak szabályt erősítő kivételként kezd terjedni külföldi költői körökben a fehérzású József Attila és a magyar problémákat utolsó éveiben egyetemes emberi problémákká érlelő Illyés Gyula nevének rangja, akkor különös meghatottsággal kellett kézbevennünk ennek a magashomlokú, nemcsak a tárgyakon és a falakon, de a messzi égbolton is túltekintő, a látomástól megriadó arcú férfiúnak emlékplakettjét, aki a sztrigovai kripta csendjéből száz esztendő óta egyre sürűbben száll ki a kaotikus nagyvilágba, hogy szellemi nagykövete legyen forrón szeretett hazájának. Két nap előtt hallgatta Gyarmat Radó György Madách-kutatónak „élő Madách” című előadását és az is tudvalevő ebben a körben, hogy Radónak most folyik a Filológiai Közlemben egy páratlan buzgalommal összegyűjtött adatokat feltáró tanulmányorozata arról, mely nyelveken, **Az ember tragédiájá-**nak hány fordítása jelent meg az elmúlt évszázad alatt. Egyre több országban foglalkoznak e nagy művel, egyre többen és az nem cáfolja, hanem bizonyítja azt, amit az idézett jeles író az ismertség és elismertettség nélkülözhetetlen előfeltételül állapított meg. Mert mit is jelent valójában ez a Madách felé forduló világérdeklődés? Azt, hogy ennek a magányos szellemnek, kastélya félhomályos „oroszlár:barlangjába” húzódó nagy tépelődőnek sikerült olyat mondania magyar nyelven, ami egyre inkább érdekelni kezdi a világot és azt is, hogy a fizikai lét és nemlét sziklaszirtjének szakadéka előtt támoigó emberiség olyan világélmény shockját éli ma a földkerekségen, amely hallóvá tette fülét, látóvá a szemét és értővé értelmét **Az ember tragédiája** mondanivalója számára.

A **Tragédia** Kisfaludy Társaságban történt felolvasása után azzal üdvözlék Madách Imrét, hogy a nagy siker révén ő már nemcsak Nógrád megye, hanem az egész haza díszje lett. A jelek szerint nincs messze az idő, amikor valóra válik Toldy Ferenc jóslata, hogy a mű „világhírűvé váland és epochét fog csinálni a világirodalomban.” Nem túlzás, ha erre a jóslatra hivatkozva vallom: a magyar irodalom **Az ember tragédiája**-val lépett be a „világ”-irodalomba.

Hálás vagyok sorsomnak, hogy az elmúlt közel négy évtized során a színház eszközei segítségével a nagy műnek a világban való elismertetéséhez a magam erejével is hozzájárulhattam, és azt hiszem, mindnyájunk nevében szólok, akik itt most ezt a kitudtetést megkaptuk: nem érhetett minket nagyobb megtisztetés és öröm, mint az, hogy éppen annak a plakettjével emlékezett meg rólunk a Költő szűkebb patriája, akinek szolgálata és szellemének követése a magunk területén életünk tartalmát és egyik legnagyobb értékét jelentette és jelenti.

SINKOVITS IMRE

Ádámot formálni elmondhatatlan élmény és felelősség. Mi színészek, hordozói vagyunk egy nagy mű eszmevilágának. Néha elakad a szavam, ha arra gondolok, hogy több mint egy évszázaddal ezelőtt akadt egy ember, aki felemelte szavát a szakadék szélén tántorgó emberiség védelmében. Madáchot nem szeretni, hanem érteni kell. A megértetés a mi feladatunk is.

A Nemzeti Színház nevéhez méltóan ápolja a klasszikus drámahagyományokat. A színház tervei között egy újabb Madách mű, a Csák végnapjai színpadra állítása is szerepel, Keresztury Dezső feldolgozásában.

Hasonlóképpen rendkívül nagy élmény Mózeset játszani. Ennyire tisztán még soha nem taníthattam a színpadról az embereket, mint ebben a szerepben. E drámában egy nemzet létéről, nemzetté formálásáról van szó.

E néhány szubjektív benyomás után szeretném megidézni Madáchot. A Mózes V. felvonása utolsó jelenetének egy részletét mondom el, amelyben Mózes Kánaán küszöbén búcsúzik népétől és átadja a hatalmat Józsuének:

MÓZES

Halljad Istenem!

S te nép, ha aztán majd boldog leszel
S bőségnek örvendezhetsz Kánaánban:
Népem ne hidd, hogy a szent eszme, mely
Családdá forraszt egybe s összetart
Mely nemzetté tesz, hazád csak a föld; –
A jövőben is az lesz közted első
Ezrek felett, éljenek bármi dúsan,
Ki híven őrzi szívében a törvényt,
bár nem lesz talpalatnyi földje sem. –
Mert nem a göröngy, amelyen tapodsz:
Néppé e sátor szent törvénye tesz! –
Most hozzád szólok, figyelj Józsué.
Ha meghalok, s bemégy majd Kánaánba:
Templomot, szobrot, síri jelt, írást:
Egyetlen emlékét épen ne hagyj
A vad pogánynak, melyet ott legyőztél.
Maroknyi nép vagyunk. Akár a tenger
Csap ránk az ellenség. A hit s a hűség
Tarthatja csak fenn népét Izraelnek.

JÓZSUÉ

Nagy dolgokat bizol rám, – mondd hogyan
Állok meg én, – közember erejével
A helyen, melyet egy óráj hagyott el?

MÓZES

E férfiak, – a nép elsői – fognak,
Tanáccsal gyámolítani. S az ifju,
Pusztában felnőtt, próbált nép erővel.
Még kértem Istent, s ő a szellemet,
Mely eddig az én lelkemben lakott,
Reájuk önti. Övjátok híven.
Aldás reátok, – álljatok helyemre.

JÓZSUÉ

Láttad, hogy mit bírok.

MÓZES

Láttam fiam.

S megbecsültelek. – Népem, még csak egyet!
Ha meghalok, porom földdel vegyül,
Ne hagyjátok, hogy ellenség tapodja.

NÉP

Igérjük!

MÓZES

Köszönöm, barátaim.

Térjen mindenki nyugton sátorába,
És Józsuétól várja a parancsszót;
Mert Mózes most bucsút vesz tőletek
És halni megy.

JÓZSUÉ

De ilyen szöke nem.

Én a sírig kísérek, – megfogadtam. –

Dr. SZABÓ KÁROLY

A megtisztelő kitüntetést a megye kulturális életében végzett munkámért kaptam; most mégis engedjék meg, hogy Madách Imrével való találkozásaimról szóljak. Az ember tragédiáját tanítani, mióta csak tónár vagyok, mindig ünnepi alkalmat jelent számomra. Mindig megtisztelve érzem magam, hogy egyáltalán taníthatom a nagy művet. Igaz, a Tragédiát végigkísérő – s sokszor inkább csonkító, mint megvilágosító – szempontok nem egyszer csökkentették ünnepi-tanító kedvemet. Számomra Madách Imre igen is egyértelműen válaszol az akkor fel-tett kérdésre. Egy válságos korban, levert forradalmak után és egy esetleges új fellendülés idején csakis egyetlen válasz lehetett reális: minden bukás ellenére is érdemes újra kezdeni. A pesszimista válasz nemzeti öngyilkosságra való biz-

tatás lett volna, a hurrá-optimista pedig illúziókba ringathatta volna a kortársakat. Maradt tehát a bukásokkal is számoló, de a letagadhatalan szorongásokon felülemelkedő hit – a nemzet és az emberiség jövőjében.

Néhány évvel ezelőtt, Balassagyarmat múlt századi történetét tanulmányozva Madách Imrét megyei tisztviselőként, politikai gondolkozóként, legszűkebb nógrádi környezetében láttam viszont. Nógrád megye liberális nemessége valóban a reformkori haladás élén járt. De még ennek a nemességnek a soraiból is kiválik Madách Imre. Mint „az őrhadi szolgálatra induló” nemzetőrség katonai főbiztosa nemcsak lelkiismeretességével és szervező tehetségével tűnik ki, hanem hazafias elszántsággal is: betegsége ellenére kéri a megyei főhatóságokat hadbavonulása engedélyezésére.

1849 januárjának vége, Balassagyarmat megszállása a császári csapatok által vízvázasztó volt a megye és a város nemességének politikai magatartásában. A reformországgyűlések liberális gondolkodású hőse: báró Majthényi László, a rokon és atyai jóbarát Windischgraetz főbiztosa lesz, eljut a hazaárulásig. A másik közeli barát, Jankovics László szintén árulóvá válik: alispánságot vállal a császári megszállás idején. De még a tiszteleltre méltó tisztviselőtárs, Veres Pál, is behódol, Madách Imre és az öccse, Pál azonban nem alkuszik meg. Pál Kes-suthnak ajánlja fel szolgálatait, Imre visszavonul. És Madách Imre szilárd politikai magatartása s forradalmi hazafisága annál is inkább megfogja az embert, mert tudjuk, hogy az édesanyja viszont szenvedélyesen gyűlölte a forradalmat. Egyetlen nógrádi földbirtokos sem pereskedett annyit a jobbógyaival a forradalom idején, mint éppen Majthényi Anna; és ki kért elsőként igazolást arról, hogy semmi forradalmi és szabadságharcos tett sem terheli múltját? – Bérzcy Lajos és özv. Madách Imréné. Madách Imre politikai következetessége tehát az aulikus érzelmű, reakciós gondolkodású anya szándékaival **szemben** érvényesült. Ma már köztudott, hogy Majthényi Anna milyen nagy szerepet játszott fia házassági tragédiájában. Magánéletében engedett anyja akaratának, de a politikai meggyőződés terén a maga útját járta.

Az irodalomtörténészek már kijelölték Madách Imre helyét a nagy kortársak között. Hogy milyen szerepet töltött be a megyéjében, tisztviselő társai és a barátai között, ennek kiderítése az itt élő helytörténészek feladata elsősorban. Meggyőződésem, hogy csak a megyei vonatkozásokat érintő kutatással is nagy szolgálatakat tehetünk Madách Imre ügyének.

KOJNOK NÁNDOR

Képzettségem szerint tanár vagyok, foglalkozásom szerint könyvtáros – szívem szerint **népművelő**. A kultúra egyik közvetítője, a művelődési élet egyik szervezője. Tíz éve már, hogy először feladatot kaptam és vállaltam megyénk népművelési munkájából. Tíz év – nemsokára veteránként emlegethetnek.

A mi munkánk, a népművelők munkája: aktív közéletiség; sajátosan erőshitű hivatásérzetet igényel, tudatosan végiggondolt életformát jelent. Itt nálunk – és minden mellékiz nélkül mondom: „nálunk vidéken” – szándékaink és tetteink felelőssége társadalmilag valahogy közvetlenebbül érezhetőbb és kézzelfoghatóbb.

Ezért, hogy félelmeink az eredménytelenségtől, a megnemértéstől túlzottan is erősek, ugyanakkor persze örömünk is boldogítóbb, ha látjuk és érezzük: nem hiábavaló fáradozásunk, nem önmagunkat elégető láng, lelkesedésünk.

Magamról szólva: az itt és most oly elismeréssel említett szándékaim és cselekedeteim forrása végül is a kultúra, az irodalom iránt érzett felelősség; elkötelezettség társadalmunk iránt, amely tevékenységemhez ösztönzést és lehetőséget ad; és hűségem az elindító, emberré-alakító szülőföldemhez. Ezért nem akarok a jövőben sem csak önmagamnak élni – bár ez nemcsak a szándékaimon múlik –, noha jól tudom, hogy ez nem csupán az eredmények lajstromozását, hanem sok kudarcot is: nem csupán részvételt, hanem erőpróbáló harcot is jelent. Sok még a tennivaló, következésképp az én tennivalóm is.

Említették a Palócföld-et is, megyénk folyóiratát, amely – jól tudják: nem véletlenül – igen közel áll hozzám. A Palócföld szerkesztése, egy-egy szám „megalkotása” mindig – ha akarjuk, ha nem – megyénk múltjának, jelenének, és bizonyos értelemben jövőjének számbavételére készítet minket; az időben folyamatos, területileg körülhatárolható, szellemi és anyagi tartalmaiban különösen bonyolult és ellentmondásos világunk következetes átélésére. Mindez, – bizakodással és lelkes reménnyel mondom – egyre inkább **kultúra-teremtő munka** is megyénkben Nógrádban.

Ez a kitüntetés személyemben – bizonyára – a többi népművelőnek is szól. Így érteni nemcsak a legjobb, hanem a legigazabb is. Én magam pedig úgy érzem, ez a mai megtiszteltetés legkevésbé kiérdemelt díjazás, de leginkább biztatás és figyelmeztetés. Ezért köszönöm főképpen.

Arcképvázlat Jobbágy Károlyról

Az Éjszakai vetítés c. kötetét olvasva

A költő verse tartja fenn – ha jót ír –
a tenger népet – a társadalom,
amit kiharcol föld alatt, I: a úgy kell,
vagy föld felett, ha jön rá alkalom.
Nézd meg! Mit tettél azért, hogy a népet,
hazád független és szabad legyen?
Marad nyoma, hogy életed leélted?
Megalkuvás volt, avagy győzelem?
Ezt rád hagyom.

A testem, ez az árva
megkönnyebbült. Vihar és fény járta át.
Az élőknek a holt szélesre tárta
az örökkévalóság kapuját.

A kétszeres József Attila-díjas Jobbágy Károly, aki a fent idézett „Meditáció az örökkévalóságról egy felboncolt hulla felett” című programadó versét látná legszívesebben egy kortársi antológiában, jelentős állomáshoz érkezett, amikor „Éjszakai vetítés” címmel közreadhatta válogatott verseinek gyűjteményét. A kiállításában is izléses kötet – a borítólapot és a költő portréját Szász Endre rajzolta – az 1938 és 1966 között írott versek gazdag gyűjteménye. Érdekessége a gyűjteménynek, hogy az 1955-ben megjelent Feltámadás című kötete előtt megjelent verseket is tartalmazza Húszévesen alcím alatt az 1938–41, a Béke katonája 1941–44, a Vesszőfutás pedig az 1944–52 között írott verseket adja. Jobbágy ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyen alaposan kipróbálta szigorát a XX. század második negyedének minden vihára és változása. A háború fájdalmas vergőbetűt jelentett az életében, s ez okozza, hogy bár korán kezdte, csak most tűp a férfikor nyarán remélheti, hogy „aszúra fog érni minden szép gerezd”-je.

Jobbágy Károly életútja a „görbe ország” akkori fővárosából, Balassagyarmatról indult 1921 május 27-én. Édesanyját négy esztendőse korában elveszíti s ekkor apja, aki cukrászegéd volt Pestre költözött. A kisfiú nevelése a nagyszülőkre maradt. Ott nőtt fel a más cégére alatt dolgozó szabó műhelyében, tisztességes szegénységben. De annak is megvolt az előnye, hogy a takarékság szigora korán eloltotta a kis petróleum lömpát, mert ilyenkor a mesék és legendák alakjai népesítették be a lakószobát és a gyermek fantáziája a lelkes negyvennyolcas nagyapa meséin próbálgathatta szárnyait. Nagyanyja halála után, kilenc éves korában Budapestre került. Pest az élet árnyoldalaival ismertette meg a vidéki idill után, létbizonytalanság, nedves pincelakások a lázadó dac gyűlékony anyagát rakták a gyermekkor mesevilága fölé s e kettős élmény talajából megszületnek a első versek, melyek miatt – ha haladó szellemű tanárai közbe nem lépnek – kicsapták volna az iskolából. Az ekkori idők ars poeticája is már arról vall, hogy az öncélú, formákkal bibelődő, indulat nélküli költészetnek nincs értelme. „De hogyan néped kínozzák urak, / ordits, üvöls, csak, és ne félj fiú! Lesz ott a versben elég „hangulat”. A Knézich utcai polgári iskola elvégzése után a Márvány utcai kereskedelmi iskolában érettségizik. Az iskolát mulandó börtönének látta, amelyben gyakran úgy érezte, hogy megfullad, de reménykedett „Egy hónap még, s kinyílik döngve fönn / fénykapuja a messzi végtelenségnek.”

A kinyíló kapu előbb egy hadianyaggyártási központban tisztviselőseget kínál, néhány szép hónapot a munkáskerületek kultúrelőadójának, akinek ekkorra már versei jelentek meg a Népszavában, a Móricz Zsigmond szerkesztette Kelet Népében és a Hídban is. De törvényünk ekkor már háborús volt, az Ipolyról is „beton bunkerek leskelőd”-tek és a költő hiába ajánlja az egymásra acsarkodó nemzetek fiainak: „Utát építs s ne ferd a fejszétl”, a háború őt is elsodorja, hasztalan akar a béke katonája lenni. A háborús emlékek, a fasizmus véres embertelensége, a gyilkosok fegyvertársának önvádja egy későbbi nagy versben a Sírok-ban tör fel megdöbbenő őszinteséggel. A királysírok az ő s Wawelben, az Auschwitz-i múzeumban őrzött „masnira kötött szalag kis hajfonatban” iszonyú erővel idézik emlékezetébe a felelősséget:

Üvölteni!

Azt kellene,
ahogy torkomból
tellené,
reggeltől—másik reggelig
Hiába?

Úgysem figyelik.
S gyilkos akad még mindenütt;
ki így, ki úgy,
ki fojt, ki üt;
ki elhallgattat,
ha beszélsz,
ki meggyaláz,
amíg csak élsz...

És bennem is
önvád üvölt:
„Fegyvertársad volt,

aki ölt!
Nem kiáltottál fel
te sem,

járkáltál
szín-ezüstösen,
hadapród úr,

volt pisztolyod
és benne kékes,
hús golyók...

Igaz! — Nem ontottál ki vért,
de mit tettél
a szalagért?

a kislányért,
a többiért,
aki gettóba zárva félt?

A látogatás...
pár csomag...

nem menti
gyalázatodat...

Magyarországon esett hadifogságba és a személyi kultusz éveinek szerencsétlen összejátszása folytán csak 1948. szeptemberében tért vissza, elfáradt, megtört emberként. A „fényes szelek fujdogálásának éveit” lekeste, (pedig, hogy készült rá) itthon is kezdődött a személyi kultusz, úgy érezte „a vastapsok orkánja túlhorsogja a líra őszinte szavát.”

Orosz nyelvtudását hasznosítva beiratkozott az egyetemre és tanári oklevelet szerzett magyar–oroszl szakon. A Műszaki Egyetemen lektorként dolgozott, amikor meghívták a Kőrbonctani Intézetbe. Az ott átélt élmények hatására írta meg Leonardo da Vinci emlékének ajánlott, már idézett Meditáció c. versét, amelyben önmaga számára is megadja a leckét: csak tetteink adnak örök életet, csak alkotásainkkal győzhetjük le a halált.

S az erőszakoltan visszafojtott költői véna ismét buzogni kezdett. A szülőföld adta az ihletet, Drégely vára hősi történetének 400 éves jubileumára négyrészes ünnepi verset írt. A jelen és a múlt összefonódik ebben a nagy versben, az egyszerű emberek mindennapi hősiessége, amellyel a munkát védik, arra lelkesíti a költőt, hogy ha kell meghaljon a népért, akiről énekel és az eszméért, amely versre tüzelte.

A vers fogadtatása egy zilipelt nyitott meg a költőben, a ki nem mondott, éveken át visszatartott gondolatok, szavak szinte áradtak belőle. A termékeny korszakot két kötet termése őrzi, az 1955-ben megjelent Feltámadás és az 1956-ban megjelent Hajnali viadal. E két kötet versei a nép ügye iránti hűségéről, az emberi haladás önzetlen szolgálatáról, az élet szépségei felé való mohó kitarulkozásról, minden rossznak szenvedélyes gyűlöleteről vallanak. A költészet értelmét veszti — mondja a költő — ha csak az író szívét melegíti, ha míg azt hiszi, „hogy lángot adott”, mások azt jéghidegnek érzik. „Mindenből új kell a kor emberének... a versből is!”, de a modernség nem eredményezheti azt, hogy a nép az értetlenség keserűségével vádolhassa a költőt: „belőlem robbant a világra, de nem nekem beszélt.”

A személyi kultusz elleni harc, a bal és jobboldali hibák, amelyek a párt akkori vezetésében mutatkoztak próbára tették Jobbágy Károlyt is, és versei bizonyítják, hogy a pártos, a munka lényegét-nehezét kereső és vállaló kommunista költők táborába tartozott, akik felelősséggel keresték a helyes utat. „Mikor a nagy teher alatt /nyögnek a feldobálólok, /ugrasz-e költő? – hogy magad /tartsd oda újra vállad. /Vagy azt mondd: „Ez kényes /ügy, nem tipikus jelenség...” **Mellettünk állsz csak, vagy velünk?** /...vagy lesed a szerencsét? /Itt nincs kivétel! Egy brigád /a hazád, ez az ország. /Vagy véle állod viharát, /vagy szüksége se volt rád.”

Hosszabb szünet, hat évi hallgatás után Hó és Nap címmel új kötettel jelentkezett. Már a kötet címe is kifejezi az ellentétek örök összekapcsolódását, a forráságot, amely oly sokszor átjárja a költőt, és azt a jejes közönyt, amely néha körülveszi, „a fényt ami rám hull s a sötétséget, aminek időnkint neki kell vágni.”

Hovatartozását ebben a kötetben legszebben a „Hajnali részegség egy józan korban” című versében mutatja meg, amikor az ébredő Pest egyszerű, munkába induló emberei láttán így ír:

S most jöttem rá a férfikorba érve,
hogy lassan, lassan, bizony negyven éve,
ezen a földön, hol éltem s szerettem,
hol annyit vívtam s annyiszor botoltam,
ilyen hajnali álmos embereknek
a vendége voltam.

A mohó valóságsozmj, a szeretet és szépség keresése, a dolgozókkal való testvérisülés vágya vezetik tőltát ha a Salgótarjáni Üveggyárról, vagy utazásai során a mongol pusztaságok végtelenségéről, a pekingi buddhista templomok furcsa csodáiról, Bécs, Linz történelmi emlékeiről, lengyelországi vagy krakkói látomásairól, Prága szépségeiről, vagy akár saját életének sokféle örömeiről, hisztó szomorúságairól dalol. Az emberi sorsok fáradhatatlan kutatója: „Többet akarok tudni én /rólatok, mint mit magatok /őszintén elmondani tudtok” – mondja, s ha időnkint rá is tör a társtalanság érzése, amikor magányo, légtornásznak érzi magát, hittel vallja: „... így szép az élet, ha a mélység /felett magasság tör égbe.”

Háló nélkül c. kötete 1965-ben jelent meg. A költő megfogalmazása szerint kötetének mondanivalója elsősorban etikai, s a „Vadak közül a szelídekhez” c. versében csúcso-sodik ki. Azt mondja el benne, hogy az érzelmek nemesedése lassúbb folyamat, mint az ész kiművelése vagy a gazdasági fejlődés. De a vers, amely a lélek egyenlete, kötelessége, hogy emberséges életre és közösségi gondolkodásra nevelje az embereket. Így fejezhetik ki a „szótlan milliók” a költő szaván keresztül érzelmeiket, adhatnak hangot báratuknak, örömeiknek.

„En nem élhetek átszűrt, desztillált /világban, míg az, kinek verset írtam /körültekint és harcra-készen áll,,,” – mondja A légkör peremén c. legújabb verseit tartalmazó válogatásában. Egy közéleti gondolkodású és beállítottságú költő programnyilatkozata is lehet ez. S Jobbágy Károly, aki a mai magyar irodalom egyik legáldozatosabb propagátora is (bátran nevezhetjük az író-olvasó találkozó országos rekorderének) megfogadva Babits tanácsát „akinek szép a lelkében az ének, az hallja a mások énekét is szépnek” elsősorban a kortárs irodalmat népszerűsíti, hiába érzi, hogy „Túl a lírai koron” a hajdan lobogó lángból – csak porázs maradt. Az olvasó behajtva válogatott verseinek gazdag gyűjteményét úgy érzi és kívánja is, hogy a „Harc” győzelmes lesz, érdemes a költőnek a sírig énekelni és hitének megvalósításán munkálkodni:

Jó lenne hinni: a halál
mikor a testet általlépte,
a mű, a vers helyébe áll
s toronyként nő az öröklétbe.

CSUKLY LÁSZLÓ

Kunzabó Ferenc: A hegy alatt

Néhány – folyóiratokban publikált – riport, szociográfiai cikk után jelentkezett Kunzabó első „regény”-terjedelmű írásával. Kötete, **A hegy alatt** c. riportregény is szociográfáló tevékenységéből nőtt ki.

A szociográfia a tényszerű társadalmi környezet, helyzet felfedezésére vállalkozik, benne az ember is a tárgyi kapcsolatok, összefüggések része, eleme, ahol tenát állapotában s nem sorsában mutatkozik. Éppen ezért „tárgyasítható”, ezért lesz – az elbeszél emberrel szemben – a helyzet, helyzetsorok meghatározottja.

Határműfaj a szociográfia: a mai életet, életformát, napjaink társadalmi emberének viszonyait közvetlenül fedezi fel, tárja az olvasó elé. A közvetlenség ugyanakkor a szépirodalmiság korlátja, ha a felfedezett új valóságtények „nem elbeszélők”. A szociográfiából tehát akkor vezet út a szépirodalomba, ha emez témaként kezeli a riport tartalmát adó életanyagot.

A szépirodalmi ábrázolás a riport tartalmának közvetett megformálását tételezi fel, hogy a „poézis első tárgya”, az ember akként jelenjen meg, hogy – tudatosan vagy nem tudatosan – magára vonatkoztatta az őt övező, meghatározó viszonyokat, úgy jelenjen meg, mint a „társadalmi viszonyok összessége”. Ehhez pedig életsors ábrázolás szükségesítettik.

Nyilvánvaló azonban, hogy a riportból kinövő szépirodalom formailag is mutatja a változást. Ez az alkotónak tárgyához való megváltozott viszonyát tükrözi, érezteti, hogy a téma „non fiction”.

Közismert példára – Sánta Ferenc Húsz óra c. regényére – hivatkozhatunk, amelyben az író helyzetet tár fel életsorsok példázatával, de a hősök törvényei a helyzet kényszere folytán világosodnak meg. Ez formailag úgy jelenik meg mint a formáló tevékenység „történetének” objektívációja.

Ezt az utat választja riportregényében Kunzabó is.

Már könyve Mikszáthtól vett mottójában előlegezi, hogy nem hagyományosan elbeszélést ír, jelzi a formai kísérletezést is.

Mikszáth a következőképpen vélekedik arról az elbeszélő irodalomról, amely a „hétköznapi életből meríti tárgyait”: az a „hírlapírói riport felé megy előre”, afelé a műfaj felé, amely „legközvetlenebb

rajzolata a valóságnak, s azon felül szabad és független a szabályoktól”. Érdekes azonban okfejtése egy korábbi részletét is idézni, hogy tisztán álljon előttünk a mottó lényege: „... még most is sok a mesterkéltég benne (ti. a hagyományos regényben), s a cselekmény szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében a csináltság erősen érzik. Az olvasó első tekintetre észreveheti a tölténet kompozícióján s anyagán az író kezét és izlését, holott csak a kidolgozáson és fölfogáson volna szabad éreznie.”

Az elmékedés a valóság tényeinek, de tendenciáinak is közvetlen tudomásulvételéről illetve annak „rajzolatáról” szól, azaz a tevékeny formáról és a formáló tevékenységről.

A probléma most már úgy vetődik fel, hogy Kunzabó mit kezd a választott mércével?

A „szabályoktól” való „függetlenség” – paradoxon – szembetűnőve teszi az író kötöttségét. A riport adott helyzetre épül, annak keresztmetszetét adja anélkül, hogy – mint Mikszáth mondja – a hősök életfolyamatából „kénytelen volna többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván.” S ezen a ponton talakszik elő az író „szabadsága” ill. kötöttsége: az anyag – mely adott formában létező – az esztétikai átváltoztatás, „kidolgozás”, az átképzés, „fölfogás” révén a közvetlenből a közvetettebe lendül át. Konkrétabban: a helyzetelemzés, feltárás viszonyok feltérképezése úgy, hogy a helyzetben rejlő feszültség, dinamika által kikényszerített írói viszony az alkotás döntő mozzanatává válik.

A kézenfekvő megoldás: ha az író maga is „jelen van” a műben – mint Kunzabó könyvében – szemlélő, majd vitapartner, végül cselekvő résztvevő lesz. Ezeket a fokozatokat az életanyag kényszeríti ki, amely azután szerkezeti – fejezeti – határokat szab a műben.

Az expozíció története szokványos: a téma megtalálásának körülményeit az ösztövről szokványostól irtózó riporteri magatartás megmutatásával együtt mondja el. Csak ezután szab fejezeteimet, jelezve, hogy igazodik anyaga törvényeihez. Egyben jelenléte is „háttérbe” szorul – tájékozódó, szemlélő lesz – a formálásban van csak jelen: alakok monológjaiból rakja össze az előzményeket, a megjelenése előtti történetesort. A monológok egy-egy erkölcsi – s nem esztétikai érte-

lemben vett – jellemet körvonalaznak, az alakok közvetlen „érdekeltségei” arányában tartalmaznak egyéni indulati, érzelmi elemeket is. Mégis „irányítottak” fordulatai – bár nyílt írói kérdés nem hangzik el – éreztetik az író érdeklődésének irányait. Az alakok vélekedéseiből emberi differenciáltságában tárul elénk a különös mikrovilág egy szelete, annak az eseménynek az előzményei, amelyek felforgatták a mindennapi élet mechanikus rendjét, amelyek – akarva-akaratlan – magukat az „érdekelteket” is emberi viszonyaik számbavételére készítették.

Az író azonban mélyebbre lát, látja a társadalmiság rejtett mélységeit, ezért indul környezeti vizsgálódásra. **A hegy alatt** az „originál” elmaradottság állapotát leli meg. A vegetatív „életörömök” birodalma ez, riasztó tenyészet, megfeneklett emberi sorsok rezervátuma. Ez a környezet „dobta ki” a tragikus sorsú Vámos Icót, s ez húzza vissza. Közvetetlen azok az előítéletek, amelyek **A faluba** kerültek sajtójai, amelyek másrészt **A múlt** továbbélő beidegzettségei, anakronisztikus kötöttségei.

Egymás után bontakoznak ki a megnyílt lehetőségekkel élni nem tudók, a megfeneklettek és a mindennapokban helytálló alakjai igazai és sérelmeik és vélt igazai és vélt sérelmeik vonzásában, míg az író eljut a feloldásig, az **Élők között** a cselekvést vállaló élőkig.

Mindez abban az új forma-esztétikum-ban, amelyre korábban már utaltunk! A szemlélődő író A hegy alatt c. fejezet-től vitapartnerre válik. Ekkor fogalmazza meg műve alapkérdését is: „hogyan tudtak maguk huszonkét évig itt maradni?” Ezt a kérdést jelképezi a megdőlt kapu-oszlop kidöntését szorgalmazó konoksága is; a jelen fölé árnyolú megkövesült múlt-ról van szó, a szövevény gyökeréig hatólásról. Mindez egyértelművé teszi, hogy az író tudatosítóként van jelen a regényben: „kívülről” jött, „kívül” maradó mozgató, aki az életanyag és a művészi gondolatosság ellentéteiből építkezve hozza létre a formai-szemléleti egységet. A személyes és az objektív, a lírai és az epikai ötvözésének és ütközéseinek vagyunk tanúi – ütközéseinek is, mert az objektív néhol naturalisztikus közvetlensége rátelepszik a líraira. Jele ez annak is, hogy a közvetlen előbeszéd „irodalmi” megemeléséről – a mű egészét tekintve – aligha beszélhetünk.

Első kötetről lévén szó, határozott írói profilról még nem beszélhetünk. Kunszabó Ferenc riportregénye az elbeszélés „változása” vonzásában írt kísérlet. (Új Termés. Magvető. 1968.)

DANYI GÁBOR

A Salgótarjáni Kohászati Üzemek száz éve 1868-1968.

1967 tavaszán Salgótarjában tartotta vándorgyűlését a Magyar Történelmi Társulat. A gyűlés fő témája az üzemtörténet-írás volt. Az előadások foglalkoztak az addig megjelent üzemtörténeti munkák általános értékelésével megállapítva ezek legfontosabb hiányosságait, melyek abból adódtak, hogy ezek a művek egyrészt elhanyagolták a földrajzi-társadalmi környezettel való kölcsönhatások ábrázolását, mechanikusan ötvéve az országos történeti fejlődés sémáit, másrészt elaránytalanodtak és így vagy túlnyomóan műszaki, vagy közgazdasági vagy munkásmozgalmatörténeti jelleget öltöttek. Szükségesnek tartotta ezért a vándorgyűlés vita-indítójának előadója, hogy a gyártörténet komplex módon kerüljön feldolgozás-

ra, de nem műszaki, munkásmozgalmi, közgazdasági stb. hosszmetsetek párhuzamos egymás mellé állításával, hanem kimutatva a nagy horderejű gyári, iparági, helyi és országos események keltette hullámok hatását, visszaverődését az üzemi tevékenység minden területén, felhívni így a figyelmet az üzemnek, mint egyszerű termelési és társadalmi szervezetnek kettős kötődésére, arra, hogy az üzem az egész ipari strukturának és a tőjnek szerves része.

A vándorgyűlésen elhangzottak különös aktualitást kapnak most, amikor éppen egy Salgótarjában megjelent üzemtörténeti mű értékelése a feladatunk. Igaz ugyan, hogy a munka megírása jelentős mértékben a vándorgyűlést megelőző

időszakra esik, s így az ott elhangzottakat a szerzők csak korlátozott mértékben vehették figyelembe, a mű elemzése mégis alkalmas lehet arra, hogy konkrét példán szemlélhessük az üzemtörténeti munkával szemben támasztott követelmények megvalósulását és így hasznos tanulságokkal szolgálhassunk a későbbiekben készülő gyártörténetek szerzői részére.

A Salgótarjáni Kohászati Üzemek (korábbi néven a Salgótarjáni Acélárugyár) 100 éves jubileumára megjelent kiadvány (Összeállította: Lizsnyánszky Antal, Hortobágyi András, Erdős István, Csabai József, készült a Nógrád megyei Nyomda salgótarjáni üzemében, mindössze 500 példányban) 200 oldalon foglalkozik az országosan is jelentős üzem múltjával és jelenével. Az 1945-ig eltelt korszak szerzője bemutatja az alapítás körülményeit, az 1868. augusztus 21–22-én alakult Salgó-Tarjáni Vasfinomító Társulat első lépéseit. Kirajzolódik szemünk előtt, hogyan készítették elő a gyár megindulását, látjuk az első gépeket (melyekből egy még ma is üzemben van), felsorakoznak előttünk az első munkások, kiknek névsora rendkívül érdekes nemzetiségi összetételt mutat. Az 1870-es évek közepe táján nagy minőségi javulást eredményezett a Siemens–Martin rendszerű acélgyártó kemencék bevezetése. Ez is közrejátszott abban, hogy a termelékenység nőtt és így az 1873 utáni válság ellenére 1874–75-ben nyereséges volt a gyár. Újabb jelentős előrehaladást hozott 1881-ben a salgóbányai fogsavasút üzembehelyezése. Az első korszak kapcsán ismerteti a szerző a gyári kolónia, valamint a kórház létrejöttét és az olvasóegylet alakulását, (mely 1978-ban ünnepelhetné 100. évfordulóját). Felsorolja végül azokat a nevezetes személyeket, akik valamilyen kapcsolatban álltak a gyárral és a hazai műszaki tudományos életben ill. üzemi gyakorlatban jelentőset alkottak.

Az első évtized ismertetését követően a szerző beszámol az új gyártmányok bevezetéséről. Ezek sorában a legjelentősebb az 1879-től gyártott tengely, majd később a huzal és a szeg. Döntő jelentőségű lépést jelentett az üzem életében a Rimamurány-völgyi Vasmű Egyesülettel végrehajtott fúzió, melynek eredményeként alakult meg a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság. Kimerítő részletességű beszámolót olvashatunk ezek után arról is, hogy a gyár fejlődésével járó koncentráció a lakosság körében za-

vart okozott és nagyon sokan kivándorlásra szánták el magukat. Külön fejezet foglalkozik a század első éveivel, majd az I. világháború és a forradalmak korszakával, a gyár dolgozóinak a Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységével.

Aránylag röviden foglalja össze a mű a gyárnak a két háború közti történetét. Igaz, műszaki szempontból jelentős fejlődés nem következett be ekkoriban, talán a Rimagil hegesztőpálca gyártásának a bevezetését érdemes említeni. Ugyyszólván semmit sem olvashatunk a Horthy-korszak munkásmozgalmáról, ebben azonban nyilván az is közrejátszik, hogy a Részvénytársaság vezetőségének a munkásság megnyerését célzó intézkedései (lakótelepépítés, új iskola, sporttelep stb.) a munkásmozgalom alakulását kedvezőtlenül befolyásolták.

A felszabadulás utáni korszakkal foglalkozó rész többek közreműködésével 11 fejezetben mutatja be a gyár életének legutóbbi 23 évét, a hősi küzdelmet, melynek eredményeként a nagyrésztben leszerelt gyár 1945. év első napjaiban megkezdte munkáját, a mozgalmas éveket, az első 3 éves terv teljesítéséért folytatott kemény harcot. A gyár, mely 1946. óta működik állami kezelésben, 1950-ben vette fel a Salgótarjáni Acélárugyár nevet. Külön fejezetet szentelnek a szerzők a párt- és mozgalmi szervek, valamint az ifjúsági szervezet ténykedésének: Beszámolnak arról is, hogy 1956 előtt sem történt komolyabb fejlesztés, a gyár vezetőségének az energiáit ekkoriban a felülről ütemezett versenymozgalom szervezése, a munkaintézés növelése, a normarendezés, a békekölcsönjegyzés kötötték le. Az ebből adódó belső ellentmondásokról csak az ellenforradalmat követő konszolidáció szabadította meg a gyárat. Az új korszak legjelentősebb beruházása, a 30 milliós költséggel létesített hideghengermű 1961-ben készült el és ez is fontos szerepet játszott abban, hogy az üzem exporthálózata jelenleg már 76 államra terjed ki.

A befejező részek a gyár jövőjét viliantják fel, említést téve az acélöntöde és huzalmű rekonstrukciójáról, a Dexion-elemek gyártásáról és a földgáz bevezetéséről.

A mű tartalmának rövid áttekintése azt mutatja, hogy a szerzők igyekeztek az elmúlt száz évre visszamenően a gyár fejlődéséről minél sokoldalúbb képet adni. A mű elkészítése során felmerülő alapvető hiányosságok következtében

azonban igyekezetük nem mondható maradéktalanul sikeresnek. Így az a tény, hogy az államosítás előtti korszak történeti vonatkozásainak elsődrendű forrásanyagaként egy 1906-ban megjelent művet használt a szerző és egyáltalán nem merített semmit a részvénytársaság nagy mennyiségű és értékes levéltári iratanyagából, azt eredményezte, hogy a történeti visszapillantás túlnyomó részében saját szakmai ismeretein alapuló műszaki-történet jelleget öltött, mely a nem kifejezetten szakember-olvasó számára aránylag nem sokat mond. Különösen a Horthy korszak történetének hiányosságai vezethetők vissza a ki nem elégitő forrásfeldolgozásra. A gyár termelési és értékesítési tevékenységére, az ország ipari életében betöltött fontos helyére, a többi ipari és egyéb gazdasági szervekkel való összefonódottságára vonatkozóan nemcsak a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. iratanyaga hanem a vállalat bankári szolgáltatásait elsősorban ellátó Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a fináncokke egyik hazai vezető intézménye, valamint a gyárral szoros együttműködést kifejtő Weiss Manfréd művek iratanyaga is sok értékes adatot szolgáltathatott volna. A Tanácsköztársaság korszakának vizsgálatánál első forrásként használhatta volna a szerző a Párttörténeti Intézet archívumában őrzött ún. TAGYOB anyagot, melyet a Tanácsköztársaság bukása után állítottak össze ugyan és így az ellenforradalom szemszögéből értékelték az eseményeket, mégis nagyon sok használható adatot örökítettek meg erről a hősi korszakról. A munkásság helyzetére és mozgalmaira vonatkozóan pedig a Vasas Szakszervezet, illetve a Magyar Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének ugyancsak a Párttörténeti Intézet archívumában fellelhető iratai nyújthattak volna adalékokat. De még a megyei levéltárban őrzött salgótarjáni polgármesteri iratok is sok adatot tartalmaznak az acélgyár múltjával kapcsolatosan. Ezúttal nincs lehetőség mindazoknak az érdekes és jelentős adatoknak a felsorolására melyek a levéltári anyagok fáradtságos, időtrábló, de feltétlenül el nem hagyható elemzése révén gazdagíthatnák a könyv anyagát. Csak érzékeltetni kívántuk, hogy miként lett volna elkerülhető az, hogy a történet folyamatosságában mutatkozó hézagokat a szerzők egyes aránytalanul elnyújtott részekkel egészítsék ki (ilyen pl. az álta-

lános kohótörténet szakkönyvbe illő részletességgel nyolc oldalon ismertetett vázlat) vagy az, hogy egyes, az egyébként is meglévő tartalmas, színes függelékben is elhelyezhető témákat a történeti részben, vagy akár külön fejezetben ismertessenek. (Ilyen pl. a nevezetes szakemberek felsorolása, a műhelyek berendezésének részletes ismertetése, vagy pl. az 1944. évi lavinaszerencsétlenség részletes leírása az áldozatok névsorával.)

Az említett arányeltolódások azonban részben már egy másik hiányosságra, az egyrészes szerkesztői koncepció hiányára vezethetők vissza. Ez különben jól megállapítható a mű szerkezetéből is: az egyes fejezetek rendkívül eltérő méreteiben igen különböző volumenű témákat ölelnek fel. Találunk kétoldalas fejezeteket is, de ennek a tíz-, sőt húszszorosra is akad. Továbbá az első részben számozott, precíz fogalmazású címek a második részben pedig számozás nélküli, szubjektívabb jellegű címek sorakoznak. Ez természetesen nem lényeges kérdés, de szintén arra utal, hogy a műnek nem sikerült megvalósítania a vándorgyűlésen elhangzott célkitűzést, mely az üzemtörténeti művek egyrészes koncepció alapján készülő komplex jellegű hangsúlyozta ki. A műszaki-kezelési-kezelési-szociológiai szakképzettségű munkatársak egy történész szakavatott irányítása mellett a rendelkezésre álló forrásanyagok minél teljesebb felhasználásával sokkal jobban biztosították volna az országosan számottevő évforduló méltó megünneplését és ugyanakkor jelentősebb mértékben járulhattak volna hozzá hazai gazdaságtörténeti irodalmunk gazdagításához.

A sok lelkes igyekezet és fáradtságos munka azonban így sem hiábavaló, s így, annak ellenére, hogy a kivitelező salgótarjáni nyomda a meglehetősen nagyszámú sajtóhibával és a egyes színvonalú kéomellékletekkel a feladathoz nem nőtt fel a kívánt mértékben, a mű az elmúlt száz év lelkesítő nagy eseményeinek és tanulságos hétköznapjainak megörökítésével említésreméltó helyet érdemel és alkalmas arra, hogy minél többben ismerkedjenek meg általa a jubiláló salgótarjáni üzemmel.

SCHNEIDER MIKLÓS

Jubileumi kiállítás

Népünk nagy történelmi évfordulóira emlékező rendezvénysorozatot Salgótarjánban „Az őszirózsás forradalom és a Népköztársaság időszaka Nógrád megyében” című kiállítás nyitotta meg. A megye történetének fontos állomását bemutató kiállítás 1968. október 20-án nyílt meg reprezentatív környezetben a József Attila Megyei Művelődési Központ üvegcsarnokában. A kiállítás időpontja is megfelelő, az ünnepségek sorozatában úgyszólván indító volt. A milliő és az időzítés jó párosításához kapcsolódott a rendezés eddigi ilyen jellegű kiállításoknál jóval magasabb színvonala. A kiállított dokumentumok konstatálását, szemlélését nem bízták a tárlatlátogatóra, a kiállítás jelentőségét méltató bevezető után a kiállítás rendezői biztosították a szakszerű tárlatvezetést, biztosítva, hogy a kiállított dokumentumok mögé betekinthessek a látogatók. Az ismeretszerzés több dimenziós csatornáinak együttes alkalmazása, vagy ahogy azt a népművelésben mondjuk komplex módon való felfogása jó tapasztalatot adott, hasznos tanulságot nyújtott más alkalmakra is.

A kiállítás készítői rendkívül nagy tényanyagra támaszkodva, a válogatás lehetőségével élve gazdag tartalmú gyűjteménnyel lepték meg a tárlatlátogatókat. Most látjuk talán első ízben a mintegy 4 éve előretörő helytörténeti kutatómunka eredményeit. El tudták kerülni a korábbi időszakban kísértetiesen megnyilvánuló helyi adathiányt az országos dokumentumok egyszóvalú bemutatását. A szerkesztők gondos munkája nyomán olyan dokumentumok, sajtócikkek, illusztrációk, reprodukciók kerültek táblókra, amelyekkel még a történettudomány megyei kutatói sem találkoztak.

A kiállítás új színfoltját képezi feltehetően a nógrádi korabeli sajtó, a helyi szociáldemokrata újságcikkek állásfoglalásainak bemutatása országos kérdésekben helyi problémákban. Újszerűen hat, az eddig még megyei nagyközönség előtt sem szereplő korabeli filmhíradó bemutatása. Jó néhány dokumentum, fénykép — pl. a gyermekmunkásokról szóló kép — az országos múzeumok adattárában sincsen meg. Feltehetően, kiállításukkal a rendezők meszse túlmutatnak a megyei kereten.

A jelentős előkészítéssel tető alá hozott kiállítás tartalmára vonatkozó ész-

revételeknél is az elismerés hangján kell szólnunk. A munkásmozgalom periodizációjának megfelelő szerkezeti telepítés alapjaiban helyes. Külön érdeme a kiállításnak, hogy nagy gondot fordít a monarchia rendszerében bekövetkező változásokra, utal a bomlás folyamatára. Tényanyagának felsorakoztatásával segítséget nyújt a magyarországi imperializmus sajátosságainak felismerésére. Jól sikerült a munkásosztály élet- és munkakörülményei, s különösen az olcsó gyermekruha kihasználásának bemutatása. Az első világháborúról a munkások, parasztok részvételéről, lelkesedéséről az ellenforradalmi propaganda 25. évén keresztül csak elismeréssel beszélt, elhallgatva, hogy az első útközetek, az első tél, a rossz felszerelések hamarosan megtépték a mesterségesen felszított nacionalista hangulatot. A vereségek, veszteségek elmélyítették a század-fordulón kialakult válságjeleket. A táblókon elhelyezett anyagok szemléletesen mutatják a megye veszteségeit, az elégedetlenséget.

A frontokon kialakult barátkozások és különösen a Nagy Október hatásaképpen Magyarországon, tovább nőtt az ellentét az uralkodó osztály és az elnyomottak között. A táblókon elhelyezett dokumentumok többek között az acélgári munkásság sztrájkja, a kisterenyei asszonyok békegyűlése szemléletesen bizonyítja, hogy Nógrád is felzárkózott a megmozdulásokhoz. Sikerült bemutatni, hogy miért járt élen vidéki vonatkozásban az események elsősorában az iparmedence koncentrált munkásosztálya. A bányászok, vasasok tüdős harca nyomán a logikus vonalvezetés viszi el a tárlat nézőjét a történelmi sorsfordulóhoz az első polgári forradalomhoz.

A kiállítás jelentős értéke annak bemutatása, hogy a győztes polgári forradalom sem söpörte el a reakciót. Az új hatalmi és igazgatási szervezetekben gyűlekezett a régi rendi képviselet, erőt gyűjtött, új támadásra készült. A nemzeti bizottságokban megbúvó erők tevékenységét tetemre hívott sajtóanyag jól szemlélteti. Érdekes adatokat közöl Somlyó József tevékenységéről, aki burzsoá politikus léttére szociáldemokrata szervezetekben is tevékenykedett. Jól időzített és jól exponált a KMP megalakulásának, tevékenységének bemutatása, az országos szervezkedésben való részvétel, a KMP központja vezetőinek szereplései. A ki-

állítás hasznos adalékot ad, a legújabbkori kutatások tükrében a januári véres eseményekről, arról, hogy hogyan hamisították meg azok valódi tartalmát az ellenforradalom évében, és hogyan került át még egyes munkás tudósításokba is polgári értelmezésű közlés. Különösen értékes annak bemutatása, hogy ezekben a napokban sem a bányák, üzemek szocializálásáról van szó, hanem a munkásellenőrzés jogáról. Több tényanyag mutatja be – ahol helyi anyag nincs, ott országos – az utat az első proletárdiktatúrához. Több megyei személyiség útjának felelevenítése jól példázza, hogyan próbálják a különböző szervezetekben a burzsoá befolyását fenntartani. A kiállítás szerkesztői a KMP megyei szervezetei megalakulásáról csak vázlatos képet mutatnak, hiszen erről újabb kiállítás ad

majd képet. A Tanácsköztársaság első napjainak felvillantása, Bóna Kovács Károly festménye jól reprezentálja az első proletárdiktatúra fogadtatását

A kiállítás rendezői megszervezték az iskolák, népművelők, társadalmi vezetők látogatásait. S hogy néhány problémát is említsünk: talán több gondot kellene fordítani a szakszerű ügyelet megszervezésére, a dokumentumok épségének megőrzésére. Jobban kell majd ügyelni a képek és szövegrészek elhelyezésére, hogy a nézők valamennyi dokumentumot el tudják olvasni. Tovább kellene javítani a tablók külalakját. Több színes fotó, kézirát, vagy reprodukció még vonzóbbá tenné a kiállítást.

MOLNÁR PÁL

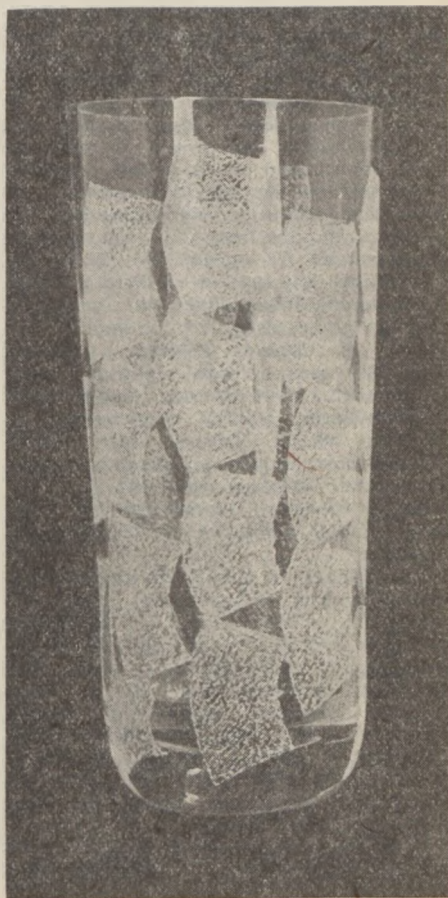
Üvegművészeti kiállítás Salgótarjánban

Gyermekkori játékaink féltve őrzött kincse a színes üvegcserep volt. Falusi gyerekek nemcsak játékot helyettesítő pótlás, hanem akkori szépségeszményeink legrangosabb hordozója is. Valóban az emberiség gyermekkorában már közismert legszebb és legnemesebb „mű” anyag, napjainkban, a műanyag korában is, sok tekintetben utólérhetetlen példakép.

Csak többszázados ismerkedés után, nagyon lassan árulja el belső törvényszerűségeit ez a könnyen engedelmessé váló és nagyon ellenálló, a tüzet, a fényt keletkezésével magába záró szilárd folyadék. Történelmi megjelenése óta az építészet jelentős eszköze. Jelenünkben általa vált lehetségessé a tér újraalakítása, minden jelentős változás az építőművészetben. Jelentősége nemcsak hasznossága, hanem kormeghatározó szerepe szerint is igen nagy.

Napjainkban igen nagy szerepe van a látáskultúra, a művészeti ízlés fejlesztésében az iparművészetnek. Az idetartozó üveg művészete, az ízlés leghatásosabb, legtapintatosabb nevelője lehetne, ha nemcsak egyéni dísz tárgyként, hanem nagy szériában készített üveggént is esztétikus és elterjedt lenne.

A salgótarjáni József Attila Művelődési

Központban az I. Művészeti Hét alkalomból, a város arculatát legjobban meghatározó üvegművészeti kiállítást láthatunk. Örömnünk igen nagy, mert csak nagyon elvétve van alkalmunk színvonalas üvegművészeti bemutatót látni. A kiállítás üvegművészetünk fejlődésének biztató lehetőségeire hívta fel a figyelmet és újra reménykedünk, hogy a látottak nem maradnak egy bemutató keretei között. A műtárgyak beszédes bizonyítékai annak, hogy mögöttük jó képességű tervezők állnak, akik ha néha akadozva is, tudják, mit akarnak, képesek napjaink tárgyi kultúráját magas színvonalon produkálni. Vagyis a tarjáni kiállítás újabb állomás eredményes centrum, a szocialista tárgykultúra elemeinek alakításában.

Az öt kiállító: Erdei Sándor, Gritz Viktor, Mánczos József, Takács Géza és Váradiné Prunner Gabriella a Salgótarjáni Öblösüveggyár tervezői, sikeresen vizsgáztak. Kérdemelték, hogy a közönség elismeréssel szöjljön róluk. A művészek a muszlinüvegtől a nehéz kristályig az anyag minden ismert lehetőségét kihasználták, bemutatták. A metszés és vésés technikájával vagy anélkül, az erőteljes vasos formanyelv, a lehetőleg könnyedség és a színek, egyaránt nagy szerepet kaptak alkotásaikban. A színes üvegorozítás, a biedermeierben már alkalmazott überfang új változatai is megjelentek. A legtöbb az öblösüveg, de nincs kifejezetten dekoratív üveg. Technológiai felkészültség, az anyag ismerete, egyszerűség, az optimális funkcióra való törekvés jellemzi a kollekció nagyobb részét. Váradi Jánosné tisztán fogalmazott, mértékertőan finom forma és színvilága, méltán megérdemelt elismerést aratott. Takács Géza munkái között, több nagyon jó, szakmai bravúrral készült műtárgy található.

Ez alkalommal iparművészeink közül, Erdei Sándor alkotásait elemezzük részletesebben.

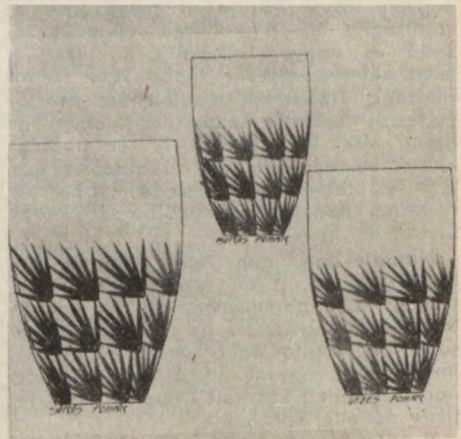
Erdei Sándor a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban érettségizett, ahol Bátorfi Júlia, kiváló tervező és pedagógus tanította. Előzőleg a Salgótarjáni Öblösüveggyárban iparitanuló, a gyár küldi művészeti középiskolába. Itt a salgótarjáni üvegeket évtizedekig tervező, Mánczos József Munkácsy-díjas iparművész volt a mestere. Az első igazán értékes impulzusokat tőle kapta, ma is hálaival és elismeréssel beszél nyugdíjba vonult első mesteréről.

A kutató alaposágával, a művészt jellemző szenvedélyes hivatásszeretettel

foglalkozik Erdei az üveggel. Ismerkedésünk első mondatai is valahogy így hangzottak: még sok a másolással eltöltött idő, a régi formákkal, vágatokkal, dekorációval a termelés folyamatos biztosítása, de az új mechanizmus más jótékonyan érezteti hatását, több idő jut a tervezésre. Legjobb munkái ez évben készültek.

Társaival új szint, magas művészeti igényt, a gyökeres megújulás gondolatát hozta az üvegyiparba. Az új látásmód egyszerűsödést, az anyagszerűség érvényesítés eredményei zártabb, szerkezetesebb dekoráció nélküli formákat teremt. Tevékenységük mélyen érinti az ipari tömegtermelés esztétikai szintjét, gazdaságosságát is, mert ez az üveg lényegesebben egyszerűbb előállítását és megmunkálását is jelenti.

Erdei Sándor készletei, különféle kristály kelyhei, színes és maratott technikával készült vázái, poharai, fátolyüveg kancsói az új igények kifejezői. Munkáival, mint az üveg lényegének értője, ügyes tervezőként mutatkozott be. A művész rajzi, formai, technológiai, történeti, esztétikai ismereteit egyesíti művében plasztikus egésszé. A formai együttlátás is nagy feladat, nemhogy minden más lényeges tényező figyelembevételével. Hosszú és fáradságos út volt amíg eljutott a tiszta léptékarányokhoz, a terek, vonalak, díszítőelemek helyes ritmusához, a célszerűség és gazdaságosság optimális lehetőségeihez. Zavarta a naponta látott, elavult formanyelv, a divat, a felújított historizmus.

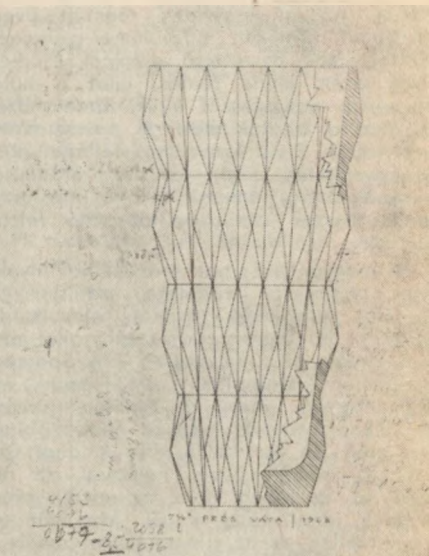

A most bemutatott kancsója, öntőüvege színe és a fátüveg anyagszépsége szerint érdekes munka, de barokkos formái, proporciói még kifogásolhatók. Egyik pohár-sorának díszítései sem elég szervesen és indokoltan kapcsolódnak a formához. Míg egy másiknál a dísz ugyan segíti a szerkezetességet, de zsúfoltsága elnehezíti a megjelenítést. Igaz, az utóbbi időben életerős ornamens világszerte sem született, a mintát az üvegnél inkább a fény-árnyék jó kihasználása adja. Sikeresnek mondható az a pohár szériája, kancsója, ahol a díszítő megoldás a szigorúan geometrikus formarendhez igazodik. Erdei Sándor a legfontosabb valóságigényt elégíti ki, amikor pohárszériákat készít. Nem véletlen, hogy annál a készleténél éri el a legnagyobb formatisztaságot, amely díszítés nélküli, és itt találja meg legjobban a nehézség elkerülésével az imponáló masszívuság érzetét. A célszerűség messzemenő figyelembe vétele az, amikor gondol a korszerű tárolás követelményeire, amikor egymásra toryozható és kristályosan tisztón csillogó poharakat tervez.

A készletek még nem egészen kiépítettek, a lépték még elég kicsi, de a poharak, vázák, kelyhek, előbb zengő üvegek és csak azután tárgyak, és ami már megszületett az választékos, összehangolt. Mesterségbeli tudásának, puritán szellemének erősödését jelzi az, amikor maratott kelyhei, poharai, zuzmarásan és csipkésen finom díszítéseit az üveg anyagába viszi át.

Erdei Sándor felismerte és jól alkalmazza a színeket, az üveg tüztét, izzását, a fény villogását, a felületek játékának lehetőségét. Nem véletlenül talál rá egy munkájához kiválasztott színre. Színeivel teret épít, harsányon szól, de suttozni is tud vele. Pontosan tudja, melyek azok a mély színek, amelyek alkalmasak a súlyosabb megjelenésére, és hogy a könnyű drágaköszínek alkalmazása a leg-eredményesebb, hisz itt az anyag elnyelő erején át válik a szín igazán tevékenyvé.

Nagy tisztelője Erdei Sándor a múlt, de inkább a jelenkori muranoi hagyományoknak. E hagyományok többszáz évesek és volt idő, amikor a Murano szigetén dolgozó üvegfúvók munkái, az ott készült díszüveg ára Raffaello festményeivel vetekedett. A jó hagyománytisztelést a továbbfejlődés életetője. Néhány éve egy velencei műhely meghívására Picasso, Cocteau, Le Corbusier és Arp terveztek itt üveget.

Az építészet minden korban a főépítő anyagaiból alakította ki díszítő elemeit. Napjaink építészetében, az üvegnek mint főépítő anyagnak felhasználási lehetőségeit, csak részben aknázták ki. Üvegművészetünk térelválasztó tervei, plasztikus üvegfalai, színesüveg kompozíciói, üvegszobrai, maratott és mélymaratott síküveg tervei nagyon figyelemre méltó próbálkozások. A sok irányú érdeklődés szakmai biztonságot, felkészültséget bizonyít, jó kompozíciós készségre utal. Az üveg tehetséges művésze, újabban az ipari formák mellett a természet adta kincsesházhoz is egyre bátrabban nyúl.

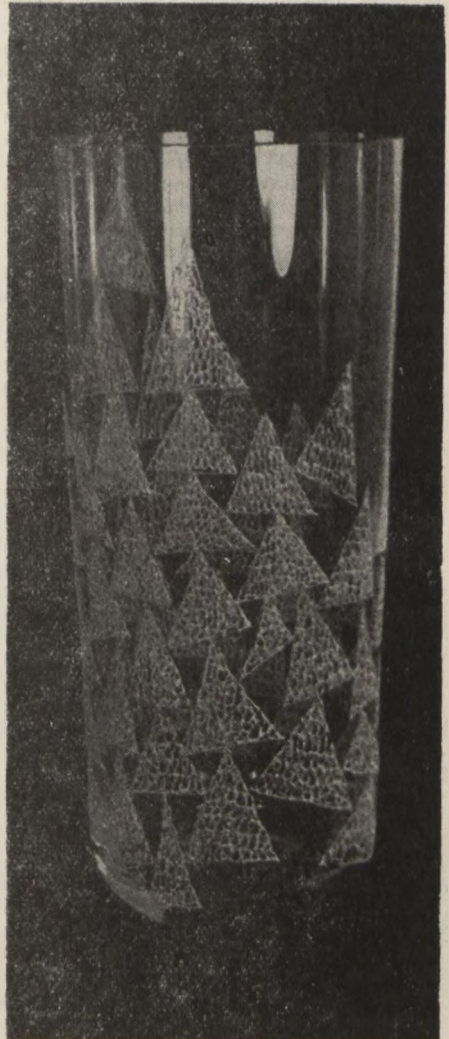
Az üvepipar fejlődése napjainkban nagymértékben képzett tervező művészeknek múlik. Ezért tervezőink felsőfokú továbbképzése halaszthatatlan feladat. A korszerű gyors fejlesztés érdekében célravezetőnek látszik, a központi tervezés fiatal tehetséges tervezők, mint Erdei Sándor, összevonása. Jó lenne az is, ha a szép üvegtárgy nem a nyilvánosság kizárásával készülne, ha rendszeresebbé, gyakoribbá válnának legalább a kiállítások. A gyár munkájának megbecsülését jelentené, a tervezést és a kereskedelmet is szolgáltató az Öblösüveggyár üvegműzeuma. Hát még milyen nagyszerű dolog

lenne, ha a hegyvidék régmúlt üveg-hutáinak termékeit múzeummá gyűjtenék. Ez nemcsak az utolsó alkalom és nem csak azért lenne fontos, mert a huta-technika reneszánszát éljük, hanem azért is mert a kutatók mesterei parasztembe-
rek voltak és e formakincs felhasználása is egyengetné a magyar üveg elismerte-
tésének útját, nemcsak a finn, dán, svéd,
cseh üvegek színvonalához való felzár-
kózást.

A magyar üvegipar termékeinek nyolc-
van százalékát külföldre szállítjuk. A
külföldi kereskedő gyakran elavult, íz-
léstelen, de munkaigényes tárgyakat ren-
del, hogy az újgazdagok üres pompa-
szeretetét kiszolgálja. Ezért iparunk ma
sem nagyon igényli az önálló tervezést.
A külkereskedelem igényeit nem szabhat-
juk meg, de van belső piac is, ahol szá-
munkra, remélhetőleg, nemcsak az áru
eladása és főleg nem az avult stílus-
elemek fenntartása a cél. Ma már el-
viselhetetlen az az ellentmondás, amely a
salgótarjáni üvegkiállítás tárgyai és az
üzletek kancsói, poharai, vázái között
feszül. Mintha egy század választaná
el a két tárgyat egymástól, mintha nem
is egy gyárból került volna ki, nem is
egy időben készült volna. Amikor a
tömegizlés jelentősen megváltozott, amí-
kor nagyon sokan keresik az újat, a szeb-
bet, akkor annak a néhány felelős em-
bernek az üvegiparban nemcsak hibája,
hanem bűne is már, hogy a kitűnő min-
topéldányokat a mai napig elsüllyeszti,
nem válik mindenki számára hozzáfér-
hető tömegcikké.

Kitűnő tervezőink nem magáért a mű-
vészetért terveznek, nemcsak azért, hogy
szép kiállítási helységben egyszer-egy-
szer rövid időre láthassák őket. Ellenke-
zőleg azért, hogy tárgyaik az otthonok
tárgykultúrájának szerves részét képez-
zék, az egyénien iskolázott ízlés gazda-
gítóit legyenek.

A salgótarjáni tehetséges tervezőmű-
vészek szép kiállításán, a fiatal tehetsé-
gek felfedezése mellett, ez a bemutatóból
következő legfontosabb tanulság.

KOVÁCS A. BÉLA

Halhatatlan műkedvelők

A halhatatlan műkedvelők ott sorakoznak egy rendkívül gazdag és becses tárlat emlékeiben, relikviáiban.

A Salgótarjáni Acélárugyár (mai nevén: Kohászati Üzemek) művelődési-kulturális élete 90 esztendő. Ebből az alkalomból került sor egy kisebb múzeumra való anyag kiállítására, bizonyítani és reprezentálni, hogy a száz esztendő üzem kilencven évében a művelődési igények, törekvések is jelentős szerepet játszottak.

Egy pecsét és egy jegyzőkönyv tanúsága annak, hogy az acélgyári munkások már 90 esztendővel ezelőtt szükségét érezték az önművelésnek: megalapították hát a Salgótarjáni Acélgyári Olvasóegyletet. A korabeli bélyegzőn 1878. a dátum. Innen számíthatjuk a vasmunkás művelődési életet, mely néhány év alatt ragyogó virágzásnak indult. Persze, a maga sajátos feltételei, viszonyai között.

A relikviák sorában egy ma már nehezen betűzhető plakát köszönt:

„A salgótarjáni acélgyári felügyelő és személyzet olvasó egylete által rendezett jótékony célú műkedvelő előadás. – Salgó-Tarján acélgyár szombat, 1896. szeptember 12-én. – Az olvasóegylet tekepálya helyiségében adatik: A betyár kerdője. Eredeti énekes népszimű 4 felvonásban. Irta: Abonyi Lajos. Rendező: Hanffai Lajos. Karnagy: Beér József. Sugó: Kojtán Károly. A tiszta jövedelem – mint a színlap jelzi –, fele részben az olvasó egylet javára, fele részben pedig az acélgyári árva iskolás gyermekek karácsonyfájára fordítatik.”

De hol vannak már az olvasóegyleti életből kivirágzott szereplők?!... Barcs Juliska... Hapka Lajos... Kersék Benő... Horki András... Kotnik Emilia... Kláiban Anna... Balázs Mihály... Kloványi Anna... Kuloványi Mariska... Grusz Ferenc...

Versa Rezső... Vogyacsek Mihály... Márton Mihály... Tersztyánszky Viktor... Jancsik Gusztáv... Soltész Rezső... Viletek István és a többiek!?...

Hol vannak?... E plakáton halhatatlanná lettek. A különben is kései korban indult magyar színjátszás első nőgárdái úttörőivé, akik nevét illendő visszaideznünk. De idézhetnénk kilencven esztendő sok-sok névtelen és önzetlen kultúrmisszionáriusa, téglarakója nevét a mai épületnek.

Szinte hihetetlen az a csodálatos kegyelet, mely az egymásra rakódó hagyományokat – mint kőzet, vagy fa – örzi itt. Az acélgyári emberek – úgy tűnik – adtak saját kulturális eseményeikre, tisztelték annak jelentőségét, rangját, mert szinte mindent megőriztek a kezdeti korból. De különösképp a század első éveiből. Olvashatjuk 1907-ből a Vereshajú színlapját, láthatjuk a férfikórus emlékei között a Ganz gyári dalkör versenydíját, a díogyári magyar királyi vasgyár versenydíját.

Seregnyi színlap a falakon. Vadgalamb... eredeti népszimű... Kisunokám... Reninok kincse... A Noszthy fiú esete Tóth Marival... Váratlan vendég... A szent láng... Fösvény... Moszkvai jellem... Madách est... A néma levente...

Mind egy-egy ragyogó fényű állomása a tradíciókat hordozó együttesnek. S a műveken a kor igénye, ízlése is tisztán mérhető. Az, hogy az acélárugyári műkedvelő élet, általában az üzem kulturális feladatait vállalják, szabadidőt

Hogy mennyire friss és fiatal, annak az 1962-ben kapott Kiváló színjátszó együttes kitüntetés és kétszeres Szocialista kulturáért kitüntetés a bizonyága.

Szeretnék tisztelni valamiképp e múltnak. De tisztelni mégis leginkább a jelennek tudok. Annak, hogy a valahai műkedvelők napjainkra tudatos népművelőkké, kulturmunkásokká lettek, akik falvainkat járják, ismeretterjesztő előadások sorát rendezik, nemcsak egy kisebb üzemi közösség, de az egész megye kulturális feladatait vállalják, szabadidőt és családi órákat áldoznak arra, hogy az emberek tudata ne csak az üzemi élet keretei között, de szélesebb körben is gazdagodjék.

Kár volna kimutatást adni arról, hogy hogy az elmúlt évtizedek során miképp változott a művelődési intézmény pozíciója. A pecsét változásai: Salgótarjáni

Acélgári Olvasóegylet – Salgótarjáni Acélárugyári Művelődési Otthon – Salgótarjáni Acélárugyári Művelődési Ház – Kohász Művelődési Központ – csak formalitások. A keret és a tartalom lényegében változatlan.

A Kohász Művelődési Központ a hagyományoknak megfelelően él és dolgozik. Méltón a múlthoz és még jobban a múltnál – hiszen az a múlt kötelez.

A múlt az kötelez. Az acélt megedzik,

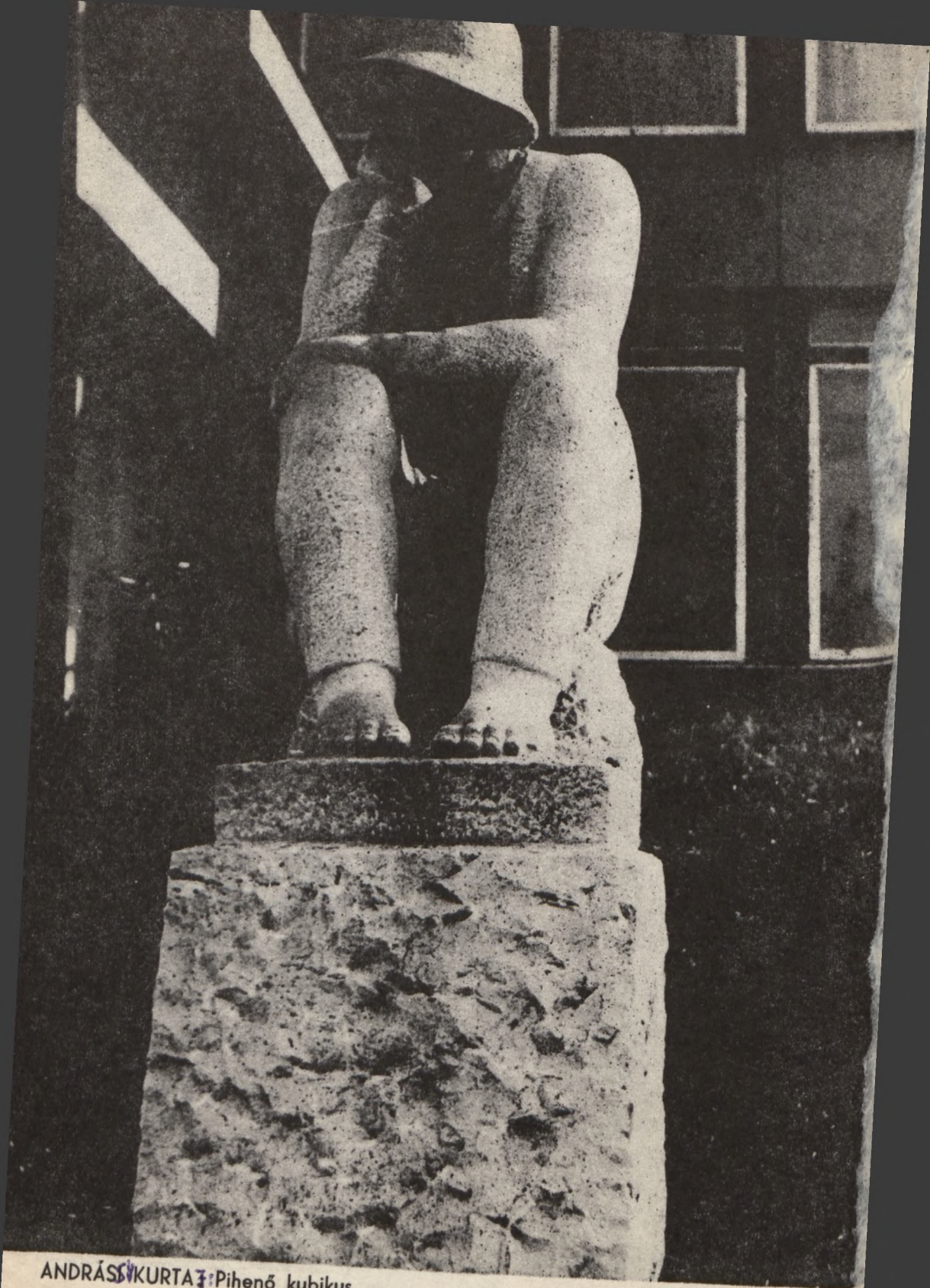
ez az edző munka a salgótarjáni kohászati üzemekben éppen kilencven esztendő. Ilyen kohóból méltán várunk értékes anyagot.

Abban a nagyszabású programban, mely a Salgótarjáni Acélárugyár (mai nevén: Kohászati Üzemek) alapításának 100. évét ünnepli, méltán illeszkedik az üzem 90 éves művelődési intézményének jubileuma.

BERNA TIBOR

SOMOGYI JÓZSEF:
Felszabadulási emlékmű

ANDRÁS KURTA: Pihenő kubikus